

מאמר מערכת

משנת מעשר עני לשנת מעשר שני

בימים אלו עוברים אנו משנת מעשר עני לשנת מעשר שני, מחיוב נתינה לעני לחיוב אכילת הפירות בירושלים (בימי המקדש).

המעבר בין מהות למהות דורש התייחסות, עיון ומסקנות. הנתינה לעני משמעותה לעזור לדל מן הבחינה הכלכלית, ולסייע לו להתמודד עם קשייו היום יומיים - מחד, ומאידך לחנך אותנו בהכרת ערך החסד, והשתתפות באנקת הדל והזולת.

החיוב במעשר שני משמעותו לעלות עם הפירות ולאוכלם בירושלים, מקום בו חכמי ישראל מצויים ולומדים בו, מקום בו השכינה שורה, וזאת כדי להאציל על כלל עם ישראל מודעות לחלק החשוב שבעם ישראל, ולערכים החשובים והעיקריים. וכבר חז"ל אמרו: **"גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד תורה"**, שכן הבאים לחצרות ה', זוכים להסתופף בבתי המדרש ולומדים להשכיל ולדעת את ה' ואת תורתו.

כל תקופה בחיים באה להכשירנו לאידאה, למסר חינוכי מעשי. בימים אלו אנו בימי המעבר, שהרי עדיין מצויים אנו להפריש מעשר עני על פירות שחנטו בשנה הקודמת, ומצויים אנו להפריש מעשר שני מירקות שנקטפו בשנה זו. ללמדנו שאל לנו להזניח את שני הערכים הגדולים. עלינו לאחוז מזה וגם מזה. אין חד גוניות בחיים, החיים דורשים זרימה, עשייה, וגיוון. חיים משמעותם התחדשות לצד שימור. שימור וחדוש הוא המסר בעת זו. באם נשמור את ערכינו נוכל להתחדש ולהיושע בביאת גואל צדק, במהרה בימינו אמן.

גליון מס' 14 עוסק :

א. מדור "גנוי ארץ ישראל". הבאנו את המשך המו"מ בין הגאון הראש"ל הרב"צ מאיר חי עוזיאל זצ"ל ובין הגאון הרי"מ טוקצ'ינסקי זצ"ל. בענין יו"ט שני בגבול הדרומי של ארץ ישראל. תשובה כת"י שנמסרה לנו להדפסה ע"י הרב עזרא ברנע שיחי' ותודתינו מסורה לו על כך. ערך והוסף הארות וציונים הרב יהודה אדרי.

ב. קיבלנו את תשובתו הרמת'ה של מו"ר ומורה דרכו של המכון הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א אב בית הדין הרבני פ"ת, בענין ההגדרה של שלב הסמדר, וזאת תשובה נוספת באותו ענין שהובאה כבר בגליון מס' 5, ששם הורה מו"ר שליט"א שיש לחוש להחמיר ששלב הסמדר הוא השלב הקובע לענין ערלה.

ג. תשובתו של הרש"ז רווח יו"ר המכון, בדין הדסים שאין נוהג בהם דין ערלה לא לריח וק"ו לענין ד' מינים. תשובה ארוכה ומפורטת המקיפה את כל צדדי הבעיה. וכוללת נ"מ לענין אתרוג של ערלה להריח בו. וברכת האילנות, על אילנות שעודם ערלה.

ד. בשמחה אנו מגישים לפני ציבור הקוראים, דוגמית קטנה מהפרויקט הגדול של רבני המכון, והוא פירוש הר"ש על סדר זרעים, עם ביאורים הארות וציונים. הכולל גם את "משנת ההלכה", והוא מסקנת ההלכה בקיצור נמרץ. נערך להדפסה ע"י הרב יהודה אדרי.

ה. תשובתו של חבר המכון הרב יחזקאל מוצפי שליט"א, בדין הסוכר העשוי מקנים. ומסלק הסוכר, לענין תרומות ומעשרות.

ו. מדור "תגובות". הבאנו במדור זה את תגובתו של הרב יהודה נקי המשב"ק אצל מרן הראש"ל שליט"א, אודות הדיון שהבאנו בגליון הקודם בדין חמורה מבכירה שמכרה הרב לגוי יחד עם מכירת החמץ, וכשנתקבלה השאלה אצל מרן שליט"א, כתב ע"ז את דעתו. והוסיף והביא תגובה על תשובתו של מו"ר הגר"ש עמאר שליט"א שהובאה בגליון הקודם.

בסוף הבאנו את המדור הקבוע "מהנעשה במכון".

בברכת
גמר חתימה טובה
המערכת

מידע הלכתי

א. אנו שבים ומזכירים שאתרוג הראוי לברכה (מלבד נקיות האתרוג) הוא אתרוג הראוי לאכילה. וע"כ צריך שהאתרוג יהיה נקי מחשש ערלה, וחייבים להפריש ממנו תרומות ומעשרות. ועוד הלכה נוספת נאמרה באתרוג והוא שיהיה האתרוג "לכם" דהיינו שלא ישאר בו חלק מהמעשרות, שלמעשה אינם שייכים לי אלא למקבלי המעשרות וכגון העניים או הלוי. אתרוגי שנה זו שייכים לשנת מעשר עני (גם אם נקטפו אחר ראש השנה), וזאת מלבד מעשר ראשון שחייבים ליתנו בטבל ודאי (ולענין חג הסוכות יש להדר ולתת גם בספק טבל) ללוי. ולכן בבואנו להפריש תרומות ומעשרות מהאתרוג עלינו להוציא עשירית מהאתרוגים (פחות מה שנתנו לתרומה גדולה) וליתנו ללוי. ועוד תשיעית מהיבול הכללי וליתנו לעני. את המעשרות יש ליתן אמנם מהמובחר שבפירות, אך אין צריך שאותם פירות יהיו כשרים לברכה, אלא טובים ויפים לאכילה.

אפשר ליתן ללוי ולעני את המעשרות בדרך של הלואה מראש. וכמפורט באריכות בחוברות הקודמות. ובספרי "ביכורי שדה" (פ"ה). כל המנויים במכון על "בית המעשר" די להם באמירת הנוסח שנשלח אליהם ע"י המכון.

ב. החל מראש השנה תשנ"ח, יש להפריש מכל הירקות שנלקטו אחר ר"ה, מעשר שני. שאזלינן בחר לקיטה בפועל, ואפי' שנגמרו לגמרי בשנה החולפת (כ"ה דעתו של מרן השו"ע - ע"י ביכורי שדה פ"א ה"ד). טעה והפריש רק מעשר עני במקום מעשר שני, נשאר הפירות בטבלן לענין מעשר שני, וישוב ויפריש מעשר שני. (ע"י ביכורי שדה פ"ד ה"ט) [ואפשר שממש בימים הראשונים לאחר ר"ה, אם טעה וישוב ויפריש מעשר שני, אך ללא ברכה, שאפשר ויש לחוש לאותם דעות שהלקיטה היא סוף הבישול ולא הלקיטה בפועל. ועי"ש].

ג. רבות הנשים הנוהגות בימי עשי"ת, ללוש עיסה מקמח בשיעור החייב בהפרשת חלה, ע"מ להוסיף במצוות. יש לציין! שלאחר בדיקה מדוקדקת שערך מרן הראש"ל שליט"א, נתברר ששיעור הדרה"ם אינו עולה על 3 גרם, ולכן כיון שכתב מרן בשו"ע שהשיעור המחייב בהפרשת חלה הוא 520 דרה"ם, ע"כ החל מ- 1.560 ק"ג קמח יש להפריש חלה עם ברכה.

בברכת
גמר חתימה טובה
שניאור ז. רווח
יו"ר המכון

גנזי ארץ ישראל

הגאון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

[בעניין יו"ט שני של גלויות בישובים שבדרום א"י] *

ירושלים, ח' סיון תש"ט

לכבוד מע"כ רב נהוראי
הגאון המפורסם לתהלה וכו'
כמוהר"ר י.מ. טיקוצינסקי יצ"ו,
כאן.
שלום וברכה ברוב חבה,

קראתי בכל לב השגותיו הנכבדות על תשובתי, ואחרי העיון מצאתי שאין בהם לסתור דברי הראשונים, כאשר אבאר להלן בע"ה.

א. על מה שכתבתי שבארץ ישראל כולה נוהג יו"ט אחד, אפילו במקומות שידוע שבודאי לא הגיעו השלוחים - השיג מעכ"ת וכתב: "הלא מפורש יוצא מכל דברי הרמב"ם, שאין דבר זה תלוי בקדושת א"י, אלא במקומות שהיו שלוחים מגיעים, ומה שהזכיר כמה פעמים יו"ט אחד בא"י ושני ימים טובים בגלויות, זהו כפי היוצא מדברי הרמב"ם משום שכל סתם א"י מוחזקת שהגיעו שם השלוחים".

ולע"ד אני אומר, אין זה מדרכו של הרמב"ם שהוא פוסק ודאי בלשונו, להזכיר כמה פעמים ארץ ישראל משום דסתמא דא"י מוחזקת בכך, כי דבר זה שהוא יסודי בהלכה אינו נאמר בסתם אלא צריך פירוש. אבל הרמב"ם פירש דבריו שכל א"י נוהגת רק יו"ט אחד במה שכתב: "ובני א"י בזמן הזה עושים יום אחד כמנהגן, שמעולם לא עשו שני ימים טובים, נמצא יום טוב שני שאנו עושים בגלויות בזמן הזה מדברי סופרים שתקנו דבר זה" (הקה"ח פ"ה ה"ו).

דבריו אלו מוכיחין שתקנת חכמים זאת נעשתה אחרי חשבון קדוש החדשים, וכמ"ש: "בזמן הזה שאין שם סנהדרין ובית דין של ארץ ישראל, קובעים על חשבון זה, היה מן הדין שיהיו בכל המקומות עושים יום טוב אחד בלבד, אפילו המקומות הרחוקים שבחוצה לארץ, כמו בני ארץ ישראל שהכל על חשבון אחד סומכים וקובעים, אבל תקנת חכמים היא שיזהרו במנהג אבותיהם שבידיהם" (שם הלכה ה). הרי לך מפורש שתקנת חכמים זאת היא אחר קביעות החשבון, ולא לה שנהגו לעשות שני ימים טובים קודם לכן. מכאן ברור ומפורש שמ"ש אחרי כן: "ובני ארץ ישראל בזמן הזה עושים יום אחד כמנהגן שמעולם לא עשו שני ימים" - הכונה היא על כל גבולי ארץ ישראל, שהואיל ומעולם לא עשו שני ימים, לא תקנו להם חכמים שיזהרו במנהג אבותיהם. וליתר ביאור הוסיף וכתב: "נמצא יום טוב שני שאנו עושים בגלויות בזמן הזה, הוא מדברי סופרים שתקנו דבר זה". הרי לך מפורש יותר שתקנת יום טוב שני לא היתה בגלויות.

עומדים נגדנו דבריו: "כל מקום שיש בינו לבין ירושלים מהלך יתר על עשרה ימים וכו', רואים אם אותו המקום מא"י שהיו בה ישראל בשעת הראיה בכבוש שני, כגון: אושה ושפרעם ולוז ויבנה

* תשובה זו היא בעקבות דברי תגובתו של הרה"ג ר"מ טוקצינסקי על תשובתו של הרבצמ"ח עוזיאל שהודפסה בגליון הקודם מס' 13. - כל המסומן בסוגריים מרובעות הם תוספת העורך. י.א.

ונוב וטבריה וכיוצא בהן - עושין יום א' בלבד. מקום שבינו ובין ירושלים עשרה ימים, או עיר שנתחדשה במדבר א"י או מקום ששכנו בו ישראל עתה, עושים שני ימים כמנהג רוב העולם" (שם י"א - י"ב). שמהם מוכח שגם בא"י אינם עושים יום אחד בלבד אלא בשני תנאים, שאפשר שיהיו השלוחים מגיעים, ושהיו בה ישראל בשעת הראיה, וכבר כתבתי בתשובתי הקודמת שדברי הרמב"ם סתראי נינהו וצריכים לי עיון.

ובאמת שגם דברי הרמב"ם בתשובותיו מוכיחים שגם בא"י, אם לא נתבאר ביאור שאין בו ספק שהיו השלוחין באים אליהם יתחייבו לעשות שני ימים טובים: ואין בהיות ישראל בעיר מן העיירות הקרובות לירושלים באותו זמן, יתחייבו להיות השלוחים באים לשם, אולי היו יחידים או שהיו שם חרום בדרכים, או היו הגויים מונעים השלוחים מהכנס לאותם מקומות, ואין העיקר בזה אלא המנהג (תשובת פאר הדור סי' ק"ו [בנוסח "מכון ירושלים" בעריכת הרב דוד יוסף שליט"א הנוסח: "ואפשר שהיה מקום קרוב לירושלים, ולא יבואו השלוחים, או מפני סכנת הדרכים, או כי הגויים מונעים אותם, לכן כל זה תלוי במנהג"]).

והנה תשובה זאת כתבה לענין אנשי צור, שלפי הנראה מהבבלי ומהירושלמי היתה מלאה מישראל, [ראה בבבלי ע"ז יא ע"ב וברש"י שם. וירושלמי ע"ז פ"א ה"ד] ועליה כתב שצריך שיתבאר ביאור שאין בו ספק שהיו השלוחים מגיעים שם, מכאן תיובתא למ"ש מעכ"ת שכל סתם א"י מוחזקת שהגיעו שם השלוחים, שהרי דברי הרמב"ם בתשובתו זאת מפורשים דאין עושים יום אחד בארץ, אלא אם נתבאר ביאור שאין בו ספק שהיו השלוחים מגיעים, והם הם דבריו בספר הי"ד ה"ט. ולפי"ז לא היה לו להרמב"ם לסתום ולכתוב גלויות אלא כן היה לו לכתוב א"י וגלויות. וכיון שדברי הרמב"ם בהלכות קידוש החודש אינם מבוררים, נראה לי לנקוט דבריו בהלכות יו"ט (פ"א ה' כ"א) דכתב: "זה שאנו עושים בחוצה לארץ כל יום טוב מאלו שני ימים מנהג הוא ויו"ט שני מדברי סופרים הוא, ומדברים שנתחדשו בגלות, ואין עושים בני א"י שני ימים טובים אלא בראש השנה בלבד". דברים אלו ברור מללו דיו"ט שני של גלויות הוא מדברים שנתחדשו בגלות ואין עושים בני א"י שני ימים טובים אלא בראש השנה בלבד. ועל כל פנים אין דבר זה מפורש בדברי הרמב"ם, שגם בא"י יש מקומות שעושים שני ימים טובים, וכדכתב מעכ"ת.

ב. על מה שכתבתי בתשובתי הקודמת ללמוד בתשובות הגאונים - כתב מעכ"ת: דתשובה זאת אין לסמוך עליה, מפני שכל הדברים הארוכים הנאמרים שם צריכים ביאור הרבה, ובמקומות אחרים סותרים את עצמם, גם שם הלאה באמרו וגם נהגו על פי הנביאים ושמא מימות יהושע בן נון, חוזר שוב על השאלה ומפני מה מחזיקים ביו"ט שני עוד היום וכו', ואפשר לומר שאין הדברים שלו מתנגדים לדברי הרמב"ם עכ"ת.

ואנא עניא הנני אומר לישרי לן מעכ"ת לומר, שדבריו אלה אינם מדויקים, אמנם דברי הגאונים נאמרו באריכות כפי שהעניין מחייב, אבל אני בעניי לא מצאתי בהם דברים סותרים, ומעכ"ת לא פירש דבריו בסתירה שבדבריהם, ואם גם היו דבריהם סותרים לא משום כך אנו רשאים לבטלם לגמרי ולהעלים עינינו מהם כאלו אינם, אלא זאת חובתנו להתעמק בדברים ולתרוץ, כמו שכן למדונו רבותינו האמוראים בשני התלמודים לתרץ דברי המשנה והבריתות.

מ"ש מעכ"ת בסתירת דבריהם במה שכתבו, ושמא מימות יהושע בן נון וכו', ולא נשאר לשואל אלא לומר מאחר שבימים אלה וכו' - אין זו סתירה כלל, וכונתם מבוארת מתוך דבריהם דהכי קאמר מאחר שעיקר תקנה זאת היא מחמת ספק שהוא מסתפק עלינו קידוש בין-דין, וכמה מצות צוה הקב"ה על הספק. לכן השאלה עומדת בתוקפה תינח בזמן שבי"ד היו מקדשים את החודש והיה בידם להוסיף או לגרוע, לכן יש מקום לספק בקידוש בין הדין, הלכך בא"י עושים יום אחד מגזרת הכתוב "אשר תקראו אותם", "אתם" אפילו שוגגים, אבל בחו"ל עושים שני ימים מפני הספק בקידוש החודש שלא היה מגיע לידיעתם, אבל השתא שגם בי"ד שבא"י אוחזים כמונו בסוד המועתק מפי משה רבינו מפי הגבורה (היינו החשבון) מפני מה אנו עושים שני ימים? לזה השיב רה"ג ואמר: גם עכשיו פעמים שיהיה שמד ויצטרכו לשנות ויתקלקל הדבר (פירוש דבריו: שמא יצטרכו לשנות ולקדש עפ"י הראיה מתוך חוסר ידיעת החשבון, ושנית כי אין אנו יודעים עילת הדבר לתקנת שני ימים טובים בגלויות, ואין אנו יודעים שסרה העילה הלכך אעפ"י שאנו

אומרים שעיקר התקנה מפי הספק, אין אנו סומכים על דעתנו לבטל תקנתם. ולפי זה דבריהם ברורים ומחוררים נכונים וישרים). ומכאן ברור ומחורר שהרמב"ם והגאונים הם חלוקים בדברים, שהגאונים אומרים תקנת יום טוב שני של גלויות היא מדברי הנביאים: "וכך היה יחזקאל וכך היה דניאל עושה", לפיכך מ"ש בגמרא שלחו מתם אל תשנו מנהג אבותיכם, פירושו שלא לשנות מדברי הנביאים, שאם בדבר ה' עשו מי יבטלם, וכיון שכן הדברים אמורים רק לבני חו"ל. והרמב"ם סובר תקנה זאת היא תקנת חכמים אחרי שקבלו את חשבון קדוש החדשים ועבור השנים, ולפיכך מאמר אל תשנו מנהג אבותיכם, הוא גם לא" במקום שלא התבאר, ביאור שאין בו ספק, שהיו השלוחים מגיעים, והיינו שלא היה עכוב מרחק מקום או שעת חירום. ולבי אומר לי בודאי שתשובה זאת של הגאונים לא היתה למראה עיניו של הרמב"ם, שאם לא כן לא היה חולק על דברים שהם דברי קבלה, ובודאי הגמור שלא אמרו "וכך היה דניאל עושה" אלא מתוך דברי קבלה ולא מדעתם.

תו חזיתי למעכ"ת שדחה דברי תשובות הגאונים וכתב: אם גם היינו מסכימים שרבנו סעדיה גאון מניח בזה כלל חדש שונה לגמרי, אבל הפוסקים שלנו וכו' יש ש"ע ופת מן המוכן, מן רש"י ותוס', רי"ף ורמב"ם והרא"ש, ואחריהם הטור וב"י המחבר ורמ"א ונושאי כליהם, ואין לנו לזוז מן השלחן אשר אנו נזונים ממנו, עכ"ל.

דברים אלו קשים להלמם, משום הדייק צריך לתקן דבריו ולומר, שלא רק רבנו סעדיה גאון אמר זה, אלא שגם רבנו האי גאון כתב זאת בהרחבה וביאור יותר, ושניהם העירו שהקב"ה צוה את משה והוא אמר לישראל, כי בארץ יהיה להם יום אחד ובחור"ל שני ימים, וכן היה מעולם (תשובות רס"ג), ואחריו רבנו האי גאון כתב: גזרה היא מימות הנביאים הראשונים וכך הנהיגו את ישראל וכו', וכך היה יחזקאל ודניאל עושה. והאם מותר לומר שדבריהם אינו פת מן המוכן, לא ולא, דברי הגאונים הם דברי קבלה ואין אנו רשאים לחלוק עליהם אלא במקום שדבריהם סותרים לפסקי הלכה מפורשים שבתלמודים, וגם לזה צריכה זהירות וחרדה רבה. אבל להכחיש קבלתם ודאי שאין אנו רשאים כלל וכלל, ומכ"ש שאין אנו רשאים לבטל דבריהם ולומר שאינם פת מן המוכן.

ועתה לעצם הדבר כבר כתבתי בתשובתי הקודמת שדברי רש"י נוטים יותר לדעת הגאונים שתקנת חכמים זאת היא רק לחו"ל, וכבר כתבתי דברי הר"ן שכתב: שני ימים טובים של גלויות שאין עושים אותם אלא בני גלות ישראל הרחוקים וכו'.

דעת הרי"ף והרא"ש, הטור והש"ע ורמ"א ונו"כ - אינם ידועים לי, אלא אדרבה דברי הטור והש"ע מפורשים שאין עושים שני ימים טובים אלא בגלויות, שכן כתב הטור: אנו שעושים וכו', ומרן בשו"ע כתב: בגלויות שעושים שני ימים (או"ח סי' תצ"ו), ומדלא כתב במקום שעושים שני ימים מפורש יוצא שאין יום טוב שני נוהג אלא בגלויות. וכבר כתבתי דברי פאת השלחן דכתב: בארץ ישראל אינם נוהגים ב"ט רק יום אחד ולא יום טוב של גלויות. וכן כתבתי דברי תבואת הארץ: וכבר נהגו בכל ארץ ישראל עד עזה צור לעשות יום אחד. וא"כ הרי לפנינו שלחן ערוך ופת, ואין לנו לזוז מדבריהם.

עוד הוסיף מעכ"ת וכתב: ניכר ונראה שכל רב מרבנן בתראי וכן גאון מתקופת הגאונים וכו', כתב כל אחד ואחד לעצמו כמה תשובות וכו', ורבותינו הרמב"ם והרא"ש, ביחוד מרן הב"י כברו בכברה וכו' ובררו מהם את ההלכה המסקנית המקובלת, וכל אלפי ורבי כתבי היד שהשאירו ושנשארו מכל תקופות הגאונים הותירו ללא שמוש להלכה.

דברים אלה מתמיהים מאד, שבאמת דברי הגאונים ראשי המתיבתות אינם דברי יחיד שכתב כל אחד לעצמו, אלא תשובות של הוראת הלכה לצבור או ליחיד, מצד מתיבתות, בחותמם של הגאונים ראשי המתיבתות. ובכלל דבר זה לא נתן להאמר שכל תשובות שלא נזכרו בדברי הראשונים ומרן בית יוסף לא נתנו לשמוש, ולא יהיו דברי הגאונים גרועים מדברי הברייתות שהוציאם רבנו הקדוש מחבור המשנה, ובכל זאת לא נדחו הברייתות לגמרי ומהן למדו לפרש או לתרץ המשניות. וכן צריך להיות בתשובות הגאונים, שדבריהם דברי קבלה, ועלייהו כתיב: "טובה חכמה עם נחלה" כי המה ירשו את מורשיהם של רבנן סבוראי והרבה קנדריסין הגיעו אליהם, ומהדורא קמא דרב אשי דאית בהו גלוי מילתא למאי דלא איתבריר בגמרא דילן להדיא (שו"ת רמ"ע

סי' ק"ז) ויד מלאכי (כללי הגאונים סי' ב'), א"כ נאמר על כל תשובות הגאונים, על אחת כמה וכמה על תשובתם שהיא עצמה דברי קבלה, ועל כגון זה אין לומר שמא חזר בו. ומאד הפריז מעכ"ת על המדה במ"ש: בפרט כשכן נראה מלשון שהוא מתקנת חכמים, והלא הגאונים ראו את הגמרא ופרשוה שהיא תקנת נביאים, ומאי אולמיה דמעכ"ת לומר שלשון הגמרא מוכיחה שהיא תקנת חכמים. ובר מן דין, אם גם נאמר שהיא תקנת חכמים, אין זה מוכיח שתקנתם היתה גם לא"י, ובאמת לשון הגמרא: יום טוב שני של גלויות, מוכיח שתקנה זאת לא היתה על א"י.

עתה קבלתי תשובתו של ידידי הרב הגאון המפורסם ופקיע שמה בהוראה כמוהר"ר עובדיה הדאיה יצ"ו רב ראשי לעדת הספרדים בפתח תקוה, דאייתי לן מ"ש בספר ציץ הקדש סי' מ"א שהוכיח מכמה סוגיות דאין דין יום טוב שני נוהג בא"י כלל.

עוד הוסיף וכתב: כל מה שדברו והזכירו בזה א"י, ברור שהמכוון הוא א"י בגבול עולי בבל וכו' - וגם זה תמוה מאד, שהלא הגאונים אמרו בפירוש שיחזקאל ודניאל עשו זאת בחו"ל ושדבר ה' מפי נביאיו היה על חו"ל ולא על א"י, והנביאים לא היו אלא בבית ראשון. וכך לא מדויק מה שכתב שבזמן בית שני נתקנה תקנת השלוחים, שהרי אף להרמב"ם תקנה זאת היתה כאשר קבלו החשובן, והיינו רבות בשנים אחרי החרבן כידוע, ולדברי הגאונים תקנה זאת קדומה מאד, אלא שאחרי החשובן הורו ואמרו לא לשנות מנהג אבותיהם, שהוא מנהגם שהנהיגו הנביאים.

מ"ש עוד: והלא אפילו בירושלים תקנו וכו', אין מכאן ראיה לכל א"י, כי הלא זאת היתה תקנה מיוחדת, משום שפעמים רבות היו עושים יום טוב של ראש השנה שני ימים, והואיל והיו עושים אותו שני ימים אפילו בזמן הראיה, התקינו שיהיו עושים אפילו בני ארץ ישראל אותו תמיד שני ימים (ה' קדוש החדש פ"ה ה"ח). ואין צורך לתת טעם אחר, שבאמת גם בזמן המקדש היו עושים פעמים רבות ראש השנה שני ימים, עיין רי"ף, והרא"ש, המאור, ומלחמות ושלטי הגבורים שהאריכו בדין זה ואכמ"ל.

ועל כל פנים אין לנו לחדש טעמים מדעתנו וללמוד על פיהם מר"ה לשאר ימים טובים, שאם כן גם במקום שהיו השלוחים מגיעים ינהיגו שני ימים כמו שנהגו בר"ה אפילו בירושלים כשקדשו את החודש ביבנה או באושא.

תו חזיתיה לרב חביבאי דכתב שבנגב הדרומי קרוב לאילת לא היה אפילו מכבוש עולי מצרים - ואני כתבתי בעניי בתשובתי הקודמת, שמקרא מלא דבר הכתוב: "ואני עשה שלמה בעציון גבר אשר את אילת אל ים סוף", וזו היא הוכחה מפורשת שאילת היתה כבושה בידי ישראל בזמן הבית הראשון, וכן הוכחתי שגם בבית השני ואחריו היה ישוב בנגב הדרומי.

אסיפא דדינא, בהא סלקינן ובהא נחתינן, שכל א"י נדונית כחטיבה אחת לענין זה, שאין עושים בה בכל המועדים חוץ מר"ה אלא יום אחד. והיו דברי אלה להלכה ולא למעשה, עד שיסכים אתי מרא דארעא דישראל הגאון הגדול מהרי"ה הרצוג הרב הראשי לא"י.

ומהרה נזכה לראות בעינינו תקומתה של סנהדרין גדולה בלשכת הגזית שבמקדש בירושלים שממנה יוצאת תורה והוראה לכל ישראל.

והנלע"ד כתבתי.

בן ציון מאיר חי עזיאל

ראשון לציון, הרב הראשי לישראל

הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א
אב בית הדין הרבני פתח תקוה

מהי חנטה הקובעת לענין איסור ערלה, ומהו "סמדר"

בעהית"ש. באחד בשבת ארבעה ימים לחדש תשרי התשנ"ח.

לכבוד ידידי וחביבי
הרה"ג ר' שניאור זלמן רווח שליט"א
הרב דמושב בית עוזיאל
ויור"ר המכון למצות התלויות בארץ
שבנשיאות מרן הראש"ל שליט"א.

בברכת החיים והשלום, ותזכו לשנים רבות טובות ונעימות.
ומזל טוב וסימן טוב להולדת בתך תחי' ותרוו ממנה נחת,
ואחדשה"ט כדבעי.

קיבלתי מכתבו האחרון בו חוזר ושואל על ענין ערלה, במה היא נקבעת ועל מה חל איסורה, ושואל לפי מה שהעלתי בתשובתי בזה והיא נדפסה בתנובות שדה גליון מס' 5 שהעיקר לדינא דחלות הערלה נקבעת בהגיע הפרי לבוסר, וכמבואר שם דהרמב"ם ז"ל, בהלכות מעשר שני ונטע רבעי (פ"א ה"ב) פסק שגם לקביעת שנת המעשר אזלינן בתר הבאת שלישי, שהוא קובע גם עונת המעשרות, שכתב (בפ"ב מהל' מעשר ה"ה), דכל הפירות עונת המעשר היא הבאת שלישי. וכ"כ גם בדיני שמיטה ויובל (פ"ד ה"ט) דגם שם פירש להדיא דעונת המעשרות שהיא הבאת שלישי היא הקובעת גם לענין שביעית.

ואולם בדיני ערלה (פ"ט מהל' מעשר שני ונטע רבעי ה"י) תלה האיסור של ערלה בהוצאת הפרי ולא בהבאת שלישי. וגדולי האחרונים עמדו על שינוי לשונו בזה וכמבואר בתשובה הנ"ל. ומרן החזו"א ע"ה בהל' שביעית (סימן ד' אות כ') כ' לחלק בטוטו"ד בין מעשר לערלה, ועוד התאמץ שם לחלק בין שביעית לערלה, וגם אני בעניותי כתבתי בתשובה הנד' עוד טעם נוסף לחלק ביניהם כיע"ש.

ישם דקדקתי מלשון מרן בש"ע (סימן רצ"ד ס"ד) ששינה מלשון הר"מ ובמקום שכתב הר"מ כל מה שיוציא האילן וכו', כ' מרן ז"ל כל הפירות שיחנטו, ועוד שבסעיף ב' שם, כתב העלין והלולבין ומי גפנים מותרין בערלה וברבעי, ודילג על הסמדר אע"פ שבמשנה דערלה (פ"א מ"ז) התירו חכמים גם את הסמדר, וכ"פ הרמב"ם להדיא שם (פ"ט הי"ג) ודלא כרבי יוסי דפליג על חכמים במשנה הנד' ואוסר הסמדר, ומכל זה העלתי שמרן ז"ל ספוקי מספקא ליה בדין הסמדר, וע"כ השמיטו משלחנו הטהור. וגם בחלות הערלה כתב משיחנטו שזה סובל גם בוסר וגם סמדר, וע"כ כתבתי שם דטוב להחמיר ולחוש לדעת מרן ז"ל שמחמיר בזה, ובפרט שגם רבינו הטור חש לזה, וכמ"ש שם.

ועתה כב' שואל להגדיר מהו "סמדר", וכתב שמתחילה הפרח הוא קטן וסגור (ועטוף בעלי הגביע) וממשיך לגדול בעודנו סגור, ואחר זמן נפתח הפרח ומתחלק והיה לארבעה או חמשה עליים, ומתגלה הצלקת עם עמוד העלי, ובתחתיתו כעין פרי קטן מאד שאחר שנתאבק מהאבקנים גדל להיות הפרי עצמו, ועוד כתב שגם בעודנו סגור ניתן להבחין בגרגיר קטן ביותר שנמצא בתוכו. ושואל כיצד להורות לשואלים בזה מאימתי חלה הערלה? ובאיזה שלב שיבא מאלו לפני ט"ו בשבט של רביעית שיכלל בכלל ערלה ואסור באכילה ובהנאה? ועוד שואל בעץ לימון שפריחתו

מתחלקת לימים רבים וחלק מהפריחה וכו' היתה לפני ט"ו בשבט וחלק אחר ט"ו בשבט, איך להורות להם בזה? ועוד שואל אם לומר לחקלאי שראוי לחמיר כדעת מרן גם במקום הפסד מרובה?

א. השלב הקובע לענין איסור ערלה:

והנה בתשובה ההיא הזכרתי מ"ש הב"ח (עמוד ע"ז בטור) דלמה השמיט רבינו הטור את הסמדר, וכתב דאפשר משום שרבי יוסי אוסר הסמדר, נסתפק רבינו שמא הלכה כרבי יוסי לחומרא, אבל הרמב"ם פסק במשנה דאין הלכה כרבי יוסי וכ"פ בחבורו (ספ"ט דמעשר שני). ובעניוית כתבתי שם דיותר נראה לומר שחשש לד' רש"י בברכות (ל"ו ע"ב) דס"ל דלא נחלקו חכמים עם רבי יוסי אלא בענבים בלבד, אבל בשאר הפירות גם הם מודים דהסמדר אסור. דקשה לומר שחשש לדעת רבי יוסי במקום חכמים. וע"ש. והנה עתה שחזרתי לעיין בכל זה, ראיתי שלא רק רש"י לבדו כתב כן אלא באמת כן נראה מפשיטות הגמ' בברכות שם (ל"ו ע"ב), וגם דאמרו שם, ותיפוק ליה דנעשה שומר לפרי ורחמנא אמר וערלתם ערלתו את פריו, את הטפל לפריו ומאי ניהו שומר לפרי וכו'. והא"ר נחמן אמר רבה בר אבון הני מתחלי דערלה אסירי הואיל ונעשו שומר לפרי וכו', ר"נ ס"ל כרבי יוסי דתנן (ערלה פ"א מ"ז) ר' יוסי אומר הסמדר אסור מפני שהוא פרי, ופליגי רבנן עליה. מתקיף לה רב שימי מנהרדעא, ובשאר אילני מי פליגי והתנן מאימתי אין קוצצין את האילנות בשביעית בש"א וכו', ובה"א החרובין משישרו והגפנים משיגרעו וכו', ושאר כל האילנות משיוציאו, וא"ר אסי הוא בוסר הוא גרוע הוא פול הלבן, פול הלבן ס"ד, אלא שיעורו כפול הלבן, מאן שמעת ליה דאמר בוסר אין סמדר לא, רבנן, וקתני ושאר כל האילנות משיוציאו. וכו' ע"כ. ופירש"י מאן שמעת ליה דאמר, גבי ענבים בוסר הוא דהוי פרי אבל סמדר לא, רבנן הוא דפליגי עליה דרבי יוסי במס' ערלה, וקאמרי בשאר אילנות משיוציאו הוי פרי הראוי עכ"ל. נמצא שהוא מפרש דכל מחלוקתם דחכמים ור' יוסי הוא רק בענבים, ובאמת כן הוא משמעות הגמ' דאמרו ובשאר אילנות מי פליגי רבנן עליה, והתנן וכו' מאן שמעת ליה דאמר בוסר אין סמדר לא רבנן, וקתני ושאר כל האילנות משיוציאו.

וכן נראה גם מפשיטות הגמ' דפסחים (נ"ב ע"ב) שגם שם כתובה סוגיא זו באותו הנוסח. וגם שם פירש"י ז"ל כהנ"ל. וכן מפורש בפירושו של רבינו חננאל ז"ל שם, (בפירושו בדף נ"ג ע"א) וז"ל: איני ומי פליגי רבנן עליה בכל האילנות, והתנן בשביעית מאימתי אין קוצצין וכו'. ש"מ דלהאי תנא בוסר נקרא פרי, אבל סמדר אינו פרי, מאן שמעת ליה האי סברא, רבנן, וקתני ושאר כל האילנות משיוציאו. והנה לא נחלקו רבנן על רבי יוסי אלא על הגפנים בלבד. ופקינן לעולם כל אילן משיוציאו אסור לקוצצן, ור' אילא כפנייתא שחנטו קצין דלדברי הכל אין בהן פירות. עכ"ל.

נמצא דפשוטות הגמ' בברכות ובפסחים מורה, דלא פליגי חכמים עם ר' יוסי אלא בענבים, אבל בשאר האילנות לכו"ע אסור גם הסמדר, וכן מפורש בפירושי ר"ח ורש"י ז"ל.

וראיתי כעת בכרם ציון הלכות ערלה בפסקי הלכות (פי"ד ה"א) שכתבו דאין איסור ערלה נוהג אלא משיגיע הפרי לשיעור בוסר דהיינו כגודל פול הלבן, אבל הסמדר אין בו איסור ערלה, ובסעיף ב', כתבו, בד"א בענבים, אבל שאר פירות אסורים בערלה תיכף שיוציאו הפרי. והחרובים משיראו בהם כמין שרשרות של חרובין, והזיתים משיגדל העץ. וי"א דאין חילוק ובכל הפירות סמדר מותר ובוסר אסור. עכ"ל. וכתבו שם על הדעה הראשונה שכן משמע בברכות ל"ו ע"ב, ושכן כתב בארחות חיים (הל' ערלה), ושכן כתב בספר שושנים לדוד (פ"ק בערלה), ובספר לב מביין (פ"ט ממעשר שני), וכ"נ מס' פמ"א (סימן ס"ה).

ובגידולי ציון שם (הערה ג') כ' דמשמעות הגמ' הנ"ל, דערלה דומה לשביעית וכל האילנות משיוציאו, וכן פסק בש"ע או"ח (סי' ר"ב) לענין ברכה, וכן יש קצת דיוק מדברי הגר"א שם, שהשיג על הש"ע דברכה אינה דומה לשביעית, משמע דלענין ערלה מודה דדמיה לשביעית דכשמוציאים

הפרי חשיב פרי, ואח"ז הביאו דברי הארחות חיים ושאר הספרים הנ"ל. ע"כ שם, דהמפרשים עמדו ע"ד הרמב"ם שלא הזכיר חילוק זה בהדיא (ר"ל שלא חילק בין ענבים לשאר פירות), ובהל' שמיטה ויובל (פ"ה הי"ח) כ' וכל האילנות משיוציאו בוסר, ולכאורה מוכח דאדרבה שאר פירות דמי לענבים, וכתבו שבס' פאת השדה (סי' כ"ה אות י"ח) האריך בזה, והגר"א מפרוונא ז"ל בספרו הליכות אליהו, כ' כיון שהר"מ דייק משיוציאו בוסר, נראה דהיינו תיכף כשהוציאו פירות, ורק בשאר פירות קרי להו בוסר ע"ש, ועוד ציינו לעיין ברעק"א ותפא"י במשנה דערלה שם.

ונראה דמתאמצים בכל כוחם לבאר בד' הרמב"ם ז"ל כפשיטות הסוגיא דגמ' בברכות ופסחים הנ"ל, דבכל האילנות שוה דין הערלה לשביעית, ואפילו מ"ש הר"מ בהל' שביעית דכל האילנות משיוציאו בוסר, פירשוה משם הרב הליכות אליהו ז"ל דהיינו סמדר שהוא מיד שיצא הפרי, ורק דבשאר הפירות קורא לזה בוסר. וכנ"ל. ובמחכ"ת קשה מאד להעמיס את זה בדברי הרמב"ם ז"ל, דהוא ז"ל סתם וכתב (בפ"ט ממעשר שני ונטע רבעי ה"ח) באחד בתשרי ראש השנה לערלה ולרבעי, ומאימתי מונין לערלה ולרבעי משעת נטיעה וכו', ובהלכה ט' כתב, נמצאת למד שהנוטע מ"ד יום קודם ראש השנה עלתה לו שנה. ואעפ"כ אין פירות הנטיעה הזאת מותרים בערלה או ברבעי עד חמשה עשר יום בשבט שהוא ראש השנה לאילן, ובהלכה י' כתב, כיצד הנוטע אילן מאכל בט"ו באב משנה עשירית ליובל הרי הוא בתוך שני ערלה עד ט"ו בשבט משנת שלש עשרה. וכל מה שיוציא האילן בתוך זמן זה הרי הוא ערלה וכו', וכל מה שיוציא בתוך זה הרי הוא רבעי וכו'. ובסוף הפרק (הלכה י"ג) כתב, העלין והלולבין ומי גפנים והסמדר מותרין בערלה וברבעי וכו' עכ"ל. והרי כאן כתב כל דיני ערלה ומנין השנים, ואיך ניתן לומר שכל זה נאמר רק בענבים אבל בשאר פירות נאסר גם הסמדר. והוא כותב את זה בסתם ולא רמז על שום חילוק כלל ועיקר. ועי"ש בהלכה ד' שכתב דיני כרם רבעי, ובהלכה ה' כתב ז"ל: ענבים של כרם רבעי התקינו ב"ד וכו'. הרי שכשדבר על ענבים פירש דבריו להדיא, ומינה דכל מה שסתם קאי על כל הפירות בלא יוצא מן הכלל. וע"ש במקורות וצינונים על הלכה ט' שהזכירו משם כמה אחרונים דבערלה לא מצריך הרמב"ם שיגיעו לעונת המעשרות, וכמ"ש בתשובה ההיא.

ועוד דלפי מ"ש בכרם ציון דבשאר אילנות משהו ערלה לשביעית, ופירשו דמשיוציאו היינו סמדר, והרי דעת הרמב"ם ברורה דבמעשר ושביעית אזלינן בתר הבאת שליש (וכבר בירוחי את זה היטב באותה תשובה מפי ספרים ומפי סופרים). ובמפורש כ' הר"מ בהל' שמיטה ויובל (פ"ד הי"ט) בא' בתשרי ר"ה לשמיטין ויובלות. פירות ששית שנכנסו לשביעית, אם היו תבואה וקטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ראש השנה, הרי אלו מותרים. וכתב שם מהר"י קורקוס ז"ל במפורש שדעת רבינו שחנטה היא הבאת שליש והיא עונת המעשרות. עכ"ל. ורק לענין קציצת האילן בשביעית דאסור משעה שיהיה בו פרי, בזה כתב (בפ"ה הי"ח) ששאר האילנות משיוציאו בוסר, דמשעה שיש פרי אסור לקוץ העץ, ודקדק לכתוב משיוציאו בוסר, דרק בוסר מיקרי פרי אבל סמדר לא מיקרי פרי, דהוא פסק כחכמים בכל האילנות, וכמו שפסק (בפרק ט' ממעשר שני הי"ג) דהסמדר מותר דאינו פרי אלא דינו כעלים ולולבין. וגם מרן החזו"א ע"ה פסק כן, וטרח רבות לפרש החילוק שבין ערלה לתרו"מ ושביעית כיע"ש. ויש עוד מה להאריך בזה ומקוצר זמן אסתפק לע"ע בזה.

אלא זאת היא שקשה שהרמב"ם ז"ל (בפ"י מהל' מעשר שני ונטע רבעי הכ"א) פסק, דאין מרכיבין כפניות של ערלה בדקלים מפני שהכפניות כפרי, ע"ש. ובירושלמי (פ"ק דערלה) אמרו דאיסור זה הוא כרבי יוסי דאוסר סמדר, אבל לרבנן דמתירים הסמדר גם בכפניות מותר. ומזה הקשו רבים על הרמב"ם ז"ל דפסק כחכמים להתייר הסמדר, ועם כל זה אסר להרכיב הכפניות. וראיתי שבגידולי ציון שם (פ"ד או"ד) כתבו להכריח מזה, דהרמב"ם ז"ל ס"ל דסמדר דשאר פירות אסור גם לרבנן, ופסק בזה דלא כהירושלמי, משום סתמא דגמרא דידן בברכות (ל"ו ע"ב). אלא דהוקשה להם עפ"י דברי הגר"א ביו"ד (סי' רצ"ד ס"ק ל"ז) שכתב דהא דהשמיט המחבר דין דאין מרכיבין כפניות של ערלה, משום דרק לר' יוסי הוא דאסור דס"ל שסמדר אסור, ואנן קי"ל כרבנן, ולדידהו גם כפניות של ערלה מותרים. ונראה מזה דהגר"א סובר שגם הסמדר דשאר פירות מותר לרבנן, וקשה מהגר"א בהל'

ברכות הנ"ל, וכן הביא הגר"א כאן בשם הר"ן בע"ז, דתולה הדין דכפניות בדין הסמדר, ולרבנן הוא מותר, ולפ"ז יוצא שהוא סובר ג"כ, דהסמדר מותר בכל הפירות. עוד כתבו שם, שגם הריטב"א ז"ל בע"ז (מ"ח ע"ב ד"ה מודה) כ' בשם הראב"ד, דלרבנן שמתירים סמדר גם הכפניות מותר, משמע דגם הם סוברים דלרבנן מותר גם סמדר של שאר פירות, וכן משמע קצת בכפתור ופרח (פ' נ"ד) ומכוח כל זה נשאר שם בצ"ע כיע"ש.

ולפי מ"ש אדרבה מכל זה יש לנו סייעתא גדולה דלהרמב"ם ג"כ אין חילוק בין ענבים לשאר פירות ובכולם הסמדר מותר. וע"ש עוד שציינו שגם הרדב"ז בתשובה ח"א (סימן מ"ב) העלה דסמדר מותר בכל הפירות.

אלא דעדיין קשה למה פסק לאסור להרכיב הכפניות. ואולם כבר עמד ע"ז הרדב"ז ז"ל בחידושו להרמב"ם שם, והביא דברי הירושלמי הנז' דהאיסור של כפניות הוא רק לרבי יוסי דאסר הסמדר. וכתב, וא"כ קשיא על רבינו שקבע אותו להלכה? וי"ל שאין מפרש רבינו ייחור שיש בו כפניות של תמרה (כמ"ש הר"ש והרא"ש), שזה ודאי מותר שהסמדר אין בו משום ערלה. אלא כפניות הם הלולבים של התמר בעודם רכים והם ראויים לאכילה כפרי עצמו, ונוהג בהם ערלה. והא דתנן העלין והלולבין מותרים בערלה, היינו הלולבין הקשים שאינם ראויים לאכילה. וסובר רבינו כיון דאפשר לפרושי מתניתין דתיהוי הלכתא דלא מוקמי לה כר' יוסי, ולולבי התמרה בתחלת צמיחתן נקראין בתלמוד כפניות. עכ"ל.

נמצא דכבר הרגיש בכל מה שהקשו בזה ויישבו בטוטו"ד. וכבר קדמו בזה מהר"י קורקוס ז"ל בכיורו שם שקיצר וכתב בזה"ל: ופירוש כפניות, לולבי תמרים, דהיינו בתחלת צמיחתן, והם יותר מסמדר. עכ"ל. והרי שני הנביאים בסגנון אחד התנבאו, ופירשו דהר"מ רוצה להעמיד המשנה דכפניות אליבא דהלכתא, וע"כ פירשה כלולבים הרכים שהם יותר מסמדר ואסורים גם לרבנן, ומפורש עולה מדבריהם ג"כ דסמדר דכל הפירות מותר לרבנן, ושכן פוסק הרמב"ם ז"ל.

ויתירה מזה ראיתי להרדב"ז ז"ל בח"א (סי' מ"ד) [שרמזו שם בגידולי ציון הנז'] דשם מפורש ומבואר כמה פעמים דבכל האילנות הסמדר מותר להלכה ולמעשה כיע"ש. ובסוף התשובה הקשה למה אסור הכפניות של ערלה אע"פ שהן סמדר. וכתב שהרמב"ם ז"ל תירץ קושיא זו, וכתב אין מרכיבין כפניות של ערלה בדקלים מפני שהם כפרי. כלומר כיון שדרך העולם לאכול אותם, הרי הם כפרי ואסור. ולא חשיב כסמדר אלא כבוטל דנוהג בו ערלה, וע"ש מ"ש בשם רבינו שמשון הזקן. ואפשר שגם הפירוש הזה הוא מכוון עם הפרוש שכתב בפירושו על הרמב"ם ז"ל. נמצא דמהר"י קורקוס ז"ל והרדב"ז ז"ל בחידושו וגם בתשובתו, וכן הגר"א ז"ל מפרשים בדעת הרמב"ם דפוסק כחכמים דסמדר מותר בכל הפירות כולם. וכן עולה גם מדברי החזו"א ע"ה, וכן מדברי המקדש דוד שהז' בתשו' ההיא. ועתה הרווחנו שזהו גם דעת הר"ן והריטב"א והראב"ד ז"ל במסכת ע"ז וכו"ל, וכן הוא דעת הרב כפתור ופרח ג"כ, וכאמור כן עולה בכיורו מכל דברי הרמב"ם ז"ל והכל על מקומו יבא בשלום.

ואולם לעומת זה כבר הזכרנו שיש רבים שחולקים ומפרשים כפשטות הסוגיא דברכות ופסחים הנ"ל, דלא נחלקו חכמים על ר' יוסי אלא בענבים בלבד, אבל בכל הפירות הם מודים לו דסמדר ג"כ חשיב פרי ואסור. ואע"ג דאנן קי"ל כהרמב"ם ז"ל ובפרט שכאן ר"ה פ' הכי ס"ל, מ"מ הואיל ולפי מה שדקדקתי מדברי מרן ז"ל בש"ע שגם הוא חשש לאסור הסמדר, וכתבתי שיעקר הטעם שלו הוא משום הסוגיא דברכות ופסחים הנ"ל, ובפרט שכן פירשוהו ר"ח ורש"י ז"ל, ושגם הטור הכי ס"ל וכמו שדקדק ממנו הב"ת, ע"כ בודאי דראוי לחוש להחמיר בזה וכמ"ש בתש' ההיא. ומה שלא הזכיר מרן ז"ל בשו"ע הדין דאין מרכיבין הכפניות של ערלה ובירושלמי אמרו דזה אזיל כרבי יוסי שאוסר הסמדר, והגר"א ז"ל כתב, שמרן השמיטו משום דאנן קי"ל כרבנן, אבל לפי מ"ש דמרן ז"ל השמיט הדין דסמדר מותר, משום שחשש לסוגיות דברכות ופסחים, א"כ הדרא קושיא

לדוכתה דהו"ל לכתוב דין הכפניות. ונלע"ד דבאמת מרן ז"ל לא הכריע בדין הסמדר, רק מסתפק בזה וע"כ השמיטו לגמרי, וכמ"ש שם. ומטעם זה גופו השמיט גם דין הכפניות כי לא רצה להכריע בזה כלל לא להתיר ולא לאסור. ואע"פ שהר"מ ז"ל כ' דין הכפניות, ופירשו באופן אחר דאסור גם לרבנן, וא"כ היה לו למרן לכתובו ממ"נ? י"ל דהרמב"ם כיון שכתב שהסמדר מותר, לא יטעו לחשוב שאסר הכפניות משום שסובר כרבי יוסי, אלא כמו שפירשו מהר"י קורקוס והרדב"ז ז"ל את דבריו. אבל מרן שלא כתב שהסמדר מותר, אם יכתוב דין הכפניות, יאמרו שהכריע לגמרי כרבי יוסי לאסור הסמדר וע"כ השמיט גם הכפניות לגמרי.

ולכן כנ"ל בודאי דראוי לחוש להחמיר בזה, וכמ"ש בתשובה ההיא, וק"ו בהצטרף כל אותם פוסקים שהזכירו בכרם ציון וכנ"ל. אלא דבכרם ציון הכריעו וסתמו דהעיקר הוא שרק בענבים הוא דמחלקים חכמים בין בוסר ובין סמדר, אבל בשאר פירות אסורים גם בסמדר גם לחכמים, והזכירו הדעה השניה רק בשם י"א. וגרם להם זה שחשבו שגם הרמב"ם ס"ל כדעה קמייתא, וכבר הוכחתי במישור דהרמב"ם ורוב הראשונים אדרבה משום שביעית לערלה, ובכל הפירות לא נקרא שמו פרי אלא בבוסר דוקא, וע"כ העיקר לדינא כהרמב"ם ז"ל וכל קדושים עמו. ובפרט שבדברי מרן ז"ל אין הדבר מפורש. ומ"מ המחמיר תע"ב. ולשאלת כב' אם להודיע את זה לחקלאים, לפי עניות דעתי יש לומר להם שהעיקר דאזלינן בתר בוסר, ומיהו מי שמחמיר בזה תע"ב, והם יחליטו לעצמם.

ב. מהו סמדר:

ומעתה הבא נבא לברר ענין הסמדר מה היא הגדרתו. וכבר הזכרתי בתשובה ההיא דהרמב"ם ז"ל בפ"י המשניות דערלה (פ"א מ"ז) כתב, וסמדר הוא הפרח שממנו יהיה הפרי, אבל בבוסר אין חולק שהוא אסור, והש"י אמר וערלתם ערלתו את פרו (ויקרא י"ט), ואמרו בספרא פרו, פרט לעלים וללולבים ולמי גפנים וסמדר, עכ"ל. וגם רבינו עובדיה מברטנורה ז"ל שם פ"י כהרמב"ם. והלם ראיתי בערוך שכתב: פירוש סמדר, בין לבלוב לבוסר, עכ"ל. ונראה דזה קרוב לפירוש הרמב"ם ז"ל.

ואולם רש"י ז"ל בברכות (ל"ו ע"ב) כתב, סמדר ענבים כיון שנפל הפרח וכל גרגיר נראה לעצמו קרוי סמדר. ובפסחים (נ"ב ע"ב) כ' משנפל פרח גפן ונראית צורת הענבים והיינו סמדר, וע"ש. ולדבריו ז"ל כל זמן שהפרח לא נפל עדיין לא הגיע לסמדר, אבל מהרמב"ם ז"ל נראה שגם בעוד הפרח קיים מיקרי סמדר, שכתב שהסמדר הוא הפרח שממנו יהיה הפרי.

ועוד ראיתי בשיר השירים (ב, י"ג) התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר. ופירש"י סמדר כשנפל הפרח והענבים מובדלים זה מזה ונכרים כל ענבה לעצמה קרויה סמדר. ורבינו אברהם ין' עזרא ז"ל שם, פירש חנטה המתיקה, וי"א כי עשתה כדמות אבק, מן ויחנטו הרופאים, וכו'. סמדר כשיצא ציץ הגפן עכ"ל. ונראה דהציץ הוא הפרח, אלא שבחומש במדבר (י"ז, כ"ג) נאמר והנה פרח מטה אהרן לבית לוי, ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים, ומשמע שהציץ הוא שלב שאחר הפרח. ואולם רש"י ז"ל שם פירש ציץ היא חנטת הפרי כשהפרח נופל עכ"ל. ונראה דמ"ש רש"י שציץ הוא החנטה הוא לאו דוקא אלא הוא שלב שלפני חנטה, שהרי במסכת מנחות (ס"ט ע"א) בעי רמי בר חמא שתי הלחם הנצה שרייה, או חנטה שרייה וכו'. רואים שהנצה היא קודם החנטה, וכן פרש"י שם וז"ל: דחנטה הוי פרי יותר מהנצה. עכ"ל.

והרב מלאכת שלמה בערלה (פ"א מ"ז) הביא לפירוש רש"י בברכות שפירש דבענבים כיון שנפל הפרח וכל גרגיר נראה לעצמו קרוי סמדר, וכתב דאינו כן שזהו פתח הסמדר, שנפתח הנתיק כמו בקפרס וניכר השושן והגרגיר בתוכו קרוב סמדר. ופירוש סמדר סמר דר, וסמ"ך וצד"י מתחלפים, וכ"כ הרב ז"ל גבי פתח הסמדר, עכ"ל. ונראה דמ"ש המלאכ"ש בסוף דבריו, שכ"כ הרב ז"ל וכו' כונתו לרש"י ז"ל שפירש בשיר השירים (ד, י"ג) נראה אם פרחו הגפן פתח הסמדר הנצו הרימונים, ופירש"י פתח הסמדר, כשהפרח נופל והענבים ניכרים הוא פיתוח הסמדר, ולהם דמה בעלי משנה

וכו' ע"ש. וכ"כ גם במצודת ציון שם. והמלאכ"ש ר"ל דהסמדר הוא הפרח, והתפתחות הפרח הוא שלב נוסף ונקרא שמו פתח הסמדר. ואולם מרש"י בברכות ופסחים הנ"ל נראה דפיתוח הסמדר הזה הוא שנקרא בפי חז"ל בקיצור סמדר.

ובמשנה ראשונה בערלה שם, כתב את פירוש הרמב"ם ז"ל, ואח"כ כתב לפירש"י ז"ל בברכות (ל"ו ע"ב), וכתב שרש"י ז"ל דקדק לכתוב ענבים, וכ"מ מפירוש הר"מ שכתב שממנו יוצא הבוסר, ושם בוסר אינו אלא בענבים, וכדמסיק שם בגמ' (ברכות ל"ו ע"ב) דל"פ רבנן עליה דרבי יוסי אלא בענבים, אבל בשאר אילנות מודו דסמדר הוי פרי, ומוכח ממתניתין דשביעית (פ"ד מ"ז) דתני כל האילנות משיצאיאו, וצ"ע על הרמב"ם שסתם וכתב בפירושו ובהיבורו דסמדר מותר ואין הלכה כרבי יוסי, ולא חילק לומר דזה דוקא בענבים. ובגמ' מוכח דלית מאן דפליג בהא וצ"ע. עכ"ל. וכבר כתבתי לעיל שזאת לא קשה, דהרמב"ם באמת לא מחלק בין ענבים לשאר פירות, וס"ל דבכולהו פירות הסמדר מותר. וכמ"ש מהר"י קורקוס והרדב"ז ז"ל וכ"כ הגר"א בביאורו וכנ"ל. אלא שצריך ליישב הסוגיא דברכות ופסחים הנ"ל לפי שיטת הרמב"ם ז"ל ועוד חזון למועד אי"ה.

ועוד ראיתי במנחות (ט"ו ע"ב) דאמרו והתניא מעשה בא' שזרע כרמו של חברו סמדר וכו', ופירש"י ז"ל סמדר, כבר חנטו ענבים. והוא פלא דזה היפך ממ"ש הוא ז"ל בכל המקומות הנ"ל, וזה קרוב למה שראיתי בפירוש רבי נתן אב הישיבה (שבסוף המשניות) שכתב, וסמדר הם פירות שלא בשלו אלא ניצנים שנתקשו מעט, עכ"ל. והוא היפך משמעות הגמ' דמנחות (ס"ט ע"א) הנ"ל.

והלם ראיתי בכרם ציון (פי"ד הערה א') שכתבו, שגם האו"ז (אות שכ"א) פירש כהרמב"ם והרע"ב ז"ל, והמאירי בפסחים (נ"ג ע"א) פירש כרש"י דהיינו שנפל הפרח ונראים הגרגירים. ושכן פירש רבינו ירוחם (נכ"א), וארחות חיים. עו"כ שם שהרב כפתור ופרח הביא ראיה לפירוש הרמב"ם ז"ל מתרגום ישעיה, וע"ש עוד מזה. והנה בהמשך הזכירו מ"ש הכפתור ופרח משם גאון ז"ל, שסמדר אחר שגדל שלשים יום נעשה בוסר. נלע"ד דזה ג"כ מסייע לפירושו של הרמב"ם ז"ל שהוא הכי רחוק מבוסר.

עוד ראיתי באנציקלופדיה התלמודית שהביאו הרבה שיטות בזה יע"ש. ובהיותי בזה ראיתי את תשובתו הרמת'ה של גדול אדונינו הרדב"ז ז"ל בח"א (סימן מ"ד) שבה דן אם להריח בבשמים של ערלה, וכתב דהערלה אסורה בהנאה, והריח יש בו הנאה כדאמרו בהקדש ריח קול ומראה לא נהנים ולא מועלים, הלכך כל שאסור בהנאה אסור להריח בו. וע"כ כל אילן הנטוע לפירות כגון ניימון (אולי צ"ל לימון) ונארג' ואתרוג וכיוצ"ב שיש להם זה"ר פי' פרח (הפריחה של פרי הדר), צריך לדקדק שלא יהיה (אולי צ"ל שלא יהנה) בפרי עצמו אע"פ שהוא בוסר אלא בעודו סמדר, שכך שנינו העלין והלולבין ומי גפנים והסמדר מותרים בערלה וברבעי, הלכך מותר להריח בזה"ר של האילנות של ערלה, אע"פ שיש בהם עיקר הפרי, לפי שעדיין הוא סמדר, וכיון שמוותר לאכול כ"ש שמוותר להריח בו, אבל אם גדל הפרי קצת אסור להריח בו, וכ"ש שאסור לאוכלו. וכו', ע"כ. נמצא דפרח זה"ר נקרא סמדר בפי הרדב"ז ז"ל, והואיל והוא פוסק כהרמב"ם לגמרי ג"כ התיר את הזה"ר דסמדר הוא, וסמדר מותר באכילה וכ"ש שמוותר להריח בו.

והנה מצאנו לפי"ז דדעת הרמב"ם ז"ל ברורה לפנינו דמאז שיצאה הפריחה שממנו יהיה הפרי מיקרי סמדר, וכ"פ הרע"ב והרב מלאכת שלמה, וכ"כ האו"ז (אות שכ"א), והכפתור ופרח הביא ראיה לפירוש זה מתרגום ישעיה, ונראה שכן הוא סובר. ולעומת זה רש"י ז"ל מפרש דסמדר הוא, לאחר נפילת הפרח, וכל גרגיר נראה לעצמו, וטכ"פ המאירי לפסחים (נ"ג ע"א) וכ"כ רבינו ירוחם (נכ"א) ואורחות חיים. אך הרב מלאכת שלמה העיר, בפירש"י ז"ל דזה שכתב משיפול הפרח וכו', הוא מה שנקרא פתח הסמדר, ובאמת כן פירש"י ז"ל בשיר השירים (ז י"ג) עה"פ פתח הסמדר, שהפרח נובל והענבים ניכרים הוא פיתח הסמדר, ואם זהו פתח הסמדר, נמצא דהסמדר הוא הפרח עצמו, וכדברי הרמב"ם ז"ל.

ועוד דרשי ז"ל וסיע' ס"ל דכל מה שאמרו במשנה דסמדר מותר, הוא רק בענבים. וא"כ י"ל דרש"י פי' כן רק בענבים ולא בשאר פירות, דמסתבר שיש הבדל בזה ביניהם, ובפרט דרש"י ז"ל פוסק כסוגיית הגמ' בברכות ופסחים הנז', דבשאר אילנות משויציאו אסורין גם לרבנן, וכנ"ל. ובפסחים (נ"ב ע"ב) פירש רש"י ז"ל משויציא תחילת העלים בניסן, וגם לרש"י בברכות שם, שכתב משויציאו הפרי, (ועי' בגליון הש"ס להגאון רעק"א ז"ל). נראה דהיינו מתחילת יציאתו ואפילו אם הפרח סגור.

ועוד דאנן קי"ל כהרמב"ם ובפרט בעניני זרעים, דאע"ג דבעצם הענין הזה דאמרנו שיש להחמיר ולחוש בערלה, ולאסור הסמדר הוא דלא כהרמ"ם ז"ל, היינו טעמא שמצאנו למרן ז"ל בשולחן ערוך שנטה בזה לחוש לדעות הראשונים החולקים על הרמב"ם, אבל בפירושו של סמדר לא אמר מרן ז"ל דבר, וע"כ עלינו ללכת בזה אחר שיטת הרמב"ם ז"ל. ובפרט שרוב המפרשים הסכימו לשיטתו. ועוד שהרב כפתור ופרח הוכיח כן מתרגום של ישעיה וכו"ל, ובפרט שכן פשיטא ליה להרדב"ז ג"כ, (ח"א סי' מ"ד) הנ"ל, דהעלה בפירושו דהסמדר מותר בכל האילנות כשיטת הרמב"ם ז"ל, וכתב שהזהיר שהיא התפרחת של ההדרים הוא סמדר, מותר באכילה וכ"ש בריח, וכנ"ל. נמצא דאע"ג שלא נפלו הפרחים מיקרי סמדר, וזהו פירושו של הרמב"ם ז"ל ממש.

וע"כ נראה לענ"ד דמי שרוצה להחמיר ולחוש לדעת האוסרים את הסמדר בערלה, שהיא שיטת רש"י וסיע' דס"ל דרק בענבים הוא שהתירו חכמים את הסמדר, אבל בשאר פירות מודים לר' יוסי דסמדר אסור, וגם הטור ומרן ז"ל חששו לזה, וכנ"ל. יחוש מעת שיצאו הפרחים שמהם יוצא הפרי, דמאז נקרא שמו סמדר. ורק אמנם נראה דמיקרי סמדר, רק כשנפתח הפרח ולא כשהוא סגור, (אלא דלא בעינן עד שיפול הפרח כפירוש רש"י ז"ל). ולמדתי זה מדברי הרדב"ז ז"ל שכתב שהזהיר הוא סמדר, וידוע דהוא נקרא כן אחר שנפתחים הפרחים. וגם נראה שכל זמן שהפרח סגור, לא מיקרי עדיין פרח אלא יש לו שם אחר כמו ניצן, והרמב"ם ז"ל כ' שהסמדר הוא הפרח וכו', וע"כ נלענ"ד דהמחמיר לחוש לאסור הסמדר יחמיר מעת פתיחת הפרח.

ואגב אורחא למדנו שמי שחושש כדעת מרן יהיה אסור להריח התפרחת של פרי הדר (אזה"ר) שבתוך שנות הערלה, שכאמור זהו סמדר. והרדב"ז ז"ל התירו משום דפסק כהרמב"ם ז"ל דסמדר מותר באכילה וכ"ש להריח בו, אבל לדעת מרן ז"ל בשו"ע שחושש לדעת האוסרים את הסמדר, ה"ה שאין להריח בו ג"כ, אלא שיש מחלוקת הפוסקים אם מותר להריח פרי של ערלה גופיה, ועוד חזון למועד אי"ה. אבל באכילה אסורים לדעת מרן ז"ל.

ג. מסקנא דמילתא:

א. מעיקר הדין אין הסמדר אסור בערלה, דלא אזלינן בתר סמדר, למנין שנות הערלה, ומיהו הבוסר אסור והוא שקובע למנין שנות הערלה. וכמו שפסק הרמב"ם ז"ל, וכן דעת רוב הפוסקים. והמחמיר לאסור גם הסמדר, וכן לקבוע את שנות הערלה ע"פ הסמדר, תע"ב. שכן נראה לדעת מרן ז"ל בשו"ע, שחושש להחמיר כדעה זו, (וכמו שמבואר בפנים).

ב. בהגדרת סמדר מהו, רבו הדיעות כמ"ש בפנים. והעיקר לדינא שהסמדר הוא כשנפתח הפרח שממנו יוצא הפרי. וכמו התפרחת של פרי הדר.

ג. בעלי גינות קטנות שיש להם עץ או שנים ואין זה עיקר פרנסתם, טוב שיחמירו לחוש בזה לדעת מרן ז"ל ולאסור הסמדר, ואם נפתחו הפרחים לפני ט"ו בשבט של שנה רביעית, יש לאסור אותם פירות.

ד. משקיץ או מרקחת הנעשים מפריחה של ההדרים הנקרא אזה'ר, לדעת הרמב"ם ז"ל וסיעתו מותרין. ולדעת מרן ז"ל יש להחמיר ולאסור, והמתמיר תע"ב.

זה הנלענ"ד וה' הטוב ברחמיו יאיר לנו באורו הגדול, הולך ואור עד נכון היום של ישועתינו ופדות נפשינו בב"א.

בברכת חתימה טובה
וישועה ורחמים
ע"ה ש.מ. עמאר

הרב שניאור ז. רווח שליט"א
הרב המקומי בית עוזיאל ויו"ר המכון

**האם נוהג דין ערלה בהדסים לענין להריח ממנו וליטלו לדי' מינים,
והמסתעף לדין ערלה בורדים. ואתרוג אם מותר להריח בו,
ולדין ברכת האילנות על עצי פרי שהם ערלה**

לכבוד

ידידי כה"ר יהורם דיניו הי"ו
אגרונום המכון למצוות התלויות בארץ
השלום והברכה!

אודות מה ששאלני כבודו, בענין המנהג אצלכם בבית הכנסת, שאחד הגבאים מביא מידי שבת הדסים ושאר מינים הנותנים ריח. והנה כעת נתעוררה לכם שאלה, לאחר שראיתם, שהביא הגבאי הנ"ל מעץ הדסים שניטע זה מקרוב ועדיין לא שלמו לו ג' שנים. וע"פ דבריך ראית שיש מי שפוסק שאין לברך על הדס שטרם מלאו לו ג' שנים, ברכת הריח, וע"כ ברצונך לברר הלכה זו.

א. עץ מאכל אמרה תורה ולא עץ סרק:

הנה על אתר עניתי לך, שנראין הדברים בבירור, שאין דין ערלה נוהג בהדס, שהרי כתב הרמב"ם (בהל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"י): "הנוטע אילן מאכל וכו' כל מה שיוציא האילן בתוך זמן זה הרי הוא ערלה" עכ"ד. הרי לך שדקדק הר"מ לכתוב אילן מאכל דווקא. וכלשון זה גם דקדק וכתב מרן השו"ע (ריש סי' רצ"ד) וז"ל: הנוטע עץ מאכל מונה לו ג' שנים וכו' ע"כ.

ועפ"ז היה נראה ברור שדוקא בעץ מאכל לימדה אותנו תורה, לשמור שנות ערלה, אך אם אינו עץ מאכל על מה נשמור. ואדרבה אפילו בפירות מאכל שיש להם ערלה, מ"מ העלים שלהם אין בהם ערלה, ומותרים אפי' באכילה, והלכה פסוקה היא, וכמו שפסק הרמב"ם (שם הלכה י"ג): העלין והלולבין ומי הגפנים והסמדר מותרין בערלה וברבעי, וכן פסקו בטור ומרן בשלחן ערוך (יו"ד סימן רצ"ד סעיף ב'), ומקורם הוא במשנה (ערלה פרק א משנה ז): העלים והלולבים וכו' מותרים בערלה וברבעי ובנזיר וכו', וכן שנינו בספרא על הפסוק "ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא י"ט כ"ג) ולא עץ סרק וכו', פרט לעלים ולולבים ולמי גפנים ולמי סמדר. או יכול שאינו מוציא את ענוקלות והבוסר. תלמוד לומר פרי, דברי ר"י הגלילי. ור' עקיבא אומר וערלתם ערלתו, ערלים, לרבות את כולם, ע"כ. ועי' במפרשים שם, להסביר דעתו של רבי עקיבא אם חולק הוא על דברי ריוה"ג, אך אין נ"מ להלכה לאחר שמרן הגדול פסק בשולחן ערוך שהעלין וכיוצא בהן פטורים מערלה.

וא"כ הכא נמי, עץ מאכל אמרה תורה ולא עץ סרק, ויותר מכך גם בעץ מאכל העלים פטורים מערלה, ואפי' לענין אכילה, ויותר מכך, אפי' עץ מאכל שחשב עליו לסייג וכיו"ב הבאנו לקמן שפסק הר"מ שפטור מהערלה, והיינו אפי' יש לו פירות לא נוהג בהם ערלה, וכבר כתב הרמב"ם בתשובה (פאה"ד סי' ק"כ) שלא אסרה תורה אלא הפרי, ועל העצים לא עלה במחשבה לעולם, וא"כ מדוע שכאן בנידו"ד נחשוב את ההדס לעץ מאכל וננהוג בו ערלה, ונאסור להריח בו כל עוד לא מלאו לו ג' שנים? ולכן היה ברור לומר שלא נוהג בזה ערלה.

ב. תשובת הרשב"א בדין הדס:

ולאח"ז שבת וראיתי, למרן בבית יוסף (יו"ד סי' קח' בד"ה כתב הרשב"א), שהביא את דברי הרשב"א בתשובה (והיא לו נדפסה בח"ז תשו' שני"ו) וז"ל: "ובשמים של ע"ז ושל כלאי הכרם ושל ערלה אסרו להריח בהם, דאסורים הן בהנאה, דכל שעושים להריח בהן כוורד והדס היינו פלוגתא וכו'. עכ"ד.

ובהמשך הוסיף והביא מרן את דברי האורחות חיים (הל' יין נסך אות ל"א) וז"ל: זה הכלל כל מידי דלא הוי לריחא ריחא לאו מילתא היא, אבל דבר שעומד להריח כגון ורד והדס, אסור ליהנות מהריח, עכ"ל.

והנה לכאורה מפורשים הדברים, שנוהג ערלה בהדס, ואסור להריח בו, כל עוד לא מלאו לעץ ג' שנים. ואמנם הדברים צריכים ביאור, שבשלמא בע"ז, לא אמרה תורה עץ מאכל ושפיר אפשר שאסור גם ההדס, אך ערלה שאמרה בו תורה "עץ מאכל" שאני.

והנה לענין ע"ז גמרא ערוכה היא, ששינוי במסכת עבודה זרה (דף י"ב ע"ב): עיר שיש בה עבודה כוכבים והיו בה חנויות מעוטרות וכו', ואמרו חכמים המעוטרות אסורות וכו' עכ"ד המשנה. ובגמ' שם, אמר רשב"ל לא שנו, אלא מעוטרות בורד והדס, דקא מתהני מריחא, אבל מעוטרות בפירות מותרות. עכ"ל הגמ' שם. והקשה שם בתוס' (בד"ה אלא בורד) הקשה ר"ת מאי שנא מבת תיהא דשרי, משום דריחא לאו מילתא היא? ותירץ דשאני ורד והדס דעיקריהו לריחא קיימי. עכ"ד התוס'.

הרי שבע"ז שנאסרה כל הנאה שהיא, אסור להריח מהורד וההדס, אך לענין ערלה לא החילה התורה דיני ערלה אלא על פרי מאכל, ולא על העצים והעלים ושאר דברים. ויותר מכך אפילו נטע אילן מאכל, וחשב עליו לסיג או לקורות, פסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"א) שפטור מן הערלה, וא"כ מאי שנא הכא.

ג. שאין לחלק בין עצי הסרק:

והיה נראה לומר, שאה"נ אמרה תורה דבעינן "עץ מאכל" והיינו בסתם עצים שתוצאות נטיעתם הוא הפרי הראוי למאכל, אך בעצים כגון ההדס, שנוטעם לריח, הוא הוא הפרי שלהם, שזהו תוצאותו, וכעין עץ מאכל הוא. וע"ע לקמן מש"כ אודות עצי פרי שהם ערלה שעיקרן לאכילה, מה שנחלקו הפוסקים על האיסור להריח בהם.

אך לאחר העיון נראה שלא מסתברים הדברים, שהנה שנינו בירושלמי (פ"ק דערלה ה"א): רימין שנטען לשם רימין, הדס שנטעו לשם בנות הדס, אית תני חייב ואית תני פטור. עכ"ל הירושלמי. והנה יש הגורסים במקום בנות הדס, בנות שקמה, ועי"ש בפ"מ, אך רבים מהראשונים גרסו שם בנות הדס, ועי' ברש"ס שם, ובשדה יהושע שם שביארו שענבי ההדס כשהן שחורין חזי לאכילה, וכשנטען לאכילה. וכ"ה גירסת הגר"א שם וז"ל: פי' שהם אינם פירות חשובין. ואמרינן עלה בשם ר"ש שאותן פירות אם חישוב עליהן, לעצים פטורין, דגריע יותר משאר פירות. ומיבעי לן אם חשב לשם רימון אם תמיד הן חייבין בערלה, או שיש נפקותא. עכ"ל הגר"א שם. (ועי"ש שיש מפרשים

ספק הגמ' לענין מעשרות, ומלבד שרוב המפרשים שם לא ביארו כך, מ"מ ממהלך הסוגיא שם משמע שאפי' תימא שבערלה פטור, מה הדין לענין מעשר וכמ"ש שם הגמ' לעיל לענין רימין וצלף ועי"ש ודוק).

והנה מהגמ' בירושלמי נראה בבירור שיש צד לחייב את עץ ההדס בערלה, רק אם חשב על ענביו לאכילה, אך בלא"ה נראה ברור בירושלמי שעץ ההדס פטור מן הערלה. ולא חשש לחייבו בערלה, גם מבלי המחשבה על ענביו, ורק משום שנוטעים אותו להריח. ומכל מהלך הסוגיא שם מתברר הטעם כמ"ש לעיל שעץ מאכל כתבה תורה, ולא עץ סרק, או אפי' מאכל שחשב עליו לסרק, וה"ה עץ ההדס. וכבר כתב שבולי הלקט (סדר ברכות סי' ק"ס) בשם תשובות הגאונים להגדיר את עץ ההדס כעץ סרק, וז"ל שם: וכן מצאתי בתשובות הגאונים וכו' אי נמי אילן סרק שהאוכל ממה שמוציאין מברך עליהם שהכל, כגון בנות אסא, דאע"ג דבשלן והוויין כפירות, לא ברכינו עליהו אלא שהכל, דתני וכו' עכ"ד.

ד. ביאור בדברי תשובות הרשב"א:

ובאמת לאור פשיטתם של הדברים היה נראה לומר ב' דרכים במ"ש הרשב"א הנ"ל, ואלו הן: או שהא שכתב הדס לא איירי על ערלה, אלא על עבודה זרה שבזה אה"נ אסור להריח ההדס. או שא"ל שהרשב"א הזכיר הדס גם לענין ערלה, רק שכונתו לענבי ההדס שיש לחוש להם, אך לא לענף ההדס עצמו, שכמו שראינו אין בו חשש ערלה. ומ"מ נראה יותר כהסבר הראשון, וכמו שנוכיח לקמן מהא דהשוה לכלאי הכרם, וגם מסתבר שבענבי ההדס אין ערלה, ובסו"ד הארכתי בזה עי' לקמן.

וכצ"ל אודות מה שפסק מרן השו"ע זיע"א בשו"ע (יו"ד סי' ק"ח ס"ז) שבשמים של ערלה אסורים להריח בהם, שאיירי בבשמים היוצאים מפירות ערלה, שזה ודאי אסור כדין הכללי של ערלה שאסור בהנאה. וגם לדעת החולקים (הובאו לקמן) דס"ל שבערלה אין איסור להריח, אלא מאלו שעיקרן לריח, אבל ממה שעיקרו לאכילה, מותר להריח. ג"כ י"ל שמה שכתב הכא מרן, בשמים של ערלה, היינו בעצי פרי, שעיקרן לריח, וע"ע לקמן.

והנה נראה להכריח שמה שכתב הרשב"א הדס שלא קאי על כל הדברים, שהרי הרשב"א ז"ל הזכיר בתוך דבריו כלאי הכרם, והרי כידוע קי"ל שאין כל איסור כלאי הכרם נוהג, אלא במיני זרעים ומיני ירקות, ולא במיני אילנות שאין איסור לנוטעם בכרם, וכך נפסק ברמב"ם להדיא (הל' כלאים פ"ה ה"ו). ובע"כ שהא שכתב הרשב"א הדס לא על כל הדברים קאמר, וא"כ ה"ה לגבי ערלה, ולא הזכיר הדס אלא לענין עבודה זרה בלבד.

ואמנם גבי הורד מפורש שם ברשב"א (בתשובה זו ובעוד כמה תשו' ונפרטם אי"ה לקמן) שדעתו היא להלכה שנוהג בה ערלה, וגם אחר שהביא את דעתו של הראב"ד שהתיר הורד, כתב שאע"פ שאין דעתו סומכת על זה, מ"מ לראב"ד שהוא רב מובהק שומעין. אך כפי שנביא לקמן כל דברתו לענין הורד, כיון שהגדל בוורד הוא נאכל וס"ל שכל דיני פרי עליו. ועי' לקמן.

ה. דעות הראשונים והאחרונים בדין בשמים של ע"ז וערלה:

והנה הש"ך שם (בס"ק כ"ז), על דברי מרן שכתב, שאסור להריח בשמים של ע"ז וערלה כתב, את דברי הרשב"א הנ"ל דכל שעשויים להריח כגון ורד והדס, והוסיף והביא את האורחות חיים הנ"ל שמשמע מדבריו שהיינו דוקא בדבר שעומד לריח, אך אם אינו עומד לריח קי"ל שריחא לאו מילתא היא. והוסיף שם והביא את המרדכי שכתב (בפר' כל שעה אות תקמ"ז), שבדבר שאין עומד לריח בהא קאמר רבא ריחא לאו מילתא היא, וראיה מהגמ' בסוכה (ל"ז ע"ב) מהדס במחובר ואתרוג במחובר, עכ"ד. והקשה הש"ך על דבריו, שראיה זו אינו מכיר, שאדרבה שם משמע איפכא, דהכי איתא התם, הדס של מצוה אסור להריח בו, אתרוג של מצוה מותר להריח בו, מ"ט הדס דלריחא קאי, כי אקציה, מריחא אקצייה. אתרוג דלאכילה קאי, כי אקציה מאכילה אקצייה. ע"כ. משמע, דוקא אתרוג דמצוה הוא דאסור, משום דהוקצה למצותו, הלכך כיון שאינו עומד להריח אמרינן דלא הוקצה ריחו למצותו. אבל דבר שאסור מן התורה, לא משום מוקצה, נראה דאין חילוק דסו"ס נהנה הוא מהריח. וכך הוכיח הש"ך מר"ת שבתוס' ע"ז הנ"ל. וסיים הש"ך הלכך בעבודת כוכבים עכ"פ אין להקל. (ומש"כ הש"ך על המרדכי, דסו"ס נהנה הוא מהריח ע"י מה שכתב בהגהות צבי לצדיק ביו"ד שם על גליון השו"ע, שאפשר לבאר טעמו של האורחות חיים, משום דהוי שלא כדרך הנאתן כל שעומד לריח. עכ"ד).

הרי לנו שדעת האורחות חיים והמרדכי ועוד, שכל מה שאסור ליהנות מריח היינו רק בעומד לריח, אך באינו עומד לריח וכגון אתרוג למצותו, מותר להריח בו בעודו ערלה. כיון שאין עיקרו לריח. ולהם סבירא להו שאין חילוק, ודין ערלה וע"ז היינו הך ובכולהו שרי אם אינו עומד לריח, ועל זה אמר רבא שריחא לאו מילתא היא. והש"ך פליג עכ"פ לענין ע"ז וס"ל, שמ"מ לענין ע"ז אסור אפילו אינו עומד לריח.

והנה כדברי הש"ך שכתב לדחות את ראיית המרדכי מהגמ' בסוכה שם, כ"כ לדחות הגר"א ז"ל בכיאוורו לשו"ע (יו"ד סי' ק"ח ס"ק ל"ז), שמהגמ' שם נראה איפכא, וסיים שם, אלא אפילו ערלה דאין לוקין מ"מ איסורא איכא.

והנה בגמ' סוכה (שם) הובאו שני סוגיות נפרדות, חדא היא שהזכיר הש"ך, דהיינו שאתרוג של מצוה מותר להריח בו והדס של מצוה אסור להריח בו, וטעמא כתבה הגמ' שם, דהדס דלריח קאי, הקצהו לריח, משא"כ אתרוג דלאכילה קאי, הקצהו לאכילתו. ובאמת מדין זה בגמ' אין הוכחה לדברי המרדכי ששאני התם שמשום מוקצה נגעו בה. אך סוגיא נוספת איכא התם, וז"ל: אמר רבה דהדס במחובר מותר להריח בו, אתרוג במחובר אסור להריח בו. ובגמ' שם ביארה הטעם. והנה המעייין היטב בלשון המרדכי שם, יראה שלא הביא ראייה מהגמ', מדין אתרוג של מצוה, אלא מענין הדס ואתרוג במחובר, וכן הוא לשונו שם, וראיה וכו' מהדס במחובר וכו'. ובגליון המהרש"א הביא שכך ביאר בשו"ת אמונת שמואל (סי' מ"ה) את ראיית המרדכי ואדרבה תמה שם על הש"ך, והראיה מהסוגיא השניה של הגמ' כפי שביאר האמונת שמואל, היא, מהא שהדס מותר להריח במחובר ולא גזרינן שיבוא לקוץ ענבים בשבת, ואתרוג העומד לאכילה אסור להריח דגזרינן שמא יקוץ לאוכלו, הרי מבואר דדבר שעיקרו לאכילה בטל הריח שבו, עכ"ל כפי שציטטו המהרש"א. והמהרש"א גופיה כתב על דברי האמונת שמואל שצ"ע להבין דבריו.

והנה גם הרב פרי חדש ז"ל, ביו"ד (סי' ק"ח אות כ"א) הביא, מה שכתב בשו"ת אמונת שמואל הנ"ל, וכתב עליו וז"ל: ובאמת שאע"פ שלפי מ"ש בלשון המרדכי נראה שצדקו דברי האמונת"ש בכונת המרדכי יותר מדברי הש"ך. מ"מ גם ראיה זו אינה מחוורת, דמאן לימא לן דמיירי בש"ס בדאיכא ענבים בהדס, ובטילי לגבי הריח, ובאתרוג בטיל הריח לגבי הפרי, דילמא טעמא כדמפרש בגמרא משום דהדס דלהריח קאי, וכו' ומ"מ נקוט מיהא דגם דעת המרדכי לחלק בין דבר שעיקרו עומד לאכילה לבין דבר שעיקרו עומד לריח, אבל התוס' בפ"ק דע"ז (שם) מסקי לאסור לפחות בעכו"ם אפילו במידי דלא הוי עיקריהו לריחא, אבל בת תיהא וכו'. וראוי לחוש לדבריהם באיסורי עכו"ם. אבל בשאר איסורי הנאה יש להתיר הריח במידי דעיקרו לאכילה קאי, ובדברים העשויין להריח ריחן כטעמיהן ואסור להריח בהן, ואם הם דברים האסורים באכילה ומותרין בהנאה, אף דעיקרן לריחא קאי מותר להריח בהם וכו'. עכת"ד. וכך גם העלה להלכה להלן שם בס"ק כ"ה.

הרי לך שדעת חלק מהראשונים, וכן פסקו להלכה הש"ך והפר"ח, שבע"ז גם בעיקרו למאכל אסור להריח בו, ואילו גבי ערלה נקטו להקל שאם אין עיקרו לריח אלא למאכל, מותר להריח בו. והשתא אם נאמר שעיקרו לריח היינו כגון ההדס, הרי לנו ברור שבזה לכו"ע אסור להריח בו כל עוד הוא ערלה. וקשים הדברים מהסוגיא בירושלמי הנ"ל שדוקא אם חישב על ענביו אפשר ונוהג ערלה בהדס, וכן מצד הסברא שאין נוהג ערלה אלא בעץ מאכל ולא בעלים ובעץ סרק, וההדס עץ סרק הוא וכמ"ש בשבולי הלקט הנ"ל.

ואמנם כד תדייק בלשון הפר"ח שם תראה שכתב בזה"ל: אבל בשאר איסורי הנאה, וכו' ובדברים העשויין להריח, ריחן כטעמיהן ואסור להריח בהן. עכ"ל. ויש לדוק מהו כטעמיהן ואיזה טעם יש בהדס? ואם תאמר טעם הענבים, הרי הענבים אינם נחשבים לפרי וברכתן שהכל, כמ"ש בשבולי הלקט הנ"ל, וגם דעתן של האנשים, לא על הענבים. אלא בע"כ שאיירי בעצי פרי שדעתן של האנשים על הפרי, רק שהפרי עצמו עיקרו לריח, ואפשר לדחות, ודוק. וע"ע בזה לקמן.

ומ"מ עד כען לא מצינו מי שכתב מפורש שבענפי ההדס עצמם נוהג ערלה, וכמ"ש לעיל בדברי הרשב"א לבאר דבריו. וכדברים אלו צ"ל בדברי הש"ך הנ"ל שמה שכתב ההדס, לא איירי על ערלה אל על ע"ז. ובאמת לאחר זמן מצאתי להגאון הר"ח קניבסקי שליט"א בספרו דרך אמונה בביאה"ל (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ס"ק ו') שכתב בפשיטות וז"ל: ומש"כ הש"ך כגון הדס והוא מתשו' הרשב"א המובא בב"י, לא קאי אערלה. עכ"ל. הרי שהוא נקט בצורה הפשוטה ביותר, שמש"כ הש"ך הדס שמקורו ברשב"א אינו על ערלה אלא על ע"ז. והדברים מוכחין כמ"ש לעיל להוכיח מהא שהזכיר הרשב"א כלאי הכרם. וכנ"ל.

ו. האם מותר להריח מפרי בעודו ערלה:

והנה על עיקר דברי הש"ך והפר"ח להקל בשאר איסורי הנאה, להריח במידי דעיקרו למאכל, כתב רבינו האור החיים הקד' בספרו פרי תואר (יו"ד שם אות ו'), לחלוק, וס"ל דמדהשוה ע"ז לערלה, מוכח שאפי' עומדין לאכילה ויש בו ריח מיקרי בשמים. וא"כ דעתו שמה שכתב מרן בשמים של ערלה אסור להריח בהם, זה גם במידי דעיקרו לאכילה, וממילא אתרוג של ערלה אסור להריח בו. ופליג אפר"ח. והב"ד בספר כף החיים (סופר - יו"ד סי' ק"ח אות ע). ונראה שהסכים עמו.

ואמנם כפסק הש"ך והפר"ח שאפשר להריח פרי ערלה שאין עומד לריח, כך פסק הרב חכמת אדם (הל' תערוכות כלל ס"ב סעי' י'), וז"ל: כל דבר שעיקרו אינו עומד להריח כגון אתרוג של ערלה מותר להריח בו. וכל דבר שעיקרו עומד להריח כגון ורד והדס, ושאר בשמים של ערלה וכלאי הכרם האסורין בהנאה אסור גם להריח בהם. עכ"ל.

והנה אע"ג דמהכא נראה דברירא ליה שמותר להריח אתרוג של ערלה כיון שאינו עומד לריח, מ"מ רוח אחרת עמו בספרו שערי צדק (שער משפטי הארץ פ"ו הל' י"ז) שכתב שם וז"ל: כל אילן הנטוע לפירות כגון לימון ונארגה ואתרוג וכיו"ב, אם עדיין הם סמדר וכ"ש בפרח שלהם שקורין זהר, מותר להריח בו, דאפילו הסמדר אינו נקרא פרי. ואם אילן שאינו עושה פירות כגון הכופר או יסמין, מותר להריח בו או לאוכלו, דאין זה עץ מאכל, שכל אילן שאינו עושה פירות ה"ז אילן סרק וכו', עכ"ל. והנה כל לשונו כמעט, היא לשון הרדב"ז ח"א סי' מ"ד ונב"ד לקמן. אך מ"מ נראה דהכי ס"ל להלכה.

ונראה א"כ דהדר ביה וס"ל, שאתרוג של ערלה אסור להריח בו, ורק כשהוא עדיין סמדר שאינו פרי עדיין (שבוסר לדעתו הוא השלב הקובע לענין ערלה. ועי' מה שכתב באריכות בדין זה מו"ר הג"ר שמ"ע שליט"א בתנובות שדה גליון מס' 5 ועי' עוד מ"ש לקמן בזה לגבי דין דברכת האילנות). ואין נוהג בו ערלה, אזי מותר להריח ממנו, אך לאחר שנעשה פרי אה"נ שאסור להריח בו עד שימלאו לו ג' שנים, וא"כ ס"ל כפרי תואר להלכה. ועוד עי' בהמשך מ"ש בשם הריטב"א (ע"ז י"ב ע"ב) שכתב מפורש שאתרוג של ערלה אסור להריח בו.

ז. בדין ערלה בורדים:

והנה לעיל הזכרנו כמה פעמים את דין הורדים לענין ערלה, ונשנה קצת פרק זה, ונבחינו בנפ"מ לנידון ההדס. והראשון שבהם הוא הרב המובהק הראב"ד ז"ל, (תשובות ופסקים סי' ס"ו והוב"ד ברשב"א המובא לקמן ובב"י בבדק הבית סו"ס רצ"ד), שכתב על עצי הורד, שאין חוששין להם משום ערלה, ולא ראינו אדם הנזהר על זה לעולם, ובחוף לארץ מותר. והסביר שם הטעם משום שהזרע הוא הפרי והפריחים כמו עליו [בבד"ה הגירסא, והעלין כמי שאינן עי"ש], ואין חוששין להן משום ערלה לפי שאינו פרי ואינו שומר לפרי, וסיים ואע"פ שאין הדבר הזה ברור אצלנו, אלא שלא ראיתי אדם נזהר בהם משום ערלה ובחור"ל מותר. עכ"ד. [ולכאורה שכיום ברור לנו שהעלים אינם שומר לפרי, וכ"כ בפשיטות הריטב"א שהובא לקמן וכ"ה בעוד אחרונים, יסבור הראב"ד שגם בא"י אפשר להקל ועי' לקמן]. ובכל בו (ברכת הפירות סי' כ"ד) הביא דבריו של הראב"ד להלכה, ועי' מ"ש ע"ד לקמן.

והנה הרשב"א ז"ל הזכיר כמה פעמים את ענין הורדים בתשובותיו, אחת היא המובאת בשו"ת ח"ה (סי' ל"ח), שהרשב"א ז"ל ביאר את סדר המשניות בפ"ז דשביעית וכתב וז"ל: ...ואחר כך תני מה שהוא עיקר מפירות האילן. והן הורד והכפר והלטם, ומהא שמעינן דפירא הוי וזה נראה לי יותר נכון. עכ"ד. ובתשו' בח"ז (סי' שי"ב) כתב, ערלה נוהגת בורדים כשם שנוהגת בשביעית, שכל שחשוב פרי לענין שביעית, ערלה נוהגת בו, כדמשמע פ"ק דנדה. והראב"ד ז"ל נסתפק בזה ואין עיקר ההסכמה כך, והיא כתובה לקולא באורך. עכ"ד. ועו"כ (בתשו' שנו"ו), לענין אם נוהגת ערלה בורדים: זה לא שמעתי אבל מסתברא שנוהגת בהן ערלה כמו שנוהגת בהן שביעית. ובהמשך הביא

לכך הוכחה, וסיים ומכל מקום בין הכי ובין הכי, הא לא פליגי רבנן בורד, וממנה אנו למדין לערלה שנוהגת בהן. עכ"ד. ובתשו' נוספת (ח"ז סי' שנ"ז) ענה לשואל שרצה להתיר את הורד מערלה, משום שעליו נכמשים אם יום או יומים יעמדו שלא ילקטוהו, ועוד שיש לו זרע אחר שזורעים אותו ומצמיח, וכתב לו השואל שחס עליו להתירו משום שיש בו צורך לבריות. וענה לו הרשב"א ז"ל, שהטענה משום שהוא נכמש, אין בה ממש, שכל הפירות נכמשים אם לא ילקטו אותם. ולענין הזרע, גם זו אינה טענה שאין הדבר הנזרע עיקר הפרי. ואפי' לדבריק לא גרע הורד, משומר פרי, ושומר לפרי אסור לערלה כפרי. וכבר כתבתי שמתוך סידור המשנה נראה שהורד בכלל הפירות. ובסו"ד הביא הרשב"א שם את דברי הראב"ד, וכתב עליו, הנה לך הרב הגדול ז"ל שיודע לטהר את השרץ מן התורה, ואעפ"י שאין דעתי סומכת בכל זה להלכה, לו שומעין שהוא רב מובהק וכל המחמיר עליו הראיה. עכ"ד. ועי' לקמן מה שכתבנו אודות מה שהשוה דין שביעית לדין ערלה.

ובבד"ה שם הביא את דברי הארחות חיים בהל' ערלה (סימן י"ט), שהביא שם את הראב"ד ז"ל והוסיף שהתוס' כתבו שהורדים חייבים בערלה, (ואיני יודע לאיזה תוס' כיון דבריו, ואם לתוס' בע"ז שהבאנו בריש דברינו, שם לא איירי אלא גבי ורד של ע"ז ולא של ערלה). ועוד הוסיף וכתב שם את הרשב"א הנ"ל עכ"ד.

ומצינו להריטב"א ז"ל שכתב (סוכה דף ל"ה ע"א בד"ה והא דאמרינן), וז"ל: והא דאמרינן מה ת"ל עץ מאכל ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה. ק"ל קרא ואמאי גרע משאר אילנות, פירש רש"י ז"ל דאיצטריך קרא לרבויי, מפני שהם עצים קטנים כעין רתמים. ואינו, דאיסור ערלה לא תלי בגודל אילן וקתני שהרבה אילנות יש שנוהגות בהן ערלה, ועצי הורדים הם קטנים ואין ספק שנוהגת בהן ערלה, אלא שהעלים שאנו אוכלים אינן הפרי, כי הפרי הם הגרעינין שנעשה באותו עיגול, בתוך העלין וכו' ומשום דכי שקלת להו לא לקי פירא אין הערלה נוהגת בהם. הרי לך שלדעתו גם אם לגרעינין נוהג ערלה, מ"מ העלים שאותם נוהגים לאכול, אין נוהג בהם ערלה.

וכן מצינו בשיטה מקובצת עמ"ס ברכות (דף ל"ו ע"ב בד"ה סבר) שכתב: הלכך הני ורדים שקורין רוש"ש [רויזין בלשוננו] והם נעשים ודאי באילן וכו' ואי שקלת להו לעלין של ורד לבדו וישאר העיגול לא לקי זרעא בהכי ומתעבד שפיר, הלכך אין בהם משום ערלה כלל וכן המנהג, ומנהג ישראל תורה היא.

ח. שיטת הרדב"ז לענין ערלה בורדים ולהריח בפירות ערלה:

והנה הרדב"ז בשו"ת (ח"א סי' מ"ד) כתב, וז"ל: ולענין ערלה לא אסרה תורה אלא עץ שנטעו למאכל, אבל נטעו לסייג ולקורות אפילו יש בו פירות אין נוהג בו ערלה, וכ"ש אילני סרק שאין נוהג בו. הילכך כל אילן הנטוע לפירות, כגון לימון נארגא ואתרוג, שיש להם זה"ר פי' פרח, וכו' הלכך מותר להריח בזה"ר של האילנות של ערלה, אע"פ שיש בהם עיקר הפרי לפי שעדיין הוא סמדר, וכיון שמותר לאכול כ"ש שמותר להריח בו. ובהמשך כתב שם, שאם הוא אילן שאינו עושה פירות כגון הכופר הנקרא תמרחינא, או יאסמין או כלף, מותר להריח בו או לאוכלו דקרא כתיב, ונטעתם כל עץ מאכל, ואין זה עץ מאכל אלא עץ של ריח או אילן סרק, שכל אילן שאינו עושה פירות אילן סרק הוא. ואע"פ ששנינו לענין שביעית, הורד וכו' יש להם שביעית, שאני שביעית שנוהגת אפי' באילן סרק, אבל ערלה עץ מאכל אמר רחמנא. ולענין הורד, ליי"א שמברכים עליו

בורא עצי בשמים, לפי שעיקר נטיעתו להריח, הדבר ברור שמותר להריח בו דלאו עץ מאכל הוא, ולי"א שמברכים עליו הנותן ריח טוב בפירות לפי שעיקר נטיעתו לעשות ממנו מרקחת, יש להסתפק אם אסור להריח בו כיון שהוא ערלה. ומסיים שם שגם אם הוא למאכל ע"י מרקחת, מ"מ כיון שאינו מאכל בריאים אין נוהג בו ערלה, ואף שיש בריאים שאוכלים אותו, מ"מ אינם אוכלים אותו למזון כשאר פירות, אלא לשמירת הבריאות הלכך אין זה עץ מאכל. וסיים שם הרדב"ז, כללא דמילתא, אין לך דבר של ערלה שיהיה אסור להריח בו אלא אילן הנטוע לפירות מאכל, ומריח בפירות עצמן אפי' בעודם בוסר ולא בעודם סמדר.

ומהרדב"ז הזה למדנו א. שדעתו לא כפר"ח והש"ך הנ"ל, שהתירו בערלה להריח מפירות שניטעו למאכל, אלא דעתו כפרי תואר, שאסור להריח וכדין ע"ז. אלא שמ"מ כל עוד והפרי בשלב הסמדר שאין בו ערלה ואפי' באכילה שרי, ק"ו שמותר להריח בו. ב. שהורד אפי' שנאכל המרקחת שלו, מ"מ אינו נקרא עץ מאכל ולכן פטור מערלה ומותר לאכילה וק"ו להרחה. [ומדלא חילק כריטב"א בין העלים שלו לבין הזרע - העיגול - נראה שלא ס"ל הכי ובהכלל אין נוהג ערלה והכי מוכח מהכלל שסיים בו]. ועוד יש להעיר שמה שכתב שלכופר אין פירות, אין כונתו שאין בכלל, שהרי יש להם והוא החינ"א המצויה כיום, אלא כונתו שלא עושים פירות לאכילה.

ועוד ברור ממה שכתב הרדב"ז לחלק בין שביעית לבין ערלה, שאין הדברים תואמים עם מה שכתב הרשב"א בתשו' לעיל (ח"ז ש"ב ושנ"ו), שכל שאינו פרי לענין ערלה אינו פרי לגבי שביעית, ולכן כתב שהורד הוא פרי גם לענין ערלה, ועפ"ז גם הכופר הרי הוא פרי לענין ערלה שהרי שביעית נוהגת בו. וברדב"ז הכא כתב מפורש לא כך, אלא שבכופר אין נוהג ערלה וכתב כך בפשיטות. ובאמת שאם נאמר כך שבכופר יש ערלה, דבר זה מאד לא מסתבר שהרי אין לו כלל פרי הראוי למאכל אלא לריח ושימוש חיצוני, והיכן אסרה את זה התורה? והרי גם כל מה שכתב הרשב"א אודות הורד הרי הוא הדגיש בכל דבריו שהיינו משום הפרי שיש לו, ומפורש כתב בתשו' שנ"ז שהיינו משום שהם נאכלים. והרי הכופר אין מה שנאכל שם. וכן הוא בלוטם שאין לו פירות ואינו אלא לריח, וא"כ הכיצד כתב הרשב"א שכל מה שהוזכר במשנה זו היינו ורד, כופר ולוטם נחשבים פרי? ואולי בזמנו היו טבעים שונים בענין זה, וצ"ל ע. ועי' עוד לקמן מה שהקשה הרב מהרי"ט על דברי הרשב"א אלו מדין לולבי הגפנים ועוד, ע"ש.

ט. דעת שאר הפוסקים בדין הנ"ל:

וגם בשו"ת מהרי"ט (ח"ב סי' ל"ד), דיבר מענין הורדים וכתב לתלות דין זה בברכה על הורד (ועי' מש"כ על השואה זו לקמן), שלדעת הרמב"ם שמברך על זה בורא עצי בשמים, אלמא לאו למאכל עבידי, וגבי ערלה כל עץ מאכל כתיב, ולהראב"ד דמברך הנותן ריח טוב בפירות חשיב פרי כיון דאוכלים אותו במרקחת, ועץ מאכל קרינן ביה. [ואודות מי הורד שכתב הרמב"ם לברך בורא עצי בשמים, כתב הראב"ד והביא דבריו בכל בו שם, שמברך בורא מיני בשמים ועי' בכס"מ פ"ט הל' ברכות הל' ו']. והביא שם את המהר"ש מדינה (והיא נדפסה ביו"ד סי' קצ"א) שהחמיר לנהוג בהם דין ערלה ודימה זאת לפלפלין, ועי"ש שתמה עליו. ושוב הביא שם את הרשב"א בתשו' והביא מה שדימה לשביעית, ושאל עליו מלולבי הגפנים שנוהג בהם שביעית ולא נוהג בהם ערלה ועוד. וחזר וחילק בין שביעית לערלה. וכתב ואולי הרשב"א ס"ל כמ"ד שהורדים הם פרי ומברכים עליהם בורא פרי העץ, ועל ריחם הנותן ריח טוב בפירות. ובהמשך הביא את דברי הראב"ד הנ"ל שהסתפק

לענין ערלה בורדים, ותמה עליו שמה ספק יש לו אחרי שהוא עצמו ס"ל שמברך על ריחם הנותן ריח טוב בפירות? וחידוש שיש לומר שהא שמברך הנותן ריח טוב בפירות, לאו משום שזה אילן, אלא משום שזה נאכל, ושם פירות הוא שם כללי לכל הדברים הנאכלים, [ומ"מ לענין אכילה ברכתם או בפה"א או בפה"ע]. ומ"מ למסקנא כתב שאין נוהג ערלה בורדין אף בארץ ישראל. וכך נוהגין והקבלה והמעשה עמודי ההוראה.

ובשו"ת המהרשד"ם (יו"ד סי קצ"א) כתב, שכפי מה שהשיגה ידו מחבורי הפוסקים לא מצא דבר ברור, ותלה את זה שם במחלוקת הפוסקים לענין ברכה, וממילא בורדים שלא מצינו להם אלא ברכת בורא פרי האדמה לא נוהג בהם ערלה, ואמנם לדעת הגאונים והרי"ף והרמב"ם שמברך על פלפל רטיבתא בפה"א, ועם כל זה יש להם דין ערלה בפלפלין, ה"ה בורדים, ואע"ג שיש לחלק, מ"מ לפי מה שכתב בתוס' שריטבתא היינו ליטראו, א"כ גם ורדים אינו נאכל אלא ע"י מרקחת, ושויין הן. ושוב הביא מה שמצא בספר האגור מ"ש בשם הראב"ד שמברך על הורד הנותן ריח טוב בפירות, וכך ס"ל איהו גופיה. וסיים המהרשד"ם שבא לידו תשובת הרשב"א ז"ל הנ"ל שבורדים שייך ערלה. עכ"ד. הרי שלמסקנא נראית דעתו להחמיר.

ומש"כ המרשד"ם בפשיטות שלרי"ף ולרמב"ם ס"ל שפלפלין חייבים בערלה, יש לדעת שהרי"ף והרמב"ם לא הזכירו מענין זה כלום ושתקו בזה. וכתב הגאון רבי יעקב עטלינגר ז"ל בספרו ערוך לנר על הסוגיא שם, שכיון שהרי"ף והרמב"ם פליגי על הרשב"א וסיע' שכתבו לברך על פלפלא רטיבתא בורא פרי העץ, וס"ל שאינו מברך אלא בורא פרי האדמה, וממילא אין ערלה נוהגת בזה, ולכן השמיטו הרי"ף והרמב"ם את דין ערלה בפלפלין. ע"כ. וכ"כ בחידושי השפת אמת על הש"ס במסכת סוכה שם. וממילא נפלה כל ההוכחה של המהרשד"ם, ובלא"ה נראה שלא סמך בעיקר על זה, כיון שבאמת אין זה ראיה מוכרחת, להשות פלפלין לורדים, שסו"ס י"ל שורדים יותר מסתבר שאינם עץ מאכל, מאשר הפלפלין. ומ"ש עוד שלא מצינו בורדים אלא ברכת בפה"א, לא דק בזה, שהנה בשבולי הלקט (סדר ברכת הפירות סי' כ"ד) כתב, וז"ל: והאוכל מן הורד או שתה מי הורד מברכין בורא פרי העץ. וי"א בורא פרי האדמה דלאו פרי עץ נינהו. עי"ש.

והנה הגאון מהר"י חאגיז נשאל בשו"ת שלו (הלכות קטנות ח"א סי' פ"ג) אודות הורדים, וכתב בשורה אחת: ויש לנהוג בהם כל דין פרי ולחומרא. ובנו מהר"מ חאגיז כתב שם את דברי המהרי"ט הנ"ל שהקל בזה ואת דברי המרשד"ם שהחמיר בזה.

והרב כנסת הגדולה (בגליון השו"ע יו"ד סי' רצ"ד) הביא בענין הורדים מש"כ בשו"ת הרשב"א ומה שסיים הרשב"א בתשובה שם שמצא לרב הגדול הראב"ד ז"ל, וסיכם שם שלראב"ד שומעין, וכל המחמיר תע"ב ע"כ. ושוב הביא את המרשד"ם שהסכים עם הרשב"א, וסיים אבל מורי [המהרי"ט] כתב דאפילו בארץ ישראל אין נוהגין בהן דין ערלה. עכ"ל הכנה"ג.

ותמה אני היכן מצא ברשב"א שכל המחמיר תבוא עליו ברכה, והרי אדרבה לעיל הבאנו את לשון הרשב"א בתשובה שם, והוא כתב שם בזה"ל: הנה לך הרב הגדול ז"ל שיודע לטהר את השרץ מן התורה, ואעפ"י שאין דעתי סומכת בכל זה להלכה, לו שומעין שהוא רב מובהק וכל המחמיר עליו הראיה. עכ"ד. הרי שלא כתב שעל המחמיר תבא ברכה, אלא ההיפך הגמור שעל המחמיר עליו

הראיה. וכן הוא ג"כ בציטוט לשון הרשב"א שהביא מרן בבדק הבית שם. ואין לי כל ספק שיש כאן טעות של המדפיס, שרצה לקצר וכיו"ב. [ומכאן שאלה למה שראיתי בספר תבואות יוסף - קיצור הלכות ערלה, להרה"ג הרי"ש סטפנסקי שליט"א, (ס"ג ס"י) שכתב שבורד י"א שנהג ערלה. וי"א שלא נוהג, ויש שמסתפקים, וסיים והמחמיר תבא עליו ברכה. ובמקורות שם ציין להכנה"ג הנ"ל, ואחמ"ר ט"ס היא בכנה"ג, וממילא טעות היא בידו מה שכתב].

ועוד מצינו לרעק"א ז"ל בגליון השו"ע (יו"ד שם), בד"ה או בשביל עצים שכתב, שאילן שאין פירותיו מאכל בריאים ונוטעים משום רפואה אין בו ערלה, ולענין ורדים הוי ספק, ומסיים, תשו"ה הרדב"ז סי' מ"ד. וכונתו ברורה שכל מה שכתב בהערה זו, הוא מהרדב"ז, ואה"נ הרדב"ז שם הזכיר ענין של עץ שאינו מאכל בריאים, עץ הניטע לרפואה, רק שרעק"א הבין בדברי הרדב"ז שבענין הורדים הוא נשאר בספק, אך כפי שהבאנו לעיל את כל לשונו, נראה בבירור שהדר פשטא ליה, ובמפורש כתב שאע"ג שהבריאים אוכלים מרקחת הורד מ"מ אין אוכלים אותו למזון, ואין זה עץ מאכל, וכך סיים בכלל דמילתא. [ושוב מכאן שאלה להרב תבואות יוסף הנ"ל שביש מי שמסתפק, הביא שזה רעק"א, ואין זה נכון, כיון שרעק"א לא הביא מעצמו כלום וכל דבריו הם דברי הרדב"ז וכמו שסיים שם, והרדב"ז גופיה הדר פשטא ליה וכנ"ל]. וע"ע בגליון השו"ע במ"ש הברכ"י שם והוב"ד לקמן. ובמ"ש הרב לקט הקמח, ומ"ש בפנים חדשות שם בסוף הסימן.

וע"ע להרב שפת אמת על הש"ס מסכת סוכה (דף ל"ה ע"א) בסוד"ה היה ר"א אומר, שהביא את הכפות תמרים ביומא שכתב בשם המהרשד"ם שהוא מסופק בורדין. וכתב השפ"א, שהנה הריטב"א להדיא כתב שבפרי יש ערלה, רק בעלים שהם להריח אין ערלה. עכ"ד. ומש"כ שהעלים להריח, לאו דוקא שודאי גם להריח וגם לאכול, ואדרבה כמו שכתב הריטב"א ז"ל שאת העלים הם היו אוכלים.

י. הלכה למעשה בדין הורדים:

הרי למסקנא, שדעת רבינו הראב"ד, שעכ"פ בחו"ל יש להקל, שאין בורדים ערלה [ולענ"ד נראה שאחר שלנו ברור כיום שגם אם תקח את העלים לא יקרה לפרי כלום, וכמו שכתב בפשיטות הריטב"א הנ"ל הרי שאין את ספיקו של הראב"ד ז"ל וממילא גם בארץ ישראל יש להקל, שהרי זה היה כל מה שהסתפק וכמבואר מדבריו שם]. וגם הרשב"א שס"ל מפורש שבורד נוהג ערלה, מ"מ להלכה כתב שלראב"ד שהוא גדול שומעין, וכ"כ הריטב"א להלכה [אלא שהוא דיבר על העלים שבלא"ה רק הם נאכלים, ולא על הגרעין העגול ועי' לעיל], וכ"פ השיטה מקובצת בברכות שם, וכ"פ בשו"ת הרדב"ז הנ"ל, ובשו"ת המהרי"ט הנ"ל. ואמנם בשו"ת המהרשד"ם נראה שדעתו להחמיר, אלא כד תידוק בדבריו תראה שהוא כתב כל דבריו ע"ד הספק, ורק בסוף לאחר שהביא את הרשב"א נראה שיותר חזק את הצד שיש להחמיר, אך מ"מ הרשב"א גופיה כתב שלהלכה העיקר כראב"ד ז"ל להקל. והכפ"ת כתב שהרשד"ם מסתפק בזה. ובשו"ת הלכות קטנות כתב שיש להחמיר בזה, ובנו בלקט הקמח הביא דבריו. ונראה א"כ שדעת רוב הפוסקים שאין בורדים דין ערלה, ועל כולנה יש לצטט את מה שכתב השיטה מקובצת הנ"ל וז"ל: וכך נוהגים ומנהג ישראל תורה היא. ע"כ. ובמהרי"ט גם כתב שכן המנהג וסיים: והקבלה והמעשה עמודי ההוראה.

והנה דעת רבינו הרמב"ם אינה ברורה בזה, אך אם נאמר שדין ערלה צמוד לדיני ברכות, נראה

שאחר שפסק הרמב"ם (פ"ט הל' ברכות הל' ו'), שעל הורד מברך בורא עצי בשמים [ולא הנותן ריח טוב בפירות כדעות אחרות וכנ"ל], מוכח א"כ שאין דינו כעץ מאכל, ולא נוהג בו ערלה. ולענין האוכל את הורד אם מברך בורא פרי האדמה או בפה"ע עי' לעיל מ"ש בשם השבולי הלקט, ועי' מ"ש לקמן.

יא. השואה בין דיני ברכות לדין ערלה:

והנה כל מה שהשוו הראשונים לעיל ענין הברכה לענין הערלה, מקורו מהגמ' בברכות (דף ל"ו ע"ב) שדנה אודות ברכת הקפריסין שבצלף, ואומרת הגמ' והלכתא כמר בר רב אשי דזריק את האביונות ואכיל את הקפריסין, ומדלגבי ערלה לאו פירא נינהו, לגבי ברכות נמי לאו פירא נינהו, ולא מברכינן עליה בורא פרי העץ, אלא בורא פרי האדמה. עכ"ל הגמרא.

ועי"ש בגליון שכתב בשם המרש"ל שמוחק כל הקטע הזה כיון שאינו מהגמ' אלא מהבה"ג. וכ"ה הוא ברא"ש להדיא. ואמנם הרבה מהראשונים נקטו הדברים כחלק מהגמ', ועי' שם בתוס' שציטט דברי הגמ' אלו ונו"נ בהם ולא חש לומר שאין זה מדברי הגמ'. וע"ע ברשב"א בברכות שם שכתב, שפשוט שא"א לחלק בין ברכה לערלה, ומקצת ספרים גרסי הכין נמי בהדיא בשלהי שמעתין. אבל הראב"ד ז"ל כתב דאינו מלשון הגמרא אלא מהרב בעל ההלכות ז"ל, ולעולם לענין ברכה מברכינן אקפריסין בפה"ע. וכתב הרשב"א ואינו מחזור וכו'. הרי שגם אם הדברים אינם מלשון הגמ' מ"מ לעקרון השוואה זו הסכים הרשב"א וכתב שא"א לחלק. וכן הוא בריטב"א ז"ל (סוכה ל"ה ע"א ד"ה והא), שכתב וז"ל: כללו של דבר כל שיש לו עץ קיים וכו' זהו אילן לענין ערלה ולענין ברכת בפה"ע, דבהא כי הדדי נינהו כדמוכח התם. עכ"ל. הרי שהוא ז"ל למד שזה מהגמרא עצמה, ועכ"פ הסכים עם העקרון שכך הוא הלכה. וכ"ה ברמב"ן הנ"ל. וכן הוא בשיטמ"ק בד"ה והא אמר רבא, שסיים בזה"ל: דכי היכי שהיא פרי לענין ערלה ה"נ לענין ברכה. וכן הוא בהמההרשד"ם הנ"ל. וכן הוא במהרי"ט הנ"ל ועוד וכמפורט לעיל.

והנה על פי מה שכתב הרשב"א הנ"ל שהראב"ד ס"ל שאין השוואה זו מדברי הגמ', ולכן בקפריסין כתב שברכתו בפה"ע על אף שאין בו ערלה. מובן מה שהקשה במהרי"ט הנ"ל, שאיך כתב הראב"ד שמברך הנותן ריח טוב בפירות על הורד, ומ"מ הסתפק לענין ערלה? והשתא י"ל דאדרבה הראב"ד לשיטתו דלא ס"ל השואה זו להלכה כמו לענין קפריסין ולכן לא חשש לה.

והרמב"ם ז"ל ס"ל האי כללא להלכה, מהא שפסק (הל' ברכות פ"ח הל' ו') שקפריסין מברך על זה בורא פרי האדמה. וכתב שם מרן בכסף משנה, והלכתא כמר בר רב אשי וכו' ומדלגבי ערלה לאו פירא הוא לגבי ברכות נמי לאו פירא הוא, עכ"ל.

וכן פסק מרן בשולחן ערוך (סי' ר"ב סעי' ו'), שעל הקפריסין מברך בפה"א, וביאר דבריו בב"י, שהיינו משום דאי לגבי ערלה לאו פרי הוא ה"ה לענין ברכה. עכ"ד. וכיון שס"ל למרן זיע"א האי כללא, ומאידך פסק (סי' ר"ד סעי' י"א), שעל מרקחת של ורדים מברך בורא פרי האדמה. וביאר בב"י שהטעם הוא כיון דנטעי להו אדעתא דהכי, ומאידך אינו עיקר הפרי ואין עליו שם פרי, מ"מ כיון שאוכלים אותו, נחית חד דרגא ומברכינן בפה"א. וכן פסק מרן השו"ע לגבי ברכת הריח בורדים, וכתב (סי' רט"ז ס"ג) שעל הורד מברך בורא עצי בשמים. וביאר בב"י שהיינו משום דלאו

פרי הוא בשביל לברך עליו הנותן ריח טוב בפירות. והביא שם את הראב"ד שחולק וס"ל לברך הנותן ריח טוב בפירות, מ"מ כתב שם מרן בב"י, כיון שהרמב"ם והרא"ש מסכימים לדעה אחת הכי נקטינן.

והנה במג"א סי' ר"ב ס"ק י"ז כתב אודות קליפת התפוז, שיש לברך ע"ז בפה"ע, והביא את הגמ' בברכות הנ"ל ודימה ברכה לערלה. ועי' בט"ז (סי' ר"ד ס"ק ט"ו) שפליג עליה וס"ל שעל קליפת התפוז מברך בפה"א, ומה שנאמר בגמ' בברכות לדמות ברכה לערלה היינו לענין לאו פירא, דהוה כ"ש בברכה, אבל לענין יש פירא אין ללמוד מברכה. עכ"ד. ובאמת יש לדון בדבריו מהריטב"א הנ"ל שכתב שברכה וערלה כהדדי ניהו דהיינו לכל הצדדים ילפינן האי מהאי. ועוד יש מה לדון בזה ואכמ"ל. ועי' בשו"ת פנים מאירות (סי' ס"ה) שהכריח דלא כהט"ז. ועי' בס' דברי דוד להגאון הר"ד טעביל זצ"ל (בסוגיא דברכות שם), שכתב שמה שדימתה הגמ' ברכה לערלה, היינו לענין מה דנקרא פרי לענין ברכה, ה"ה דנקרא פרי לענין ערלה. ואפשר דה"ה בהיפוך נמי, מה דנקרא פרי לענין ערלה ה"ה לענין ברכה. דאף דלא חזינן דמדמי הגמ' להיפוך, מ"מ מסתבר לומר כן. ומ"מ כתב שם, דמאי דמריבין בערלה מטעם שומר לא שייך לדמות ברכה לענין זה. וכ"כ הט"ז באור"ח [הנ"ל]. ומ"מ לגוף הענין של קליפות התפוז עי"ש שס"ל דלא כט"ז, אלא כמג"א דברכתו בפה"ע. ועו"ע בזה מה שדחה הפנ"י בברכות (דף ל"ו ע"ב בד"ה בתור"ה קליפי אגוזים), את דברי המג"א.

ולפי כל הנ"ל שס"ל להרמב"ם ז"ל וכן למרן השו"ע האי כללא דברכות, ממילא מוכרח שהורדים אין בהם ערלה, וכדעת הראב"ד, הריטב"א, ועוד. ולכן ברכת אכילתם בפה"א כמו שפסק מרן ז"ל, וברכת הריח שלהם הוא בורא עצי בשמים, ולא הנותן ריח טוב בפירות, וכמ"ש הרמב"ם ובעקבותיו מרן השו"ע.

יב. בדין ערלה בהדס ובענביו:

הנה עד כאן ראינו מסוגיית הורדים האם נוהג בהם ערלה, וברכת הריח והאכילה שלהם. וכל הנ"ל היינו משום שיש להם פרי, ואוכלים את הורדים [העלים נאכלים וכמ"ש הריטב"א] במרקחת, ועל כך דנו הראשונים והאחרונים ז"ל הנ"ל. אך בנידון שאלה דידן, גבי הדסים, מה אוכלים שם, ועל מה יקרא פרי שיחול עליו שם ערלה? ובשלמא ורד היינו שכתב הרשב"א הנ"ל שהובא בב"י, שיש להזהר מלהריח בו כיון שס"ל שיש בו ערלה (למרות שלהלכה הורה כראב"ד שאין בו ערלה וכנ"ל). אך לענין הדס אין כלל על מה שיחולו דיני ערלה ודינו כאילני סרק וכמו שקרא לעץ ההדס הרב שבולי הלקט (הנ"ל). ומ"מ מה שכתב הרשב"א הדסים היינו על ע"ז, ולא על ערלה, וכמו שמוכרחים לומר לענין כלאי הכרם, שלכו"ע אין איסור כלאים בכרם בהדס וכנ"ל, ה"ה לענין ערלה. ובאמת השילוב של השמות ורד והדס נאמרו גבי ע"ז (מס' ע"ז י"ב ע"ב), ולזה כיון הרשב"א ז"ל. והוסיף גם ענין ערלה וכלאי הכרם שאסורים בהנאה, ובכל דבר כדינו. והדברים מוכרחים. ואין כל מקום ללמוד מהרשב"א הוזה לענין איסור ערלה בהדסים.

וגם אם תאמר שמ"מ יש בהדסים ענבים, הרי הענבים אינם נחשבים לפרי וברכתן שהכל כמ"ש בשבולי הלקט הנ"ל, וכ"פ מרן בשו"ע (סי' ר"ג סעי' ה') שעל ענבי ההדסים אע"ג דבשלן והויין כפירות אינו מברך אלא שהכל. ובב"י הסביר הטעם, כמו שכתב בשבולי הלקט שפירות בני אסא אינן פירות וכאילן סרק דינינן ליה והוכיח דבריו מהגמ' במנחות (כ"ז ע"א) עי"ש. ועי' בט"ז ס"ק

א' ובמג"א (ס"ק ב') שבני אסא לא חשיבי לברך עליהם בורא פרי העץ דעץ בעלמא ניהו. ואמנם אם יש עצי סרק שמוציאין פירות ראויים וטובים ברכתן בפה"ע. (ועי' בערוה"ש סי' רצ"ד סעי' י"ח).

ומ"ש לעיל את דברי הגמרא בירושלמי שאם נטע הדס לשם ענביו י"א שחייב וי"א שפטור, שאני התם שכיון שנטע לשם זה הרי שלדעתו הם חשובין. אך כיון שבד"כ דעתן של האנשים, לא על הענבים, אלא על ההדס לא נוהג בו ערלה. ועוד אמרו בגמ' שם, מקום שאין רוב משמרין אפילו חישוב פטור. (עי"ש בגירסאות השונות, וכ"ה גירסת המרא"פ). וא"כ גם בזמננו לא נטעו לשם ענביו, וק"ו בימינו שלא שמענו ולא ראינו מי שמגדל הדס לשם ענביו, ולכן אין נוהג ערלה בעץ ההדס, לא בענביו וק"ו לא בענפיו.

והראשון שמצינו שדיבר בזה הוא רש"י ז"ל שכתב על המשנה בפר' לולב הגזול (דף ל"ג ע"ב בד"ה בעל), וז"ל: והא דפליג להו במתני' בד' בבי וכו' וערלה ותרומה לא שייכא אלא באתרוג, הילכך איצטרכו ד' בבי, עכ"ל רש"י. הנה א"כ מפורש ברש"י ז"ל שבהדס אין נוהג דין ערלה. וכ"כ רבינו ניסים בפירושו על הרי"ף (בד"ה ושל בעל). וכ"כ המאירי על הסוגיא (בד"ה אתרוג הגזול והיבש. ועי"ע מש"כ בסוד"ה של ערלה ואולי צ"ל בשאר ימים). ואף אמנם שהיה אפשר לבאר, שאה"נ נוהג ערלה בהדס, רק שמ"מ כיון שלא נאמר בו היתר אכילה, וגבי ריח, מצוות לאו ליהנות ניתנו, ולכן כתבו שלא שייך. מ"מ לא נלענ"ד כך ברש"י ובר"ן ובמאירי, אלא שסתמו ואמרו שאין ערלה שייכא אלא באתרוג. [וכד תידוק ברש"י ז"ל ובר"ן תראה שדוקא באתרוג שייך ערלה ומשמע א"כ שבלולב אין חשש ערלה, ואמנם הרא"ש בהל' ערלה שגם הנוטע דקל ללולב יש בו משום ערלה. וכ"פ הטור, וכ"פ מרן השו"ע להלכה. אמנם הריטב"א (בברכות והובא לשונו לקמן), לא ס"ל הכי, אלא שבלולב אין חשש ערלה, וכ"כ במעדני מלך על הרא"ש. וגם הרמב"ם לא הזכיר מדין ערלה אלא לגבי אתרוג. ועי' בברכ"י (יו"ד רצ"ד אות ט"ז) שסיים, ולענין הלכה אף שלכאורה לא ידענו טעמם של הטור והרא"ש ורי"ו ומר"ן, מ"מ מי יקל ראשו להתיר מה שאסרו הם בפשיטות].

ועוד מצינו דברים יותר מפורשים בריטב"א עמ"ס סוכה (בסוגיא שם בסוד"ה והנכון) שכתב וז"ל: וגבי הדס ולולב לא שייך תרומה ולא ערלה ששתיהן אינן נוהגות אלא בפרי להכי לא מהניא אלא באתרוג שהוא פרי, עכ"ל. מפורש א"כ בריטב"א שבהדס לא שייך ערלה כיון שאינו פרי היינו מהגדרות פרי המוזכר בערלה, ולא מכל טעם אחר.

ודברים יותר מפורשים כתב הריטב"א (ע"ז דף י"ב ע"ב בסוד"ה אמר רשב"ל) וז"ל: מכל מקום הדס של ערלה מותר להריח שאין ערלה נוהגת בו אבל אתרוג של ערלה אסור דהא נמי לריחא עבד וקא מתהני מפירא. (ועי' לעיל שהבאנו מחלוקת גדולה בראשונים ובאחרונים האם שרי להריח אתרוג של ערלה).

ומצאתי להרב חתם סופר על הסוגיא בסוכה (שם בד"ה ללמדך שהפלפלין), שכתב וז"ל: ועוד אפשר שלא לשם מצוה נמי לא מחייב, דלאו עץ מאכל הוא, אע"ג דענביו ראויין לאכילה, מ"מ לא נטעו מתחילה אלא לכם [להדס], ועי' תשובת מהרי"ט לענין ורד אי חייב בערלה או לא עכ"ל. ולא

היה צריך להרחיק לכת עד המהרי"ט, שהריטב"א על הסוגיא כותב דברים מפורשים, שאין נוהג ערלה בהדסים.

ושוב ראיתי להרב כף החיים (סופר - סי' תרמ"ט אות ט"ל) שכתב וז"ל: ובענין לולב, הדס וערבה אין בהם משום איסור ערלה, דאין איסור ערלה דוקא בפרי. וכמ"ש בשו"ע יו"ד סי' רצ"ד סעי' א' וב' יעוי"ש עכ"ל. וא"כ גם לדידיה ס"ל שאין איסור ערלה בהדס. [ומ"ש גבי לולב, הדבר תמוה מאד שהרי זה נגד מרן בשו"ע הנ"ל שיש בו איסור ערלה וצ"ע].

ועוד ראיתי למרן הגרש"ז אויערבך זצ"ל בספרו מנחת שלמה (סי' ע"א סוף ס"ק ג) וז"ל: ועיין פתח הדביר (או"ח סי' ר"ב) שכתב שהלך פעם עם רבו וראה איך שרבו ברח על ענבי הדס כפה"ע ושאלו לו הא קי"ל דברכתן שהכל או"ח סי' ר"ב ס"ט [צ"ל סי' ר"ג סעי' ה'] והשיב לו דמין זה חשוב הוא למאכל, ולכך צ"ע ובירור למעשה נמי. ובזה יתישב הא דמצינן בכמה ראשונים דבהדס שייך נמי דין ערלה, עי' ב"י בשם תשובת הרשב"א, אבל עכ"פ זהו רק בענבי הדס ולא בהדס עצמו, עכ"ל.

וברור א"כ למרן הגרש"ז זצ"ל שבענפי ההדס אין ערלה, ורק בענבי הדס הסתפק, ואמנם לענ"ד אין המדובר בענבי ההדס הנמצאים בינינו, שהרי בסיפור הדברים שם איירי שהלך עמו בדרך, ובע"כ שאכל אותם חיים כמות שהם, וידוע שאותם שבינינו אינם ראויים לאכילה כלל כמות שהם [א"ה אני עצמי טעמתי מכמה מענבי הדס אלו, ואינם ראויים לאכילה לכתחילה כמות שהם, ובודאי שא"א לומר שהם חשובים לאכילה כמו במעשה דרבו דהפתח הדביר]. וברור שעל ענבי ההדס המצוי בינינו אין ברכתו אלא שהכל וכמו שפסק מרן בשו"ע. וגם אם נמצא ענבים שיותר ראויים, מ"מ הא לא לזה נטעו אותם, אלא לשם ההדס, ומפורש בירושלמי שבכה"ג אין נוהג בהם ערלה, וגם הענבים שרו באכילה.

הראת לדעת, שמפורש נכתב בראשונים שבהדס אין נוהג ערלה, וה"ה בענביו א"כ הם ראויים וחשובים, ולא מצוי בינינו היום, וברכת ענביו הוא שהכל, וקי"ל שברכה וערלה שוין אהדי והכי ס"ל להרמב"ם ומרן בשו"ע. וא"כ לא נוהג בו כלל דין ערלה. ומותר לכתחילה ליטול הדס שטרם מלאו לו ג' שנים לברך ברכת עצי בשמים ולהריח בו, שאין בזה כל חשש. ועל כה"ג יש לומר בפשיטות, את דברי השיטמ"ק והמהרי"ט שכתבו גבי ורדים וכן המנהג ומנהג ישראל תורה היא, והקבלה והמעשה עמודי ההוראה.

יג. העיקר להלכה שאין לחוש כלל לערלה בהדס, ודלא כמ"ש בספר ילקו"י:

והראה לי ידידי הר' השואל שליט"א, שבספר ילקוט יוסף ח"ג (סי' רט"ז סעי' י) כתב הגאון הר"י יוסף שליט"א בנו של מרן מלכא שליט"א, וז"ל שם: וכן בוודד ובהדס נחלקו הפוסקים אם מותר לברך ברכת הריח על בשמים של ערלה או לא ושב ואל תעשה עדיף, עכ"ל. ובמקורות שם ציין לתשובת הרשב"א הנ"ל ולדברי מרן בשו"ע ביו"ד שם. ושוב הביא את דברי הרב החיד"א בברכ"י שם ואת תמיהתו על הרדב"ז שכתב עליו ואישתמטתיה תשובת הרשב"א וכו', וכתב הגרי"י ומשמע שדעת מרן החיד"א שדין ערלה נוהג בהדס, אשר על כן למיחש בעי, עכת"ד.

ואחהמ"ר מאד תמהתי על דבריו, שהנה לעיל כתבנו דעתם דרוב הראשונים, שאין בורדים ערלה וגם הרשב"א שס"ל מפורש שבורד נוהג ערלה, מ"מ להלכה כתב שלראב"ד שהוא גדול שומעין, וכ"כ הריטב"א להלכה. וכ"פ השיטה מקובצת בברכות שם, וכ"פ בשו"ת הרדב"ז הנ"ל, ובשו"ת המהרי"ט הנ"ל. ואמנם בשו"ת המהרשד"ם נראה שדעתו להחמיר, אלא כד תידוק בדבריו תראה שהוא כתב כל דבריו ע"ד הספק, ורק בסוף לאחר שהביא את הרשב"א נראה שיותר חיזק את הצד שיש להחמיר, אך מ"מ הרשב"א גופיה כתב שלהלכה העיקר כראב"ד ז"ל להקל. רק שבשו"ת הלכות קטנות כתב שיש להחמיר בזה, ובנו בלקט הקמח הביא דבריו. אך ברור שדעת רוב הפוסקים שאין בורדים דין ערלה, ועל כולנה יש לצטט את מה שכתב השיטה מקובצת הנ"ל וז"ל: וכך נוהגים ומנהג ישראל תורה היא. ע"כ. ובמהרי"ט גם כתב שכן המנהג וסיים, והקבלה והמעשה עמודי ההוראה. ובכה"ג לא אמרין ספק ברכות להקל, כיון דהוא במקום מנהג, כמו שהעידו גדולי עולם אלה. ובכל זה ה"ה בהדס וכמו שכתבנו, דעת ראשונים מפורש שאין בזה ערלה, והוכחנו שגם דעת מרן זיע"א, גם גבי הורד וגם גבי ההדס שכתב שלא מברכים העץ, מוכח שאין בו ערלה כיון שס"ל למרן האי כללא שמשווה ערלה לברכה. וכ"פ הכה"ח שאין בהדס ערלה. ופוק חזי מאי עמא דבר, שלא ראינו מעולם מי שחשש לערלה בהדס, וע"כ לענ"ד אחהמ"ר דבריו אינם להלכה, ולכתחילה אפשר לברך ברכת הריח על ההדס.

ומה שציינן להרשב"א הנ"ל, כבר כתבתי כמה פעמים לעיל, שהוא לא דיבר לענין ערלה כלל, אלא ציטט הגמ' בע"ז, שורד והדס של ע"ז אסור להריח בו, אך לא דיבר כלל מערלה, שאי לא תימא הכי אלא שהדס קאי על כל מה שהזכיר שם, א"כ לדעתך ינהג כלאי הכרם בהדס, והרי ברור שלא, וכמו שכתב שם כלאי הכרם וודאי שלא התכוין להדס, ה"נ בערלה.

ומה שכתב בשם מרן החיד"א בברכ"י, אחהמ"ר אין משם כל הוכחה, שהנה לשון הברכ"י שם (יו"ד רצ"ד אות י"ג) הוא כך: נסתפק הרב בני דוד, אילנות דעיקרן לריח כגון יאסמין דאין להם פרי אם יש להם איסור ערלה, עי"ש. ואין כאן ספק דאילן מאכל כתיב. וכן ראיתי להרדב"ז בתשו' וכו' ובהמשך כתב, ושם סי' מ"ד כתב, שאין איסור להריח בערלה אלא באילן הנטוע לפירות מאכל, ולעיל נסתפק בורד. ואישתמיטתיה תשובת הרשב"א שהביא ב"י לעיל, סוס"י ק"ח, ועי"ש בש"ך ופר"ח. עכ"ל הרב חיד"א. והנה א"כ לעץ הנטוע רק לריח הסכים מפורש הרב חיד"א שאין בו ערלה כיון שאינו עץ פרי. ומה שכתב על הרדב"ז, היינו בדין השני שכתב הרדב"ז והוא לגבי הורד, וע"ז כתב שאישתמיטתיה תשו' הרשב"א הנ"ל. שהנה לעיל סיכמנו את דברי הרדב"ז שס"ל, א. שדעתו לא כפר"ח והש"ך הנ"ל, שהתירו בערלה להריח מפירות שניטעו למאכל, אלא דעתו כפרי תואר, שאסור להריח וכדין ע"ז. אלא שמ"מ כל עוד והפרי בשלב הסמדר שאין בו ערלה ואפי' באכילה שרי, ק"ו שיותר להריח בו. ב. שהורד אפי' שנאכל המרקחת שלו, מ"מ אינו נקרא עץ מאכל ולכן פטור מערלה ומותר לאכילה וק"ו להרחה. ג. ממה שכתב הרדב"ז לחלק בין שביעית לבין ערלה, שאין הדברים תואמים עם מה שכתב הרשב"א בתשו' לעיל (ח"י שי"ב ושנ"ו), שכל שאינו פרי לענין ערלה אינו פרי לגבי שביעית, ולכן כתב שהורד הוא פרי גם לענין ערלה. ע"כ. והנה על מה שכתב הרדב"ז לענין הרחה מפירות ערלה, כתב הברכ"י עי' בש"ך ובפר"ח. ולענין מה שכתב אודות הורד, כתב אישתמיטתיה תשו' הרשב"א שהביא הב"י לעיל ק"ח וזה ברור. ואין כאן כל שייכות לענין ערלה בהדס, שאדרבה דין אילן סרק יש לו, ומפורש בהרב חיד"א שבאילן כזה אין דין ערלה. [ואני הקטן אומר שיותר היה להביא להברכ"י נגד הרדב"ז גבי ורד, תשו' הרשב"א

יותר מפורשת, שהובא בבד"ה סו"ס רצ"ד ודו"ק]. ובאמת כמו שכתבנו כל אריכות בדין זה היא אך למותר, שלא מצאנו מי שכתב לחשוש לערלה בענפי ההדס, ומנהג ישראל תורה היא.

יד. בדין ברכת האילנות על לבלוב באילנות ערלה:

ומידי דברי בו זכור אזכור, מה שעלה בדעתי על אותם פוסקים שאסרו לברך ברכת האילנות על אילנות שהם עדיין ערלה, שהרי כמ"ש לעיל באריכות, כתבו הארחות חיים והמרדכי ועוד שמותר להריח מאתרוג של ערלה כיון שנטעו למאכל ולא לריח, וכ"פ הש"ך [עכ"פ לענין ערלה] וכ"פ הפר"ח. ועוד. ואמנם הבאנו שהריטב"א כתב מפורש שאסור להריח בפרי ערלה אף אם ניטע למאכל, וכ"כ הגר"א וכ"פ הרב פרי תואר. וכ"פ הרדב"ז הנ"ל. אלא שהוסיף הרדב"ז שכל זה אם יצאו הפירות מכלל שלב הסמדר והגיעו לבוסר, אך בלא"ה, כל עוד והם בשלב גידול של עד [ועד בכלל] הסמדר, הרי מותרים אפי' באכילה וכמו שפסק הרמב"ם בהל' ערלה (פ"ט הל' י"ג), וא"כ פשוט שמותר לברך עליהם ברכת הריח. אלו תו"ד הרדב"ז. ולפי"ז ברכת האילנות, שמברכים על הבלוב, דהיינו הפריחה הראשונית, היא עדיין קודם הבוסר, וא"כ מדוע יש לאסור, הרי אין ע"ז דין ערלה.

וכ"ז כמובן מלבד הטעם, שכתבו הפוסקים המתירים, שהברכה היא על כללות הבריאה, וסברא זו לתוספת תחשב, אך מעיקרא על מה יש לאסור. והנה חיפשתי מעט במקורות שהביא מרן הראש"ל שליט"א בספרו חזון עובדיה (הגש"פ עמ' י"ד) שפסק שם להתיר. ומצאתי להרב ישכיל עבדי שהביא בקיצור את מה שכתב בשו"ת קרית חנה דוד (ח"א סי' ל"ד) שהאריך שם להוכיח שמותר להריח בפירות ערלה [כדעת הש"ך והפר"ח הנ"ל], וממילא יכול לברך ברכת האילנות, וסיים וכ"ש לפמ"ש לעיל דבפרי האילנות אין דין ערלה, הכא עדיין לא חל עליהם שום איסור, וליכא ספיקא כלל, עכ"ל הרב קרית חנה דוד. ושמתתי בזה. ובודאי יש לומר, שהיינו רק אם מברך בעודם פרח ולא יותר מכך. ובלא"ה א"א לברך ברכת האילנות אלא בעודם פרח, אך אם חנטו היינו שנפלו הפריחים, כבר א"א לברך וכ"פ מרן הראש"ל (שם עמ' ט"ז).

ואמנם אע"ג שברמב"ם ז"ל הדברים מפורשים שסמדר אין בו ערלה, מ"מ כבר דנו הפוסקים אם דין סמדר הוא רק בענבים או בכל הפירות ועי' בברכ"י (רצ"ד ס"ב) שהביא בשם הרב בני דוד שדן בזה, ואולם העולה על כולנה היא התמיהה מדוע מרן השו"ע בהל' ערלה (רצ"ד ס"ג) השמיט דין זה דסמדר, ועי' בברכ"י שהביא בשם לקט הקמח והרב בני דוד שהקשו כך. ובכל זה כבר דן בארוכה מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א מורה דרכו של המכון, בתשובתו הרמת'ה [והיא לו נדפסה בחוברת תנובות שדה גליון מס' 5] והסיק שם בזה"ל: מ"מ נראה דאין להניח ספיקו של הטור מפני פשיטותו דהרמב"ם ז"ל, ובפרט שאנו פוסקים כמוהו בעניני זרעים בפרט. והמחמיר לאסור גם את הסמדר תע"ב, ובפרט שמרן ז"ל לא גילה דעתו להדיא. ועוד נלע"ד דבכונה דילג מרן ז"ל הדין של סמדר שהוא מותר משום ערלה, ונטה מדעת הרמב"ם ז"ל בזה. וכמ"ש דמספקא ליה דאפשר שחכמים מודים לרבי יוסי בשאר האילנות וכמ"ש רש"י ז"ל בברכות הנ"ל. ואם כנים דברינו אלו י"ל שזו היא הסיבה שגם בדין קביעת שנות הערלה שינה מלשון הרמב"ם ז"ל שכתב כל מה שיוציא האילן, דמזה משמע דבעינן עד שיוציא בוסר וכנ"ל. ומרן ז"ל כתב במקום זה, כל הפירות שיחנטו דאפשר דלדעתו שחושש לשיטת רש"י הנז', א"כ יש ללכת בעניני ערלה אחר הסמדר שהוא הפרח שממנו יוצא הפרי. וע"כ לא נקט לשון הרמב"ם דלשון

"שיוציאו" קאי על הפרי והוא בוסר, ולא רצה להכריע בזה להקל כהרמב"ם, וע"כ נקט לשון סתמי "שיחנטו" שזה סובל את ב' הפירושים. ומ"מ לא יצאנו מכלל ספק בדברי מרן ז"ל בזה. וע"כ המחמיר לחשוב זמן הערלה מעת הוצאת הפרח שהוא הסמדר תע"ב, ומי שמיקל בזה אין מזחיחין אותו שיש לו על מי לסמוך, ובפרט שכן הכריע הרמב"ם ז"ל גם בפירושו למשנה וגם בחיבורו. עכ"ל.

וא"כ לפי"ז מובן מדוע הפוסקים לא סמכו על הסברא הנ"ל סמיכה מוחלטת, וחיפשו טעמים אחרים שאפשר לברך ברכת האילנות, היינו מטעם שהברכה היא על כללות הבריאה.

ואמנם גם אם נאמר שלדעת מרן הב"י גם הסמדר אסור בשאר אילנות, ורק עד שלב הסמדר מותר, לענ"ד עדיין אפשר להתיר, שהנה מרן שליט"א בספרו הנ"ל כתב, שאם נפלו הפרחים, כבר א"א לברך. וא"כ ברכת האילנות היא כל עוד והפרחים קיימים, ולענ"ד כמו שהארכתי במק"א ששלב הסמדר הוא רק לאחר נפילת הפרח, ועד אז הוא עדיין בשלב הפריחה והחנטה [הקרויה כיום] שהוא טרום הסמדר. והוכחתי דברי [במכתב למו"ר שליט"א מיום ה' כ"ט ניסן התשנ"ו] מרש"י עה"ת (בראשית פ"מ פס' י') שכתב עה"פ ובגפן שלשה שריגים והיא כפורחת עלתה ניצה, וביאר רש"י, ואחר הפרח עלתה ניצה ונעשה סמדר, ע"כ. הרי שהסמדר הוא שלב לאחר נפילת הפרח. וכן ביאר רש"י עה"פ בשיר השירים "התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח" ומבאר שם, והגפנים סמדר: כשנופל הפרח והענבים מובדלים זה מזה וניכרים כל ענבה לעצמה קרויה סמדר, עכ"ל. וכך ביאר רש"י במס' קידושין (דף נ"ד ע"ב בד"ה כשהוא סמדר) וז"ל: כשהענבים ניכרים לאחר שנפל הפרח, ע"כ. ומה שהביא מו"ר שליט"א שם בתשובתו, את הר"מ בפייהמש"נ שכתב וז"ל: וסמדר הוא הפרח שממנו יהיה הפרי, אבל בבוסר אין חולק שהוא אסור עכ"ל. לענ"ד אין ללמוד מכאן שלדעת הרמב"ם סמדר היינו הפריחה, שאדרבה הר"מ כתב כאן שממנו יהיה הפרי, וכי מהפרח יוצא הפרי, הרי אדרבה הפרח נופל, ונשאר הניצה שממנה יוצא וגודל הפרי. ועוד הביא מו"ר שם את המלאכת שלמה שהביא פירוש רש"י ז"ל בברכות (ל"ו ע"ב) שכתב דהענבים כיון שנפל הפרח שלהם וכל גרגיר נראה לעצמו קרוי סמדר. וכתב עליו דאינו כן דזה מיקרי פתח הסמדר וע"ש. ועי' במאירי ז"ל עמ"ס סוכה (עמ' ל"ו ע"א בד"ה היה לבן מנומר) שהחשיב את הסמדר עד שלב הרבה יותר מאוחר והוא, שיגדילו קצת ויזחילו מהם משקה שבשיעור זה יצא מכלל סמדר. עכ"ל. הרי לך שזה הרבה אחר נפילת הפרח עדיין קרוי סמדר, ולא שמיד אחר נפילת הפרח חשיב פתח הסמדר כמ"ש הרב מלאכת שלמה. ועי' עוד במאירי (ריש פ"ק דר"ה בד"ה באחד בשבט) שכתב, וחנטה הוא הוצאת פרי קטן והוא שאמרו אילן שחנטו פירותיו, שהדבר מוכיח שעל הפרי עצמו הוא אומר כן. ואמנם הביא שם גם י"מ שהוא קודם שיצא הפרי כלל, אך נראה שהסכים לפירוש הא'. ובאמת שכפי הנראה חייבים לומר שיש בסמדר מעט פרי שאל"כ איך נבין דעתו של רבי יוסי שאומר סמדר אסור משום שהוא פרי, ואם הוא רק הפריחה עם הגרעין הקטן שבפנים, איזה פרי הוא. ומ"מ הכל אינו מוכרח חוץ מדברי רש"י שמפורשים הם. וא"כ אם כסברת רש"י נראה, שכיון שהברכה על האילנות היא דוקא בעוד הפרח קיים, א"כ הוא שלב קודם הסמדר ומותר באכילה וק"ו בברכת האילנות. ואמנם ע"מ לצאת ידי כל הדעות, סברת הפוסקים שכתבו שברכת האילנות היא ברכה כללית על הבריאה, מיישבת שלכו"ע אפשר לברך ללא חשש.

והנה אחר כל מה שהזכרנו לעיל לענין ההדס שברור בעז"ה שלא נוהג בו כלל ערלה, ברור שאפשר

לכתחילה ליטלו לד' מינים. ובדין זה מצטרף דין נוסף, שהרי נטילת ההדס היא לשם מצווה, וכיון שכן הא קיי"ל מצוות לאו ליהנות ניתנו. וכמו ששנינו לגבי שביעית ועי' שו"ת ציץ הקדש ח"א סי' ט"ו בשם המהרי"ל דיסקין. וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' ק"ל) ולדעתו גם סתם הדסים אם נלקטו למצווה אין דין שביעית נוהג בהם. וגם החולקים בסתם הדסים, מ"מ מודו שכיום כל ההדסים שנמכרים למצווה הם ניטעים לשם כך ולא לשם ריח. (ועי' שו"ת משנת יוסף ח"א סי' ל' שכ"כ בשם מרן הגרשו"א). וכך פסק בכה"ח הנ"ל. וכך פסק להלכה מו"ר הגר"ש עמאר שליט"א בספרו (כת"י) על קיצור הל' המועדים חודש תשרי הל' נג. שבהדס אין נוהג דין ערלה כיון שאינו פרי.

טו. מסקנא דמילתא :

א. פרי שהוא עדיין ערלה, יש שמתירים להריח ממנו, אם עיקרו של פרי זה הוא למאכל. וכ"כ הש"ך והפר"ח. ואמנם הפר"ח חולק בזה על הפר"ח, וכ"ה ברדב"ז, וכ"ה משנתו האחרונה של הרב חכמ"א, וכ"כ מפורש בריטב"א. וכן נראה עיקר להלכה.

ב. לדעת הרמב"ם ז"ל שהסמדר מותר באכילה, ק"ו שמותר להריח ממנו, וכ"כ הרדב"ז שמותר לאכול ולהריח מפרחי ההדרים. [ועי' במאמרו של מו"ר הג"ר שמ"ע בגליון זה, שנראה שדעת מרן השו"ע להחמיר בסמדר, וא"כ אסור גם להריח בזה].

ג. י"א שנוהג דין ערלה בורדים. אך דעת רוב הראשונים שאין נוהג ערלה בורדים. וכתב השיטמ"ק, "וכך נוהגים ומנהג ישראל תורה היא". ובמהרי"ט כתב: "והקבלה והמעשה עמודי ההוראה".

ד. אין נוהג דין ערלה בהדסים. וכ"כ מפורש הריטב"א (עמ"ס סוכה וע"ז), וכ"נ מרש"י, הר"ן, והמאירי. וכ"פ הרב כה"ח. ודלא כמ"ש בספר ילקוט יוסף להחמיר בזה. ולכתחילה אפשר לברך ולהריח בהדסים גם בעודם בתוך ג' שנים.

ה. בענבי ההדס י"א שנוהג דין ערלה. ומ"מ י"ל שהיינו רק בסוג של ענבי הדס שהם חשובים לאכילה, וכמו שנזדמן לרבו של הרב פתח הדביר, ולכן גם בירך עליהם בורא פה"ע. אך ענבי ההדס המצויים בימינו, שאינם ראויים לאכילה וק"ו שאינם חשובים, והברכה עליהם פסק מרן בשו"ע, שהכל, ממילא גם ערלה אין נוהג בהם, והוא ע"פ הכלל שהבאנו בפנים, שערלה וברכה שוו להדדי.

ו. מותר ליטול הדס לקיים מצוות ד' מינים גם כשהוא בתוך ג' שנים, וע"ז אין חולק, כיון שמצוות לאו ליהנות ניתנו.

ז. לדעת הרמב"ם שסמדר מותר בכל הפירות, ממילא פשוט שמותר לברך האילנות על לבלוב הפורח בעצי ערלה, שהרי אפילו באכילה הוא מותר, אלא שבלא"ה כתב מרן הראש"ל שליט"א, מטעם אחר שמותר לברך האילנות על עצי ערלה, כיון שהברכה היא על כללות הבריאה. וזהו הנלענ"ד.

בברכה

שניאור ז. רווח

הרב יחזקאל מוצפי שליט"א
המכון למצוות התלויות בארץ

בדין הסוכר אם חייב בתרומות ומעשרות

הנה תחילה יש לידע שהסוכר נעשה, או מקני סוכר, או מסלק סוכר, שאחר שעובר תהליך מסויים, מייצרים ממנו את הסוכר, וכן נעשה בזה"ז רוב רובו של הסוכר, ויש לדון האם הסוכר יתחייב בתרומות ומעשרות או לא.

א. דעות הפוסקים להלכה בדין הסוכר:

כתב בשו"ת הרדב"ז (ה"א סימן תקס"ג) וז"ל: שאלת ממני אם קני הסוכר נוהג בהם תרומה ומעשר או לא. תשובה: משום דרוש וקבל שכר אני כותב, לפי שלא ראיתי קני הסוכר גדלים בארץ ישראל כלל, ובחור"ל אינו נוהג כלל, וע"ש שהביא את דברי ספר כפתור ופרח (סוף פרק כ"ו) שכתב לחייבם בתרו"מ וצריך לתקן הקנים, ואם לא תיקן הקנים מתקן הסוכר, ולמדה מהא דתנן (בפי"א מ"ב מתרומות): דבש תמרים רבי אליעזר מחייב במעשרות, א"ר נתן מודה ר"א שפטור מן המעשרות, אבל אומר היה ר"א שלא יאכל מהדבש עד שיתקן התמרים, ומודה ר"א שאם תיקן התמרים דובשן מותר. וממנה למדה לקני הסוכר כיעו"ש.

והרדב"ז שם כתב לדחות דבריו, וס"ל דקני הסוכר פטורים מתרו"מ, והוא לפי מש"כ הרמב"ם (הל' ברכות פ"ח) דלא כהגאונים דס"ל דיש לברך על הסוכר בופה"א או העץ, והוא ס"ל דמברך שהכל, כיעו"ש, וכן ה"ה לענין תרו"מ שאין זה לא פרי של העץ ולא פרי של אדמה, ואינו אלא מים היוצאים מן העץ ולא נקרא זה פרי, וכן ה"ה לענין ערלה שאין נוהג בו ערלה, שנאמר: וערלתם את ערלתו את פריו, ואין זה מקרי פריו אלא מים היוצאים מעצו. ומש"כ הכו"פ להוכיח מהא דבבש תמרים מתחייב, אין זה דומה, דהתם הדבש הוא מהפרי שהתמעך, משא"כ הסוכר שאינו אלא היוצא מהעץ. ועו"כ שם דאפי' להגאונים דס"ל דברכתם העץ, מודו מיהא לענין מעשרות דפטור משום דעיקרו מים היוצאים מהעץ. וכן הנודר מפרי העץ מותר בסוכר וכו' עכת"ד ע"ש. וכ"כ מרן החיד"א בברכי יוסף (סימן של"א סק' כב') דקני הסוכר פטורים מתרו"מ כדעת הרדב"ז ע"ש, וכ"כ בפתחי תשובה (סי' של"א סק"ג) בשם הרדב"ז ע"ש, וכ"כ בספר ארץ חפץ (סימן א' סעיף יד') ושכן המנהג ע"ש, וכ"כ בכנה"ג (יר"ד סי' של"א אות ה') דקני הסוכר פטורים מתרו"מ ושכן המנהג ע"ש. וכ"כ בספר כרם ציון (הל' פסוקות פ"ג ס"ז) ושכן נוהגים ע"ש, הרי נשמע מכל הני רבוותא דהסוכר הנעשה מקני הסוכר פטור מדין תרומות ומעשרות, ודלא כמש"כ בכפתור ופרח.

ב. טעמו של הרדב"ז לפטור הסוכר מתרו"מ:

והנה בספר המעשר והתרומה (פ"ג הכ"א) הביא את דעת הרדב"ז דקני הסוכר פטורים מתרו"מ דאין זה אלא מים היוצאים מהעץ, וכתב שם (בבית האוצר ס"ק מ"ב) בשם ספר שער המים (סימן ז') שכתב הסבר טעמו של הרדב"ז דפטור את הסוכר משום דמדמה לה לשמן שומשמן שנגמרה מלאכתו ע"י ישראל, (שפטור מתרו"מ), אבל אין עיקר הטעם משום דלאו פריה הוא ע"ש. אמנם נלע"ד דטעם הרדב"ז אחד הוא, והוא משום דאין הסוכר היוצא מהקנה נחשב לפרי, וכמש"כ בפירוש בדבריו, "דאינו אלא מים היוצאים מהעץ ואין זה נקרא פרי" וה"ה לענין ערלה ונדריים דאינו "נחשב לפרי" והוא ברור ודו"ק. ועו"כ שם בשם ספר משפט כהן (סימן ל"א אות ה') שנראה שכוונת הרדב"ז הוא ג"כ מטעם שקליש חיובא, משום דאינו מהתורה ולא מטעם זיעה שהוא טעם קלוש מאוד, ויש להקל בזה לדעת הרמב"ם דס"ל דברכתו שהכל, משא"כ לדעת החולקים ע"ש, וגם ע"ד י"ל דאינו אלא תוספת טעם לשבח בפטור קני הסוכר מתרו"מ. אבל שפתי הרדב"ז ברור מללו בטעמו משום דאין זה פרי, ודו"ק.

ג. שיש להבין החילוק בין ברכת הסוכר לדין תרו"מ:

ועדיין צריכים אנו למודעי בדין ברכת הסוכר דהרי הרדב"ז כתב להוכיח מדעת הרמב"ם דסוכר ברכתו שהכל ולא בפה"ע, דס"ל דסוכר אינו אלא מים היוצאים מהעץ, ולא גרע מדבש תמרים שלא נשתנה ע"י האור וברכתו שהכל, ולכן פטורים מתרו"מ. אמנם הבה"ג (בפ' כיצד מברכין) כתב וז"ל: הסוכר קני דיליה ודאי עץ הוא, וכי נטעי ליה אינשי אדעתא דסוכר נטעי ליה ומברכים עליה ועל הסוכר בפה"ע, ואית דרבנן דאמרי בורא פרי האדמה, דאע"ג דעץ הוא, כיון דלאו פרי קמפיק ולא פרי קאכלי מברכין בפה"א, מידי דהוה אשותא דפרחא ע"ש, וכן דעת הגאונים. והנה הטור (או"ח סימן ר"ב) כתב להשיב ע"ד הרמב"ם שאינו דומה לדבש תמרים, שהתמרים הם פרי ונטעי להו ע"ד לאוכלם, הילכך כשנשתנו נשתנית ברכתם, מידי דהוה אכל הפירות שמברכים על המשקין היוצאים מהם שהכל חוץ מהיין והשמץ, אבל אלו הקנים שאינן ראויים לאכילה ועיקר נטיעתן על דעת הדבש, ודאי זה פריין ומברכין עליו בורא פרי העץ עכ"ל. וכתב בב"י (שם) ע"ד הטור וז"ל: ודברי טעם הם, ואע"פ כן כיון דפלוגתא היא, לברך שהכל עדיף, דעל כולם אם אמר שהכל יצא עכ"ד. וכ' בכסף משנה (פ"ח ה"ה) ע"ד הטור שרבינו לא היה במקום שגדלין אלו הקנים ואילו היה שם וראה שעיקר גידולם של הקנים למוצץ לא היה כותב מש"כ ע"ש. וע"ע בסמ"ג (עשין כז' ק"ג ע"ב) שכתב ע"ד הרמב"ם ורואה אני את דבריו ע"ש. וכ"פ בש"ע (סי' ר"ב סט"ו) דברכתו שהכל. וכן אם מוצץ הקנים ברכתו שהכל ע"ש, ובבאור הלכה (סימן ר"ב סט"ו) כתב בשם הגר"א בביאורו שכתב, דנטיעתו ע"ד הסוכר וברכתו בפה"א, ומ"מ דעת הרמב"ם דברכתו שהכל "משום דאינו פרי" כלל אלא עץ. וכן הלכה דמברך שהכל וכש"כ על הקנה עצמו ע"ש, הרי מבואר דלרוה"פ סוכר ברכתו שהכל, ומשום דאינו פרי, וכמש"כ בבה"ט שזהו טעמו של הרמב"ם.

אך מ"מ צ"ל לפי מש"כ הב"י דדברי הטור דברי טעם הם, ורק מספיקא מברכים שהכל ככל הספיקות, א"כ לכאורה גם לענין מעשרות יש להפריש תרו"מ מסוכר מספק בלא ברכה, ובפרט שבדבש תמרים קימ"ל כר"י דבש תמרים פטור ממעשרות מהתורה וחייב מדרבנן, וא"כ מה שמדמה הרמב"ם דין סוכר לדבש תמרים אינו ענין לענין מעשרות, דהא דבש תמרים חייב במעשרות מדרבנן.

וראיתי בספר דרך אמונה (פ"ב ה"א בבה"ל ד"ה אדם) שהביא את תשובת הרדב"ז הנ"ל בענין קני הסוכר, וכתב להשיג ע"ד דכיון שלגאונים הוי עכ"פ כאדמה למה אין חייב בתרו"מ? ואפי' אם נדמה ליה לשותא דפרחא, הרי פסק הרמב"ם (שם ה"ב) דבנטעו לירק גם על הקפריסין הכל חייב במעשר, ואפי' להסוכרים שם דבטלה דעתו פשיטא דכאן לא בטלה דעתו דכ"ע נטעי להכי, גם מש"כ דלהרמב"ם פשיטא דפטור, הנה הרמב"ם כתב ב' טעמים לברך שהכל, א' דהוי כדבש תמרים, ב' שנשתנה ע"י האור, וזה טענה רק לענין ברכה, דהרי לענין מעשר פסק הרמב"ם (בפ"י מהל' מאכ"א) דחייב במעשר מדרבנן וכו"ל. (וזהו כמש"כ לעיל בהלכה כר"י). וגם הטענה שנשתנה ע"י האור זה טענה רק לענין ברכה כמבואר בברכות (דף לח:), אבל לענין מעשר לא יפטר ממעשר עי"ז. ועוד דגם בברכה אם דרכו להאכל מבושל מברך עליו ברכתו, וכמש"כ הרמב"ם (שם פ"ח ה"ג) וגם על מי השלקות מברך ברכתו. ועוד נראה שהרמב"ם לא צירף זה אלא כסעיף וכו'. ועוד דלהטור דהוי הסוכר כזיתים וענבים פשיטא דחייב במעשר מהתורה. ועוד יל"ע דהא בנדה (דף ח') אמרינן באילן שאין עושה פירות קטפו זהו פרי, ואפי' בקטפא דאוזא, וכ"כ הרמב"ם (בפ"ז מהל' שמיטה ה"כ), וכן לענין ערלה, וכמש"כ החזו"א בשביעית (סי' י"ד סק"ז) וא"כ ה"ה לענין מעשר כיון דהסוכר אינו עושה פירות אחרים, קטפו זהו פרי וחייב במעשר לכו"ע עכ"ד, עש"ב.

ד. שעיקר הטעם לפטור הסוכר כיון שאינו פרי:

והנה שאלה זו יש להקשות לכל הפוסקים הנ"ל שכתבו שהסוכר פטור מתרו"מ. ובאמת נלענ"ד לומר, דהמעייין בדברי הרדב"ז ז"ל ככתבם וכלשונם ימצא, דכל עיקר טעמו שפטר את הסוכר היוצא מהקנים מתרו"מ הוא, משום "דאינו נחשב לפרי" אלא מים היוצאים מהעץ. וע"י תהליך מסויים נהפכים המים האלו לסוכר ומשום כך פטורים מתרו"מ, דפרי בעינן והא ליכא אלא זיעה בעלמא. וכסמך וזכר לדבר הביא את דברי הרמב"ם לענין ברכת הסוכר דברכתו שהכל, וכמש"כ וז"ל "ואני אומר שאין זה פרי ואין מברכין עליו אלא שהכל". הרי שנראה בדברי הרמב"ם, דסוכר

אין זה פרי ולכך ברכתו שהכל. ⁽¹⁾ וא"כ אפשר דזהו עיקר טעמו של הרמב"ם מדוע סוחר ברכתו שהכל, רק שהוסיף הרמב"ם להביא דסוחר שהשתנה ע"י האור לא גרע מדבש תמרים שברכתו שהכל, אע"פ שלא השתנה ע"י האור, וגם בדבש תמרים הסיבה שברכתו שהכל, כמבואר בגמ' ברכות (דף לח, ב) דכיון שהשתנה אין זה פרי לברך עליו בורא פרי העץ. אבל אפי' אי נימא דדבש תמרים ברכתו העץ, מ"מ סוחר ברכתו שהכל, שהרי אינו נכלל בכלל פרי.

ועתה לפי זה, צדקו דברי הרדב"ז ודעמיה וסרו קושיות הד"א, דמה שכתבנו לעיל להקשות שהרי ס"ס קימ"ל דבבש תמרים חייב במעשרות מדרבנן, וא"כ סוחר לא גרע מדבש תמרים ויתחייב במעשרות מדרבנן, ע"ז יש להשיב דהנה כבר הרגיש בזה הרדב"ז בתשובתו, וכתב לפטור את הסוחר משום שאינו פרי, וזה החילוק בין דבש תמרים לסוחר, דבבש תמרים הוא כפרי הנסחט שמימיו חייבים בתרו"מ. משא"כ הכא אין זה פרי אלא זיעה בעלמא. וגם מש"כ בספר דרך אמונה להקשות הרי לדעת הגאונים ברכת הסוחר בפה"א וכן מבואר בבה"ל בשם אחרונים. הנה כפי העיון בבה"ל מבואר שם להדיא כנ"ל דעיקר טעמו של הרמב"ם משום שאינו פרי ולכך ברכתו שהכל, ולכך יש לפסוק כהרמב"ם. וכ"פ בש"ע וכן נהוג ומהאי טעמא כיעו"ש, הרי דעת הרמב"ם כטעמו עיקר לדינא, ועוד י"ל כדכתב הרדב"ז דאפי' לדעת הגאונים דס"ל דברכת הסוחר בפה"א י"ל דמ"מ פטורים מתרו"מ דע"כ לא אמרו אלא לענין ברכה, דמר סבר עץ הוא כיון שאין זורעין אותו בכל שנה. ומה סבר ירק הוא, וכדאמרינן בערובין הקנים וכו' "אבל לענין תרו"מ כיון שעיקרו מים של עץ ולא פרי אין נהוג בו" כיעו"ש, הרי דלדעתו אפי' את"ל כהגאונים, מ"מ יש לחלק פשוט בין ברכה לתרו"מ וכמבואר.

ומש"כ להקשות מהא דאמרינן בנדה (ח) גבי קטפא פרי וא"כ מבואר להדיא דאפי' שאינו עושה פרי זהו פרי, וא"כ לענין מעשר נמי יתחייב. והנה מקור הדברים בגמ' בנדה הנ"ל: הוורד והכופר והלוטם והקטף יש להן שביעית ולדמיהן שביעית. יש להן ביעור ולדמיהן ביעור, ואמר רב פדת מאן תנא קטפא פירא ר"א וכו', ופרש"י (שם ד"ה קטף) מין אילן ואינו עושה פרי אלא שרף יוצא ונוטף מהן וזהו פרי. יש להן שביעית, שצריך להפקירם ואסור לעשות בהן סחורה, ולא אמרינן עצים בעלמא נינהו ושביעית אינה נוהגת בעצים, כדאמרינן בסוכה (דף מא) עכ"ד. וכ"פ הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פי"ט הי"ט כ- הוורד והכופר והלוטם יש להן שביעית ולדמיהן שביעית. הקטף והוא שרף היוצא מהאילנות מן העלין ומן העיקרין אין לו שביעית, והיוצא מהפגים יש לו שביעית ולדמיו שביעית, בד"א באילן מאכל, אבל באילן סרק אף היוצא מהעלין ומן העיקרין כפרי שלהן ויש לו ולדמיו שביעית, עכ"ד. א"כ מוכח להדיא דשרף עץ היוצא מאילן סרק חייב בתרו"מ, וא"כ כש"כ קני הסוחר? ולענ"ד נראה דפשוט שיש לחלק בין קדושת שביעית לחיוב תרו"מ. דבתרו"מ קפדינן שיהיה פרי מאכל אדם, וכל שאינו מאכל אדם פטור מתרו"מ, ומעולם לא עלה על דעת שום פוסק לחייב בתרו"מ את השרף היוצא מאילן סרק ואע"פ שמשתמשים בו. והוא פשוט משום שאינו פרי אוכל אדם, אבל לענין שביעית וקדושתה, כל שנהנים מהעץ יש עליו דין קדושת שביעית, וכמש"כ הרמב"ם (באורך בפ"ז שם), ומהאי טעמא קלפי רימון וקלפי אגוזים והגרעינין יש להם שביעית ולדמיהן שביעית, וכן אם הוא ממין הצובעים, משא"כ בתרו"מ דבמינים הללו ודאי פטור, וכן מש"כ בשם הגאון החזו"א דה"ה לערלה דבמינים הללו יהיה איסור ערלה. הנה אין זה כ"כ ברור דזהו מוסכם ע"ד הפוסקים, וכמש"כ לחלק בזה בין ערלה לשביעית הר"ש (פ"ז דשביעית מ"ו) דלא אמרינן קטפו זהו פרי אלא לענין שביעית ולא לענין ערלה, וכמש"כ להדיא בירושלמי ע"ש, וכ"כ בפוסקים, וע"ע בתוי"ט (ערלה פ"א מ"ז) ובחידושי החת"ס (נדה דף ח') ובמשכנות יעקב (אור"ח סי' צ"ד) כיעו"ש, ואפי' שכתב בשו"ת מהרשד"ם (חיו"ד ס"ט קצ"א) דורד חייב בערלה, והוא ממש"כ בשו"ת הרשב"א שבורד נהג דין ערלה, והוכיח מהא דתנן בשביעית (פ"ז) הורד והכפר והלוטם יש להם (2) שביעית ולדמיהן שביעית וכו' כיעו"ש, היינו לענין פרי ממש כורד הכפר והלוטם שנאכלים,

1. עי' בתנובות שדה גליון מס' 7 עמ' 63 שכ"כ הרש"ז רווח יו"ר המכון בדעת הר"מ שזהו עיקר טעמו עי"ש. העורך.
2. עי' לקמן במאמרו של הרש"ז רווח שכתב באריכות גדולה בדין ערלה בורדים. העורך.

משא"כ לענין הקטף דאינו פרי, ועוד דלענין תרו"מ פשיטא דיש לחלק דערלה חמיר טפי בכמה אופנים כנודע, אבל בתרו"מ אוכל אדם בעינין והא ליכא. וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח ס"ס ק"י) עש"ב. ומ"מ בארנו שהעיקר כדעת הסוברים שסוכר היוצא מהקנים וכן המוצץ קני סוכר פטור מתרו"מ שאינו נחשב לפרי.

ה. בדין סוכר העשוי מסלק סוכר לענין תרו"מ:

עד כאן לא דיברנו אלא בסוכר היוצא מהקנים, אבל כידוע בזה"ז רובו של הסוכר עשוי מסלק מתוק הנקרא סלק סוכר. והסלק אינו כעץ אלא פרי הוא, שע"י תיעוש, מונפק ממנו הסוכר והוא כמים היוצאים מהפרי, ולכך יש להסתפק בו אם חייב בתרו"מ או לא, והאם אפשר להפריש מהסוכר על הסלק והמסתעף.

והנה סלק זה אינו מיועד לאכילת אדם אלא לתעשיה בלבד, וכן אין ראוי הוא לאכילה אלא בהמות בלבד אוכלין אותו. ולכן יל"ע דמכיון שנגמרה מלאכתו ונאסף מהשדה כשאינו ראוי למאכל אדם, ואינו בר טיבול, אם כשנעשה סוכר חל עליו דין טבל? והנה כתב בכה"ל (או"ח ס"ס ר"ג) דהסוכר הנעשה מבוריקעס - היינו סלק סוכר, אע"פ שאין בו את הטעם כקני סוכר שאינם פרי, מ"מ נהגו העולם לברך עליהם שהכל, והוא מהטעם שהזכיר הרמב"ם דכיון שנסתנה ע"י האור ואינו דומה לפרי כלל לכך ברכתו שהכל כיעו"ש. והנה י"ל שטעם זה הוא רק לענין ברכה שכיון שהשתנה ע"י האור השתנתה ברכתו. אבל לענין תרו"מ לא. וכן מצאתי כתוב בספר דרך אמונה (בכה"ל פ"ב ה"ב) וז"ל: ואותן סוכר שעושין מבוריקעס שהביא המ"ב שם פשיטא דחייבין במעשר מדרבנן ככל משקה היוצא מטבל כנ"ל, "שהרי הבוריקעס פרי הן" ואפי' שעומדים ביחוד בשביל הצוקר, עכ"פ ראויים הם לאכילה ג"כ וחייבין בודאי לכו"ע, עכ"ד. וכ"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ח סי' ק"י - קי"א) בדין הסלק סוכר, והאריך שם לבאר דין היוצא מטבל ויפרישו מינה וביה. ושוב כתב לדמותו לענין הברכה בסוכר, והאריך בדברי הראשונים הנ"ל והסיק: דהסוכר הנעשה מהסלק שנטיעתו לצורך זה, יש לו דין זיתים וענבים. וברכתו כדין הפרי, ויש לברך עליהו ב"פ העץ, כדין היין והשמן, אלא כיון שעל כולם אם אמר שהכל יצא, סמכו על הרמב"ם לברך שהכל כיון שאין ניכר הפרי. אבל בנוגע לתרו"מ בודאי יש לו דין פרי להתחייב בתרו"מ.

וע"ע מ"ש שם על אופן ההפרשה אם דוקא לאחר שנעשה סוכר. ובסו"ד כתב שהתעורר ע"י ת"ח אחד דהסלק אינו ראוי לאכילה (וכן המלעסה היוצא ממנו היינו סוכר) ולפ"ז יל"ע אם חייב בתרו"מ ע"ש. וע"ע שם (בסימן קי"א) שהאריך בד"ז ובאופן הפרשת סוכר סלק, והסיק שם דאם הסלק ראוי הוא לאכילת אדם יש להפריש תרו"מ מהסלק על הסלק. ואם אינו ראוי לאכילת אדם אין לתרום רק מהנסחט עש"ב. ונראה א"כ מדבריו שאף שאינו ראוי לאכילת אדם, מ"מ הולכים בתר היוצא ממנו. ומתעשר כשהוא סוכר ודו"ק.

ו. שיש מקום לפטור את הסוכר העשוי מסלק מתרו"מ:

ואחר הדרישה וחקירה באופן עשיית סוכר מסלק סוכר. התברר שעדיין כחמשים אחוז מהסוכר נעשה מקני הסוכר ורובו בא מחו"ל. והסלק סוכר שנזרע אע"פ שמיוחד הוא בשביל הסוכר מ"מ מגוף הסלק עצמו מצליחים להוציא רק כעשרים אחוז ופחות סוכר. ומהשאר נעשה מספוא דשן לבהמות, מולסא ועוד. ואינו עשוי לסוכר בלבד, ופרי הסלק עצמו אינו ראוי לאוכל אדם אלא הוא אוכל בהמה בלבד, רק שע"י התיעוש מנפיקים ממנו את הסוכר. וא"כ לפ"ז י"ל דפטור מתרו"מ, ומשום דאינו פרי הנאכל ע"י בני אדם אלא מאכל בהמה הוא. ולכך לא אמרינן בכה"ג יוצא מהפרי כפרי הוא, ומאותו הטעם שכתב בשו"ת הרדב"ז (הנ"ל ח"א ס"י תקס"ג) לענין קני הסוכר דפטורים מתרו"מ, שייך ג"כ בני"ד, דלא דמי לדבש תמרים, דהתם אף הפרי נתמעך ונמצא בו, ומטעם שהיה חייב כשהוא פרי חייב נמי אחר שנתמעך, משא"כ בני"ד שיי"ל שאין הוא כגוף הפרי שהרי צריך תהליך של תיעוש, וכן לא היה עליו שם טבל שהתחייב בתרו"מ ולכך פטור מתרו"מ, ולכך מש"כ הרב דרך אמונה הנ"ל דסלק סוכר חייב בתרו"מ מכיון שהוא פרי, י"ל דכיון שאינו מאכל אדם כשהוא פרי, לכך לא נטבל ופטור מתרו"מ. ולפ"ז יש לדחות נמי מש"כ בשו"ת מנחת יצחק הנ"ל

דאפי' שאין ראוי הוא לאוכל אדם מ"מ חייבו, הוא ליתא, דבכה"ג דינו כדין קני הסוכר, וכבר כתבו הפוסקים לפוטרו מתרו"מ.

ואפי' את"ל דמ"מ אפשר לאכול את סלק הסוכר ע"י הדחק (שאפי' זה אינו ברור לי) י"ל דעדיין לא נטבל ובהיתרו עומד. "ומשום שאינו מאכל רוב בני אדם" וגם אינו מאכל מיעוט בנ"א, אלא יש מיעוט שיכולים לאוכלו ע"י הדחק, אבל מ"מ בפועל אינו נאכל ובכה"ג פטור מתרו"מ, וכדמוכח ממש"כ הרמב"ם (בפ"ב מהל' תרומות ה"ח) גבי תלתן אע"פ שאינו אוכל אדם כשיקשו "הואיל ורוב אדם אוכלין אותן בתחלתן הרי אלו חייבין בתרו"מ" עכ"ד. הרי שחייב התלתן הוא משום שרוב בני אדם אוכלין אותו כשהוא קשה, אבל אם לא היה מאכל רוב אדם היה פטור מתרו"מ. וכ"ה ברמב"ם (בפ"א בהל' מע"ש ה"ג) שכתב, דחרובי צלמונה אינם חייבין בתרו"מ אלא מדרבנן לפי שאינם מאכל רוב בנ"א ע"ש. ומ"מ מודה מיהא דאם אינם מאכל אדם כלל, אע"פ שראויים לאכילה ע"י הדחק פטורים מתרו"מ, וכמש"כ הרמב"ם (רפ"ב) כל שהוא אוכל אדם וכו' חייב בתרו"מ, משא"כ זה שאינו נכלל בכלל אוכל אדם ודו"ק.

ואינו דומה למש"כ שם בה"ב וכדברי הירושלמי (חלה פ"ד סוף ה"ד) דבימי דוד גזרו על הכרשינים, ואע"פ שאינם מאכל אדם הואיל ואוכלין אותן בשני רעבון חייבין בתרו"מ, ולכאורה א"כ מצינו דבר הנאכל ע"י הדחק חייב בתרו"מ. וי"ל דשאני התם דמיקרי אוכל אדם גרוע, ובזמן מלחמה ושני רעבון שאוכלין אוכל גרוע (וכן לחם גרוע, וכמבואר בגמ' גיטין ע"ש) אוכלין את הכרשינים ולכך גזרו עליהם, משא"כ סלק, אינו נחשב כאוכל אדם לכשעצמו כלל, ואע"פ שאפשר להידחק ולאכול ממנו מ"מ אינו בכלל אוכל אדם כלל. ועוד נראה שדוקא על כרשינין גזרו ולא על שאר דברים, שהנה הגאון החזון איש זצ"ל כתב, (מעשרות סימן א' אות כ"ב) דלאחר שנהגו מעשרות בקטניות לא נהגו בכרשינין. ומשמע דאף בזרען לאדם לא נהגו בהן דין מעשרות ובטלה דעתו, ולאחר שאכלום בימי רעבון אפשר שלא נשתנה דינם, "אלא ראו חכמים לחייבן כיון שרגילים בהן", ואפשר דכיון דקרבו בני אדם דעתן עליהן, גזרו חכמים שהן בכלל קטניות, ע"ש. הרי לך שרק לענין כרשינין גזרו חכמים, כיון שהיו רגילים בהן בשעת רעבון, ולא בשאר דברים. וא"כ בנ"ד של סלק סוכר שאין בנ"א רגילין בהו, אפשר שפטורים מתרומות ומעשרות.

ושו"ר בשו"ת ישועות משה (אהרונסון סימן ח"י) שכתב לדון בהאי דינא באורך, מצד זה שאין הסלק נאכל ע"י בנ"א, וכתב להוכיח מכרשינין דנאכלים בשני רעבון וחייבין בתרו"מ. ושוב האריך באופן ההפרשה, ואח"כ כתב דאם הסלק והפולפא אינם ראויים למאכל אדם כלל אפי' בשני בצורת, יש לעיין אם בכלל חייב היוצא מהם בתרו"מ. וכתב דמהסוגיא בנדה (דף ח, ב) לענין קטף באילן סרק שנאמר שם שזהו פרי, א"כ לכאורה ה"ה בנ"ד, ואפי' שיש לחלק בין קטף לנ"ד, מ"מ מכיון שראוי בשעת הדחק לאכילת אדם צריכים להפריש לכתחילה ממנו עליו, עש"ב.

והנה מש"כ להוכיח מהא דכרשינין כבר כתבנו לעיל דאין לדמותו כלל לכרשינין, וכדמוכח מדברי החזו"א, וכן מש"כ דאם ראויים ע"י הדחק חייבין, הנה כבר כתבנו לעיל דכל שלא נאכל כאוכל אדם פטור מתרו"מ. וה"ה בנ"ד שאינו נאכל כלל. וכן מש"כ להוכיח מענין הקטף, י"ל כדלעיל דכ"ז דוקא לענין קדושת שביעית אבל לא לענין תרו"מ. וכמש"כ בפירושו הר"ש (בפ"ז דשביעית ה"י) ובעוד פוסקים וכדלעיל, ושו"ר בספר עוטה אור (סימן ט') שהאריך בדין הסוכר וכתב להקשות ע"ד הרדב"ז כמו שהקשה הרב דרך אמונה, ובסוף דבריו כתב לפטור את הסוכר, מטעם שסתמו עומד למתק בו משקאות, או לתתו בעוגות וכדומה, ובכולם הוא נמס ע"י הבישול וטפל לכולם, שבא ליתן טעם. וא"כ הוי כתבלין דאף דראוי לאוכלו בעינו, לא גרע מדין השבת, דאמרינן בגמ' בנדה (נא ב) דאי סתמו לקדרה פטור מהמעשר ואינו מטמא טו"א. וא"כ ה"ה לענין הסוכר ע"ש. 3)

3) ועי' בגיליון תנובות שדה מס' 3 במאמרו של הרש"ז רווח אודות תבלינים ודוק לנידו"ד. העורך.

מרבני המכון שליט"א
עריכה: הרב יהודה אדרי

תגובות

בדין חמורה מבכירה שמכרה הרב לגוי בשטר מכירת החמץ, ללא ידיעת הבעלים

תגובה לתשובתו של מו"ר הגאון רבי שלמה עמאר שליט"א שהובאו בגליון הקודם
מאת הרב יהודה נקי שליט"א מעיה"ק ירושלים המשב"ק אצל מרן שליט"א

ראיתי בגליון הקודם את הדיון, אודות חמורה מבכירה שמכרה הרב לגוי בשטר מכירת החמץ, ללא ידיעת הבעלים, ואת תשובתו של הגאון רבי שלמה עמאר שליט"א, והנה כשנתקבלה שאלה זו אצל מרן שליט"א היה נראה לי פשוט שאין לברך על פדיון הפטר, כיון שיש צדדים גדולים לפטור. וכיון שראיתי שהרה"ג הנ"ל כתב לחייב פדיון עם ברכה, ע"כ אמרתי שאשנה פרק זה.

הוא עובדא באדם הגר במושב, שחשקה נפשו לקיים מצוות "פדיון פטר חמור". והלך וקנה אתון צעירה, וגידלה עד ללדתה את הפטר חמור, ושש ובא לקיים המצווה. והנה רב המושב העיר תשומת לבו, שכל מה שעשה לא הועיל כלום, בהיותו ובמושבים נהוג שיחד עם מכירת החמץ ממנים את הרבנות למכור את כל הבהמות המבכירות, כדי להנצל מדין "בכור בהמה", וממילא גם האתון המבכירה בכלל. והדבר נעשה ביתר פרוט בשטר המכירה לגוי, ששם נכתב מפורש שמוכרים גם את הבהמות הטמאות המבכירות. וא"כ בחמור הנולד אין מצוות "פדיון פטר חמור", משום שיש לו שותפות עם הגוי. והחקלאי טוען לעומתו שלא עלה כלל בדעתו למכור את החמור, שהרי כל קניית החמור היתה אך ורק לשם קיום המצווה ולא לצורך אחר, וכעת עלינו לדון אם טענתו טענה, ואפשר לו לקיים מצוות פטר חמור אם לאו.

א. ולכאורה נידון דידן דומה למה שהובא בשו"ת הרשב"א (ח"א תרכ"ט) בדין ע"ה שבא לגרש אשתו בכ"ד ואמרו לו שיפרע לה את כתובתה, וטען שלא הבין כשקרא החזן הכתובה והמתנה, ונשאלה שאלה זאת לפני רבנו מאיר ואמר ששומעין לו. והרשב"א חלק עליו וסובר שאין שומעין לו, שא"כ לא הנחת חיוב לע"ה וכולם יטענו כן, וסיים ואין אלו אלא דברי תימה. אבל מה אעשה שכבר הורה זקן יושב בישיבה חכם עם איש שיבה.

והרמ"א באבהע"ז (סי' ס"ו סי"ג) הביא את הרשב"א להלכה, וכן מרן פסק כדבריו בכ"י במקום, וכן בחו"מ (סס"א סי"ג). ולפי דברי הרשב"א האלו אין יכול לומר שלא נתכוון על הבהמות הטמאות אלא רק על הטהורות, כיון שלשון השטר "כל הבהמות" כולל הכל. ואפי' לדעת רבנו מאיר (הרמ"ה) שסובר ששומעין לו כתב הכנה"ג (אבהע"ז ס"א הגב"י לח') בשם המהר"ם די בוטון שדוקא בתנאים שבכתובה שומעין לו, אבל בעיקר סכום הכתובה גם הרמ"ה מודה שאין שומעין לו שמסתמא ידע.

עוד כתב שם הכנה"ג (אות ל"ט) בשם מהר"ר בצלאל (סי' כ"ה) שזה דוקא כגון בכתובה שהעדים חותמים על התחייבותו והוא אינו חותם [כיום נוהגים שגם החתן חותם], אלא רק מתחייב. אבל כאשר הוא חותם, גם רבינו מאיר מודה שהחיוב חל ואין נאמן לומר שלא הבין על מה הוא חותם.

אח"כ ראיתי ביביע אומר (ח"ג אבהע"ז סי' י"ג) שהביא סברא זאת מדיליה וחיזקה ממש"כ הב"י (חו"מ ר"ס מ') בשם הריטב"א בדין עורר על השדה והוא חתום עליה בעד, שאינו נאמן לטעון אח"כ ששדה זאת שלו ושלא שם לב כאשר חתם. וכן דימה זאת שם לכותב וחותם שט"ח לחברו שאע"פ שיודעים העדים שאין הוא חייב כיון שחתם חייב לשלם. וסייע סברא זאת מתשובות המיוחסות לרמב"ן (סי' ע"ז) וכן נמצא בשו"ת הרשב"א (ח"א תתקפ"ה) בשטר שנעשה בכתובות עכו"ם והוא חתום עליו שחייב לשלם, אע"פ שאינו יודע לקרוא כתב זה. וכן פסק מרן (חו"מ סי' מ"ה סעיף ג').

ואם כך בנידון דידן ג"כ לא יוכל החקלאי בעל האתון לטעון ולומר לא התכונתי למכור האתון, כי אדרבא קניתי לצורך קיום המצווה, כי חתימת ידו על ההרשאה למכור כל בהמותיו המבכירות לגוי היא חתימה המחייבת, ואין יכול לומר לא הבנתי. וכאן זה ביתר שאת שהרי יודע לקרוא, וכתוב מפורשות "כל הבהמות המבכירות" שהוא מרשה את הרב למכורם לגוי, וכל התנצלותו היא שלא שם לב שזה כולל גם את אתונו.

ב. אמנם יש להביא ראיה שלא חלה המכירה מחמת שלא נתכוון למכור את חמורו מדברי שו"ת הרשב"א (אלף קנ"ו) שכתב בבעל ואשתו שהיה ביניהם דין ודברים למי שייכת שדה מסויימת. והביא הבעל ראיה מכתובתה שמצוין שם מצב השדה שהיא שלו. והאשה טוענת לעומתו שלא שמה לבה למה שכתבו בכתובה ששדה זאת שלו. וכתב שם הרשב"א שטענה יפה טוענת שלא שמה לבה לזה, שאנן סהדי שאין כלה מרגשת, וסומכת על אחרים, ואם מהני העדים החתומים, עדים לאו אכולא מילתא מסהדי, הא חזינן מדברי הרשב"א שאם טוען שלא שם לבו, טענתו טענה. אך כבר הכנה"ג (אבעה"ז סי' קמ"ט הגב"ח) עמד כאן על סתירת דברי הרשב"א והביא דברי מהר"י הלוי (סי' נ"ז) ליישבם שנדון רשב"א שהובאו לעיל (סי' תרכ"ט) מדובר בסכום הכתובה והתנאים, ובזה כולם שמים לבם, משא"כ נדון הרשב"א בתשובה זאת (אלף קנ"ו) הוא שציין את גבול השדה, ציין שמצר השדה שלו, ולא שמה לבה, א"נ רק בכלה כתב הרשב"א כן שאינה מרגשת.

וכתב מרן ביביע אומר (שם אות ד') שלפי זה יוצא שלש חלוקות. א. בעיקר כתובתה לכ"ע אין יכולים לבא בטענה שלא שמו לבם. ב. ענינים אחרים הכלולים בכתובה גם הרשב"א מודה ששומעים לו. ג. תנאים שבשטר הכתובה להרמ"ה שומעין לו, ולהרשב"א אין שומעין לו, וכן הלכה. וגם מצרי השדה מש"כ הרשב"א כן זה רק בכלה ולא באיניש בעלמא. זאת ועוד שכאן לא רק העדים חתמו על השטר אלא הוא עצמו (החקלאי) חתם על השטר, ובזה אפשר שגם בנדון הרשב"א אם הכלה הייתה חותמת על כתובתה לא היתה טענתה טענה.

ג. אולם יש לכאורה לומר שהרי קיי"ל אין שליח לדבר עברה, וכבר פסק מרן לגבי פטר חמור (יו"ד שכ"א כ') וז"ל: שותפות העכו"ם פוטר בו וכו'. אלא שאסור להשתתף עמו כדי להפקיע קדושתו, כיון שאפשר בפדיה או עריפה עכ"ל. ומקורו טהור מדברי הרא"ש (בכורות ג, ב), וא"כ ממילא כל מנוי השליחות התבטל והמכירה לא חלה לגבי הפטר חמור. וכ"פ החזו"א (שביעית כ"ב ב').

אולם בזה כאשר אמריןן אשלד"ע אם המעשה בטל או לא, הדבר תלוי בשני תי' התוס' (ב"מ י' ע"ב ד"ה באמר לישראל) דלתירוצם הא' המעשה קיים ורק המשלח אינו חייב. ולתירוצם הב' גם המעשה גופו בטל. ובש"מ שם משמע דעת רבנו פרץ שהמעשה קיים וכן נראה דעת המאירי להלכה על הגמ' הנ"ל. ובנתיבות המשפט (חומ"מ קפ"ב סק"א בבאורים) הביא שכן דעת רוב הפוסקים.

אולם בשו"ת נודע ביהודה (קמא אבעה"ז ע"ה) כתב שאפי' לת"א' שהמעשה קיים זה דוקא שאין מעשה העברה נגמר במעשה השליח, אבל כאשר במעשה השליח נגמר מעשה העברה, לכ"ע אין השליחות קיימת. ולעומתו דעת הנתיבות לעיל ושו"ת "מנחת עני" (סי' ס"ח) שלדעה א' בכל גוונא המעשה קיים, אפי' שמעשה העברה נגמר בשליחות. ועוד יש לומר שהמעשה קיים על פי דברי הגאון רש"י זווין בספרו "לאור ההלכה", שהעיר שלפי דברי הרמ"א (חומ"מ ס"ס שפ"ח) בדין מוסר שאמר לישראל המוחזק בכך למסור חברו שחייב, ולא אמריןן בזה אשלד"ע כיון שהוחזק בכך למסור. ומקורו הוא מדברי התשב"ץ (אמנם הש"ך במקום חלק על דברי הרמ"א ובפ"ת שם הביא שהשבות יעקב דחה ראיותיו והסכים לדעת רמ"א) וא"כ הכא שבשטר מכירת הרבנות לגוי מפורש שמוכרים גם את הבהמות הטמאות אין יכולים לומר שמעשה השליחות בטל שהרי הוחזקו למכור גם הטמאות. (רוב ככל הדברים אלו מצוטטים מתשובת מרן הגאון רבינו עובדיה יוסף שליט"א בתשובתו ב"קול סיני").

אבל לענ"ד גם לולא כך המכירה אינה כלל עבירה שהתוס' (שם ד"ה דקא מפקע) והרא"ש כתבו בשם ר"ת שכל האיסור למכור הבהמה שמפקיעו מקדושתו זה כשמוכר אוזן העובר, אבל כאשר מוכר את אוזן האם (או לפחות דבר שתלויה בו הנשמה כגון וושט) אין בכך כל איסור ומותר. ומש"כ הרא"ש במסקנת הדברים שמ"מ לגבי חמור אסור להשתתף כדי להפקיע קדושתו ולא ירד לחלק בין בגוף האם לשותף בגוף העובר נלע"ד שכתב כן "מהיות טוב אל תקרי רע" אבל לא שאין אפשרות באופן המותר.

ד. עוד יש לעיין כאן שהרי פסק מרן (חו"מ ר"ז ג'), שמי שמכר שדהו ופי' שמוכרה כדי לעלות לא"י ולא נסתייע לעלות, המכר בטל, דהוי כמתנה שע"מ שיעלה מוכרה, ובאם לא יעלה לא מוכרה. וא"כ לכאורה ה"ה הכא, שהרי כל הרשאתו למכור הבהמות היא כדי להנצל מאיסור של "בכור בהמה" ואם בעצם המכירה הוא עושה איסור של מכירת בהמה טמאה שמבכירה שאותה אסור למכור, או לכה"פ עדיף שלא ימכור אלא יפדנה, פשיטא שלזה לא נתכוון, ולפי"ז לא חלה המכירה.

אולם דבר זה לא יכון שרמ"א במקום שהביא שכל מה שמועיל "גילוי מילתא" רק בקרקעות אמרינן כן, אבל במטלטלין לא מהני גילוי דעת, עד שיפרש את תנאיו. ומקורו מדברי רש"י (כן הביא הרא"ש בשמו קידושין סי' ט"ו) וכתב הב"י שכן דעת הר"מ התוס' והמרדכי עיי"ש בב"י. גם בהמשך דברי הב"י שם בדעת ר"ת כתב שכן דעת שאר המפרשים ולא ציין חולקים כלל. (אם כי בסימן ר"ל הובאה מחלוקת בין ר' יונה לר' חננאל ורמ"ה בלוקח יין ע"מ למוכרו והוזל, שיכול לחזור בו שלא על דעת כן קנה. מ"מ כבר כתב שם הדרישה שר' יונה שחולק במטלטלין שיכול לחזור בו, זה בדווקא "בלוקח" שכל כוונתו למכור ולהרויח, משא"כ "במוכר" מטלטלין שבכל גונא מוכר עיי"ש).

ה. ובעיקר טענת החקלאי בעל החמור שלא הייתה כוונתו למכור החמור, שהרי אדרבא כל קניית החמור הייתה כדי לקיים מצוות פדיון פטר חמור. לכאורה יש סמך לטענתו מדברי התוס' (כתובות צ"ז, ב ד"ה זבין) שכתבו שיש שלשה חילוקים במו"מ, יש דברים שחייבים לפרש התנאי, יש דברים שמספיק גילוי מילתא ודלעיל, ויש דברים שדי לנו באמדין דעת דמוכח טובא, וכגון מי שהלך למדה"י ושמע שמת בנו ועמד וכתב כל נכסיו לאחרים, ואח"כ בא בנו, שר' שמעון בן מנסיא אומר אין מתנתו מתנה, בידוע שאם היה יודע שבנו קיים לא היה כותב (כ"ב קל"ב). וכן השטר מברחת (כתובות ע"ח, ב) וכן פסקו הרא"ש והר"ן וכן דעת המאירי במקום, אמנם בביאור רש"י (שם) מוכח שהיה תנאי מפורש. ובתוס' (שם ד"ה כתבינהו לברתא) מסבירים שהיה גילוי מילתא, מכל מקום מרן (אבעה"ז צ"ו ז') הביאם להלכה ומוכח מלשונו שדי באומדין דעת. וכ"פ הרמ"א (חו"מ ר"ז ד') וכ"פ מרן (חו"מ סי' רמ"ו א') לגבי מי שהלך בנו למדה"י.

אבל נראה שגם כ"ז לא יעלה ארוכה לקיום המצווה משום שלא שייך לומר שכאן הוי אומדין דעת שמוכח טובא, שהרי עינינו הרואות שבשטר המכירה של הרבנות לגוי מפורש שמוכרים גם הטמאות, ומוכח שיש שאינם חפצים או מתעצלים בזה, וא"כ מאן לימא לן בבירור שאצלו אכן המצב שונה אם לא ביאר דבריו.

זאת ועוד שכתב ערך השלחן (חו"מ רמ"ו א') שאין אנו עושים אומדנות מדעתינו אלא מה שאמרו לנו חז"ל וכיו"ב, וציין למש"כ מרן בחו"מ ת"ח, ולפי"ז יותר מהמקרים הנ"ל אין בידנו לעשות אומדין דעת. עוד נלע"ד כמו שבגילוי מילתא דעת המפרשים וכ"פ מרן ורמ"א שהובאו לעיל, שזה רק בקרקעות, ה"ה וק"ו כאשר מדובר "באומדין דעת" שזה יהא רק בקרקעות, אך לא מצאתי כן מפורש בפוסקים.

ו. אחרי כתיב כ"ז ראיתי תשובתו של הגאון ר' שלמה משה עמאר שליט"א שכ' בארוכה, ודעתו

שחייב לעשות מצוות פטר חמור, מחמת שסובר שכל המכירה לא חלה, ועיקר סמיכתו בתשובה הוא מחמת שבהרשאה של בעל החמור לרבנות למכור לו, לא צויין שמוכר את הבהמות הטמאות, אלא כתוב בסתמא וז"ל "כל הבהמות המכירות" אשר ברשותנו וכו'. בכדי שלא להכשל באיסור בכור ולהנצל מאיסור מוקצה ולהשכיר את כל המקומות וכו'. ע"כ. וזה שלא כמו שכתוב במכירת הרבנות לגוי שמפורש שמוכר ג"כ את הבהמות הטמאות. וכתב ע"ז הגר"ש עמאר שליט"א שלא מבעיא שהחקלאי לא נתכוון למכור את האתון, אלא גם בהרשאה עליה חתם לא הרשה את הרבנות ע"ז, והוסיף ואף שכ' "כל הבהמות" אין כוונתו לבהמות הטמאות אלא כוונתו להרבה בהמות טהורות שברשותו, ועוד שיש כמה סוגי בהמות וכו'. וסיים מ"מ נראה יותר שנתכוון לבהמות טהורות בלבד, משום שבכל המקומות ששמענו מוכרים רק הטהורות וכמעט שלא שמענו שמוכרים את הטמאות עכ"ד.

ואחרי העיון שוב ושוב בדבריו לא הוברר לי למה סמך סמיכה בכל כוחו שלשון "כל הבהמות" כולל רק הטהורות, וכי אדם שימכור לחברו כל בהמותיו בשטר אין הלשון כולל גם סוסים וחמורים שהם בהמות טמאות?! וגם בגלל שהוסיף בלשון השטר שלא ישלחו באיסור בכור ולהנצל מאיסור מוקצה, הרי גם בחמור יש איסור שלא לעבוד בו קודם הפדיון. ואיסור מוקצה לגבי חלב חמור, שאמנם הוא אסור בשתיה אך יכול למוכרו לגוי. ואע"פ שאינו מצוי מאי נפ"מ. ועוד שאפשר לומר שלגבי החליבה נתכוון לגבי הבהמות הטהורות, ולגבי איסור הנאה נתכוון לחמור שהוא מיועד לעבודה.

ומש"כ שניחו החמור כך בלא פדיון הוא רחוק מלהאמר, ק' שהרי בגוף תשובתו הביא שכן נהגו ברבנות רחובות שכתוב מפורש בשטר המכירה למכור הטמאות, כי ראו שאין האנשים מקפידים לקיים המצווה ונכשלים. וא"כ למה זה כל כך רחוק מלהאמר.

וכן מש"כ בהמשך שאפי' היה כתוב בהרשאה מפורש שימכרו גם את הבהמות הטמאות יכול לטעון שלא שם לבו לכך ולא נתכוון לעשות איסור. וכן בהמשך דבריו שכל מכירת הבהמות באה רק כאגב למכירת החמץ ולכך לא שם לבו. לענ"ד אי אפשר לומר כן אחרי שחתם מפורשות שהוא מוכר, לומר שלא שם לבו, וכמו שפרטתי לעיל והבאתי מסקנת עט"ר הראש"ל הגאון רבנו עובדיה יוסף שליט"א שיש ג' חילוקים מתי יכול לטעון שלא שם לבו.

ומש"כ בסוף דבריו להוסיף בזה סברא חדשה, שכאשר אין נפ"מ של ריוח והפסד למוכר ולקונה וכל הקניין הוא רק לצאת ידי שמיא שלא יכשל בעבירה, נאמן לומר שבזה לא היתה כוונתו. יש לזה קצת סמך מדברי הגהות אלפסי (פ' אלמנה ניונית) הביאם הרמ"א (חו"מ ר"ז ב') וגם לענ"ד נראית סברא זאת נכונה, אך מאחר שזה נאמר רק לסניף א"א לסמוך על סברא זאת לחייב עשיית הפדיון פטר חמור. וע"כ אף שבודאי יש לעשות את הפדיון, מ"מ נלענ"ד שכיון שיש צדדים גדולים לפטור וכנ"ל, ע"כ יפדה אך ללא ברכה. (1)

(1) הנה הדברים היו לפני מו"ר הגאון רבי שלמה עמאר שליט"א, ולאחר עיון היטב בדברי הרה"ג הכותב שליט"א, אמר לי שאינו רואה מקום לחזור בו ממה שכתב, והעיקר כמו שכתב שם למסקנת הדברים שיש לפדות "פדיון פטר חמור" עם ברכה כדת, שהעיקר שמכירת הרב, לא חלה. ועוד חזון למועד אי"ה.

ש.ז. רווח

מהנעשה במכון

מדרשיית לה"ב:

בתי ספר:

בחודש אלול (תשנ"ז) הגיעה פעילותה של המדרשיה לשיאים נדירים, בקרב קבוצות השונות ובעיקר בתלמודי התורה (של רשת החינוך התורנית), כאשר עשרות רבות של הרצאות ניתנו בערים רבות בארץ לאלפי תלמידים. לקמן חלק מן הישועים בהם ניתנו הרצאות: כפר סבא, בית שמש, ביתר, לוד, אור יהודה, ירושלים, מבשרת ציון, דימונה, בני ברק, איתמר, ועוד. התוכנית בחודש אלול בתלמודי תורה הוקדשה לארבעת המינים, והועברה כולה ע"י הרב יהודה אדרי מרבני המכון והאחראי על המדרשיה. כאשר אלפי תלמידים חזו בשקופיות (שהמכון צילם) הממחישות את ההלכות הבסיסיות בארבעת המינים. לשמחתנו, הצוות החינוכי בכל אחד מן התלמודי תורה, הביעו קורת רוח והביעו את שמחתם על התוכנית ותועלתה לתלמידים, ובקישו שנבקר בתדירות גבוהה יותר על מנת להמחיש את הלכותיהם של המצוות התלויות בארץ.

מבוגרים:

במהלך חופשת הקיץ, נמסרו הרצאות למורים, ומורות השייכים לרשת מעין החינוך התורני, במסגרת השתלמות למורים שהתקיימה במכללת גבעת וושינגטון.

במהלך חודש אלול ניתנה סדרה של הרצאות, בבית הכנסת המרכזי בקרית אונו, בנושא: חרקים ותרומות ומעשרות. וב"ה היתה השתתפות ערה מאד של הציבור, ורבים הצטרפו למסגרת "בית המעשר". כמו"כ ניתנו הרצאות נוספות בישוב "נוף איילון" ועוד.

משגיחי כשרות:

הרצאה מקיפה ומתאמת עבור משגיחים, על דיני תרומות ומעשרות, ניתנה בעיר עכו עבור המשגיחי כשרות של העיר, וב"ה כדברי המשגיחים, הדבר הוסיף מאד, ועזר לבצר יותר את חומת הכשרות בעיר.

בית המעשר:

ההענות רבה ועצומה היתה מהציבור הרחב לפרוספקט שהו"ל ע"י המכון, המבאר בקלות ובפשטות את עיקרי סדר הפרשה ואת סדר השנים לענין תרומות ומעשרות. וב"ה נמשכת הצטרפות המנויים ל"בית המעשר".

מתנות עניים בזיתים:

במעמד הגאון רבי שלמה בן שמעון שליט"א חבר בית הדין הרבני הגדול, ועוד רבנים, וציבור גדול, נערך ביום ג' כ"א אלול תשנ"ז קיום מצות מתנות עניים בזיתים, במטע זיתים שהוקנה לכל מקיימי המצוה.